

FRANTIŠEK MIKŠ / O intelektuálovi,  
který se necítí dobře, ale měl by

MILAN UHDE / Jak moc chutná moc

FRANÇOISE THOMOVÁ / Ruská zahraniční politika

Téma: Dvě malé brněnské divadelní scény

# Kontexty

*časopis o kultuře a společnosti*

JENS MALTE FISCHER / „Mahlerova  
hudba je sekyra na zamrzlé moře v nás“

MILOŠ DOLEŽAL / Osudové propletení aneb T + T

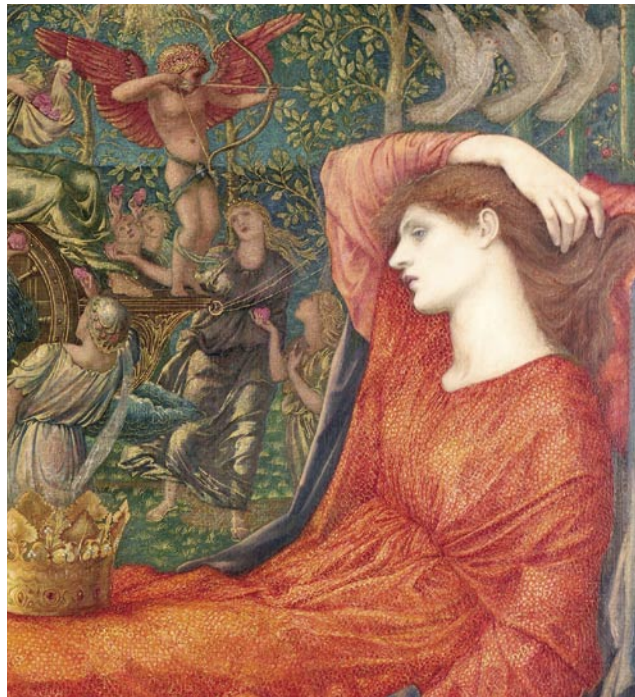
JIŘÍ HANUŠ / Příběh o ztraceném synu

JOSEF MLEJNEK / Básníci čtou básníky

ALEŠ FILIP / „Ruka a duše.“ Nad obrazy prerafaelitů

Ročník V. (XXIV.) • cena čísla 100 Kč • Vydává Centrum pro studium demokracie a kultury

2/2013



### Jaromír Štětina **Pergameny**

Román o čtvrtém přikázání

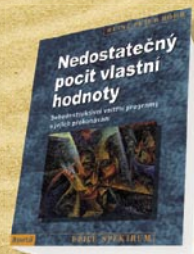
Výborně napsaný nový Štětinův román s detektivní zápletkou je o oné době, kdy se lámaly charaktery. Je o těch, kteří se tomu uměli postavit, i o těch, kteří to neuměli. Román nese autorovy biografické rysy. Řadu let pracoval na velkole Maxim Gorkij u Bíliny, kde se děj převážně odehrává. „Měl jsem štěstí,“ říká Jaromír Štětina, „komu se podaří tak zblízka poznat lidi, které doba nepochořila?“  
brož., 232 s., 255 Kč



### Anselm Grün **Nebe začíná v tobě** Moudrost otců pouště

Autor vychází z tzv. spirituality zdola, tj. spirituality, která nepřeskakuje přirozená stadia lidského poznání a zraní a která lidské slabosti a poklesky nevnímá jednoznačně jako selhání, ale jako prostor k růstu a sebe-poznání. Autor ve svých výkladech vychází z principů analytické psychologie C. G. Junga, kterou aplikuje na myšlení církevních otců.

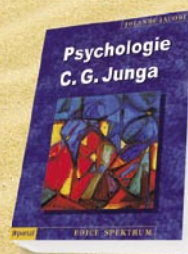
brož., 112 s., 199 Kč



### Heinz-Peter Röhr **Nedostatečný pocit vlastní hodnoty** Sebedestruktivní vnitřní programy a jejich překonávání

Autor čtenáři pomáhá sebedestruktivní vnitřní na-programování rozpoznat. Vychází z psychoanalýzy, KBT, transakční analýzy, existenciální psychoterapie – a s jejich využitím následně pomáhá, jak ze starých programů vystoupit a zaujmout nový postoj k sobě i k životu.

brož., 176 stran, 279 Kč



### Jolande Jacobi **Psychologie C. G. Junga**

Jungova žákyně a jeho nejbližší kolegyně Jolande Jacobi názorně představuje základní pojmy Jungovy psychologie a myšlení. Kniha platí za klasické a kanonické dílo analytické psychologie, o němž se vyjádřil sám C. G. Jung takto: „Předložená práce vychází vstříc všeobecné potřebě, již jsem já sám dosud neuměl dostat: přání po stručném představení základních rysů mého psychologického myšlení.“

brož., 232 s., 359 Kč

Žádejte v knihkupectvích nebo objednávejte: Portál, s. r. o., tel.: 283 028 203, e-mail: obchod@portal.cz  
Knihkupectví Portál: Praha 1, Jindřišská 30 / Praha 8, Klapková 2



Katedra religionistiky Husitské teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze Vás zve na pravidelné cykly přednášek pro veřejnost

# Večerní akademie religionistiky

V říjnu, listopadu a prosinci 2013 otevíráme pro nové posluchače znovu I. ročník a pro naše absolventy nový II. ročník. Každé téma bude pokrývat celkem šest přednášek, které se konají v rámci **celoživotního vzdělávání** a naši posluchači tak obdrží **osvědčení o absolvování kurzu**. Do obou ročníků je možné přihlásit se najednou. Přihlášení na emailu: [religionistika@htf.cuni.cz](mailto:religionistika@htf.cuni.cz) či na [www.vareligionistiky.tk](http://www.vareligionistiky.tk)  
Cena za jeden ročník: 1680,- (do 30. 6. 2013 jen 1440,-) Cena za oba ročníky: 2880,-

## I. ročník

### Islám a sufismus

prof. PhDr. Luboš Kropáček, CSc.

### Staroegyptské náboženství

doc. Jiří Janák, Th.D.

### Filosoficko-náboženské školy Číny

PhDr. Ľubica Obuchová

### Náboženství v Indii

PhDr. Zdeněk Štipl

## II. ročník

### Bohové a rituály Aztéků a Mayů

Mgr. Zuzana Marie Kostíková, Ph.D.

### Psychologie a spiritualita

Mgr. Jiří Motl

### Křesťanská mystika

doc. ThDr. Pavel Hošek, Th.D.

### Džinismus

Mgr. Ing. Josef Bartošek

## Editorial

*Annuntio vobis gaudium magnum: Habemus Papam! Eminentissimum ac reverendissimum Dominum, Dominum Georgium Marium Sanctae Romanae Ecclesiae Cardinalem Bergoglio, qui sibi nomen imposuit Franciscum.*

Nežli mohl v půli března 2013 Jean Louis Pierre kardinál Tauran městu a světu oznámit velkou radost v podobě překvapivé volby nového papeže Františka, musel katolický svět strávit šok z první dobrovolné papežské rezignace po více než osmi letech. Jakkoli se optikou mediálního nadšení z prvních kroků papeže Františka jeví Benediktův pontifikát jako z jiného věku, neškodí se pokusit o jiný pohled.

V CDK a spřízněném nakladatelství Barrister & Principal vycházejí Ratzingerovy knihy v českých překladech již od roku 1996, tohoto zajímavého teologa jsme tedy neobjevili až zároveň s jeho volbou římským biskupem. V jeho osobě se v roce 2005 stal papežem velký teolog, jehož knihy byly a jsou zajímavé nikoli kvůli jeho papežství, ale kvůli pozoruhodným myšlenkám, které provokují a podněcují diskusi – viz třeba jeho koncept hermeneutiky kontinuity.

I když to tak vnějškově nepůsobí, přeci jenom asi platí jeho sebehodnocení z knihy *Světlo světa* – „jsem konec starého a začátek nového“. V Ratzingerově postavě jsme možná naposledy mohli vnímat některé středověké a raně novověké relikty spojované s papežstvím – a červené boty či honosný trůn jsou jen ty nejviditelnější. Současně ale určité kroky patří do éry nové, i když některé možná nechtěně.

Kdyby ke konci starého patřil třeba nepatřičný římský centralismus soustřeďující vše možné i nemožné do rukou vatikánské kurie, asi by se málokdo zlobil. Zřejmě nastal čas – Benediktovými slovy – vytahovat z pokladnice církevní tradice věci staré i nové, a to například ve věcech vlivu místních církví na výběr biskupů. Flagrantní selhání římské kurie – přinejmenším v komunikaci s laiky i kněžími – můžeme pozorovat třeba na slovenské kauze Bezák. Koneckonců v řadě případů se projevovalo, že tento centralismus přestává

fungovat, a především že přestává být respektovaným. Příkladem mohlo být Benediktovo nařízení změnit konsekrační slova (návrat k předkoncilnímu, ale současně i biblickému překladu), jež část národních církví – včetně naší – prostě a jednoduše ignorovala. Pro tuto chvíli není důležité, jak byl papežův pokyn, či naopak odpor proti němu teologicky zdůvodněn, rozhodující je nekonání a neuposlechnutí – tedy věc dříve neslýchaná.

Možná že Benedikt XVI. tím, že svým založením byl mnohem více univerzitní profesor a v dobrém slova smyslu katecheta než manažer, poukázal na neudržitelnost starých poměrů.

V lidském životě se střídají různé etapy, stejně tak je tomu v životě institucí, přičemž těch tisíciletých se to týká tím spíš. Předchozích osm let bývá vnímáno jako čas globální katecheze. Benedikt XVI. se soustředil na to, co mu je vlastní – na katechezi, které dal globální rozměr. Jeho promluvy a kázání měly podobu jasně strukturovaných esejů s velkou myšlenkovou hloubkou, v nichž se snažil obnovovat mnohdy pozapomenuté a zaprášené myšlenky církevních Otců a celé bohaté církevní tradice. Ne nadarmo se říkávalo, že zatímco na Jana Pavla se chodili lidé dívat, Benedikta chodili poslouchat. Díky knižním vydáním jeho kázání, v nichž nebylo místo pro improvizaci, je možno inspirovat se jejich promyšleností, hloubkou a racionalitou. Případem samým pro sebe je jeho trojdílný *Ježíš Nazaretský*. Ano, tento Petr utvrzoval své bratry ve víře.

Po katechetovi přichází pastýř. Pastýř velkého sociálního citění, jemuž je improvizace vlastní. Pastýř – nový Petr – který po předchozím utvrzování ve víře káže o Božím milosrdenství a lidském soucitu. Myje a líbá nohy mladým vězňům a koná jiné petrovské poslání – skrze své bližní stvrzuje: Ano Pane, Ty víš, že Tě miluji.

Katolická církev je společenstvím mnoha tónů. Jeden právě doznívá z prostředí většinově protestantského Německa, druhý se celosvětově rozezněl z konce světa – z jihoamerických slumů. Kdo by před jedním či dvěma stoletími řekl, že i na začátku jednadvacátého století bude katolicismus tak přitažlivý a mnohatoánní?

STANISLAV BALÍK

## Texty /

- FRANTIŠEK MIKŠ  
O intelektuáloví, který se necítí dobře,  
ale měl by . . . . . 3
- MILAN UHDE  
Jak moc chutná moc I. . . . . 11
- FRANÇOISE THOMOVÁ  
Ruská zahraniční politika . . . . . 20
- JOHN AGRESTO  
Byla podpora demokracie chybou?  
Liberalismus, arabské jaro a zaskočení  
neokonzervativci . . . . . 30
- ASHLEY ROGERS BERNEROVÁ  
Za pluralitní vzdělávání.  
Alternativy ke vzdělávacímu monopolu  
financovanému státem . . . . . 38
- ALEŠ FILIP  
„Ruka a duše.“ Nad obrazy prerafaelitů . . . . 44
- MILOŠ DOLEŽAL  
Osudové propletení aneb T + T.  
Příběh přátelství želivského opata  
Víta Tajovského a číhoštského kněze  
a mučedníka Josefa Toufara . . . . . 57

## Téma: Dvě malé brněnské divadelní scény /

- JOSEF MLEJNEK  
Přemýšlet o životě prostřednictvím divadla.  
Rozhovor s Františkem Derflerem . . . . . 68
- JOSEF MLEJNEK  
Duch vane, kde chce, i v divadle  
aneb Fenomén Buranteatr . . . . . 73

## Portrét /

- JIŘÍ ZAHŘÁDKA  
Gustav Mahler a česká hudba . . . . . 77
- JENS MALTE FISCHER  
„Mahlerova hudba je sekyra na zamrzlé moře  
v nás“. Gustav Mahler – Vídeň, židovství,  
identita . . . . . 79

## Literatura /

- JIŘÍ HANUŠ  
Příběh o ztraceném synu. Karel Josef Trotta  
a pád Domu habsburského . . . . . 85
- LUCIE TUČKOVÁ  
Za okapem . . . . . 91

## Básníci čtou básníky /

- JOSEF MLEJNEK  
S poezií jsem se setkal dřív než s básníky . . . 94

## Nad knihami /

- ALEXANDER TOMSKÝ  
O potřebě pesimismu . . . . . 98

## Kontexty

časopis o kultuře a společnosti

Vydává **Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK)**

Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax 545 213 862, e-mail: [cdk@cdk.cz](mailto:cdk@cdk.cz), <http://www.cdk.cz>

**Ročník V.** (v návaznosti na časopis *Proglas* ročník XXIV.) • Vychází šestkrát ročně • **Editoři** Stanislav Balík, Petr Fiala, Jiří Hanuš, František Mikš (šéfredaktor) • **Redakce** David Jalový (jazykový redaktor), Lenka Váchová (výkonná redaktorka) • **Celoroční předplatné** 500 Kč • **Sponzorské předplatné** 1 000 Kč • **Objednávky předplatného** Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: [objednavky@cdk.cz](mailto:objednavky@cdk.cz) • **Bankovní spojení** 120 402 514 / 0600 • Nevyžádané rukopisy se nevracejí • **Tisk** Reprocentrum, Blansko • **Registrace MK ČR E 18685** • **ISSN 1803-6988** • **Na obálce** Edward Burne-Jones: Laus Veneris, 1873–1878 • Vychází s finanční podporou Statutárního města Brna, Ministerstva kultury ČR a Státního fondu kultury ČR.



# O intelektuálovi, který se necítí dobře, ale měl by

FRANTIŠEK MIKŠ

Občas se mi zdá, že některé knihy jsou příliš inteligentní a současně skromně nenápadné na to, aby si jich lidi všimli a četli je. Já mám čtení do jisté míry v popisu práce, a tak čtu a také píšu o tom, co mě zaujalo. Snad těchto pár stránek upoutá pozornost ke knize, kterou nemohu charakterizovat jinak než jako vyzrálou a podnětnou. Nabízí skvělou „matérii“ k přemýšlení o současné společnosti, politice, světě, ale především o sobě samém. Napadlo mě ex post, zda jsem si vlastně tento text nenapsal tak trochu pro sebe, jako jakousi autopsychoterapii k posílení vlastní odolnosti vůči rozmrzelosti a přehnané kritičnosti vůči světu, v němž mi je dáno žít.

Spisovatele a esejistu Pavla Švandu není jistě třeba čtenářům *Kontextů* a dřívějších časopisů vydávaných CDK představovat. Patří mezi naše nejpilnější a také nejzajímavější autory. Jeho nová kniha esejů *O intelektuálovi, který se necítí dobře*, vydaná na sklonku roku 2012 nakladatelstvím Atlantis, zčásti vychází právě z textů publikovaných v minulých letech na stránkách *Proglasu*, *Revue Politika* nebo *Kontextů*. Další zamyšlení zazněla na stanicích Českého rozhlasu nebo byla psána pro jiná periodika či sborníky. Pro účely knižního vydání byly všechny texty přepracovány a rozšířeny, a jak autor doufá, také „prohloubeny“. Žánr eseje totiž vnímá především jako zvláštní vyjadřovací prostředek ležící někde poblíž deníku, fejetonu a poezie a určený především čtenářům s určitou vůlí k soustředění. Jak píše v upoutávce ke knize: „Esej jako žánr lze nejlépe vnímat v rytmu volných nadechnutí a vydechnutí, nikoliv jako udýchané hromadění důkazů obžaloby.“ Neměli bychom proto tyto texty posuzovat jako deskriptivní politologickou či sociologickou analýzu, ale ani jako vyhraněnou normativní konzervativní agitku. Jsou především záznamem o procesu přemýšlení o světě, a to člověka s výrazným pozorovacím talentem, sečtělostí, mnohaletými autorskými zkušenostmi a skvělými formulačními schopnostmi. A s takovou spisovatelskou „výbavou“ lze mnohdy vypovědět více než sebeodbornějším textem.

Pavel Švanda chápe psaní především jako tříbení a formulování svých vlastních myšlenek, jako „složitý proces, který vede autor sám proti sobě“. Paul Valéry kdysi prohlásil, že „každý tvůrce je si napůl jistý, napůl nejistý svými silami a cítí v sobě dvě bytosti: jedna je pro něho známá a druhá neznámá; z jejich neustálých vztahů a neočekávaných setkání nakonec vzniká jistý výsledek“. A Pavel Švanda k tomu dodává: „Všechno je přede mnou. Vše musím ujasnit pomocí písmen napřed sobě a nakonec čtenáři. Mezitím ještě také redaktorovi, dramaturgovi a posléze kritikovi. Je to opravdu jakýsi proces, který z nezbytí vedeme sami proti sobě. O průběhu si pořizujeme někdy pečlivý, jindy lajdácký zápis.“ (s. 36) Jako dlouholetý redaktor a editor mohu doufám zodpovědně prohlásit, že Švandův „zápis“ rozhodně není lajdácký, právě naopak.

Pavel Švanda nepochybně udělal dobře, když na záložce knihy – vzhledem k jejímu názvu – ve svém autorském medailonu předeslal: „Vzdor módnímu pesimismu si myslím, že má vlast prožívá posledních dvacet let nejlepší časy od té doby, co jsem přišel na svět. Protože: kdy, když ne dnes.“ Rozhodně není oním „intelektuálem, který se necítí dobře“, i když důvodů by si k tomu mohl najít (ostatně jako každý z nás) nekonečné množství. Patří spíše k přívržencům Popperovy teze o „nejlepším z dosud existujících světů“, v němž dnes žijeme, aniž nás to ovšem zbavuje každodenní

povinnosti neustále se snažit tento svět pochopit a zlepšovat. A není to nijak snadný úkol v informacemi přesycené době, kdy se vše zdá relativní, sypké, obtížně zařaditelné. Jen málo lidí je podle něj schopno přijmout představu, že většinu života strávíme úvahami a zápasem o částečné pravdy a poloviční omyly. Proto máme v podezření reálný svět dneška: „Se světem nejsme vůbec spokojeni, a to ze zásady. Každý den kolem sebe vidíme více důvodů k podrážděnosti než k uspokojení. Náš převažující vztah k realitě je tedy výrazně polemický.“ (s. 52)

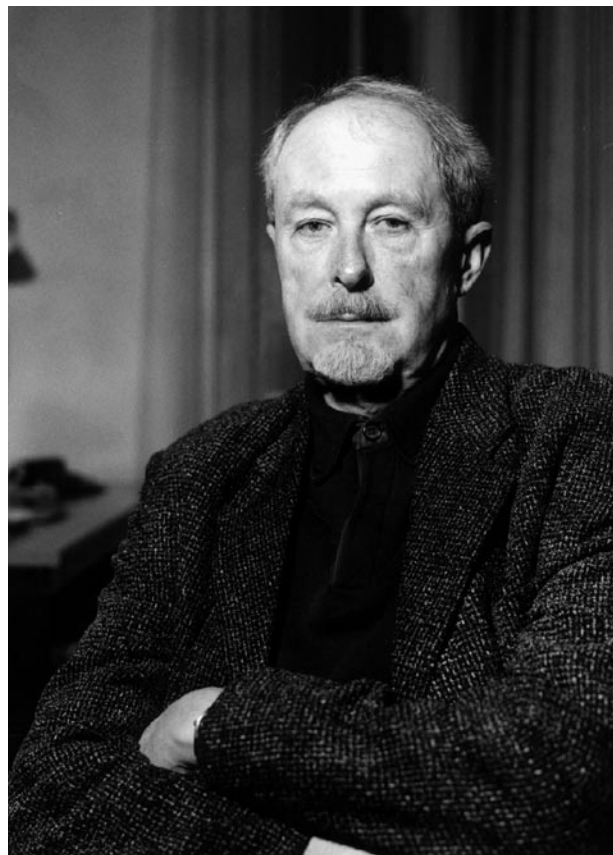
Ostatně jak autor přiznal před lety v jednom časopiseckém rozhovoru (*Host*, 2000), i on sám měl v počátečních „porevolučních“ letech tyto sklony: „Český intelektuál má setrvalé problémy se svým duchovním zaživačím ústrojím, které si nastavil na úplně jiné nádeje. Má metabolismus jiného druhu, než patří k životu v parlamentní demokracii, snad metabolismus *revoltujícího* člověka. Mně samotnému dalo dost práce, než jsem se tohoto způsobu uvažování zbavil, než jsem se vnitřně přestavěl a přestal ‚bojovat proti pánům‘.“

## Jak ty Cejlu, tak Cejl tobě

Na psaní Pavla Švandy je sympatické, že se ve svých textech nijak nevyvyšuje nad své současníky, morálně ani intelektuálně. Většinou při své kritické analýze používá osobní zájmeno „my“, nikoli „oni“. A dokáže se s humorem sebekriticky podívat i sám na sebe, například v autobiografické esejí-povídce „Jak ty Cejlu, tak Cejl tobě“. Jakýsi ošuntělý a podezřele vypadající pár táhne po Cejlu (kdo by neznal brněnský Cejl!) na rozpadajícím se dvoukoláku starožitnou ledničku s oblými rohy. Očividně na to fyzicky nemá, a tak přesvědčí kolemdoucího spisovatele, aby s vozíkem pomohl. Ten po chvíli váhání nedokáže odmítnout, i když hlavou se mu honí všemožné myšlenky o způsobu, jakým podivná dvojice svůj náklad nabyla. Chvilí se všichni tři s rikšou společně lopotí, než se kára definitivně na kraji silnice rozpadne. Podezřelý páreček obratně spisovatele záukoluje, ať zde všechno chvíli pohlídá, aby to někdo „nečórnul“, a rychle se vytratí v přílehlých uličkách s tím, že sežene známého s nákladákem. Spisovatel na Cejlu s nákladem osíří a přemýšlí o tom, co

ho kvůli jakési „nevyjádřitelné a ovšem nevyčíslitelné obecné slušnosti přimělo stát u opuštěného vraku“, a co ho také nejspíše čeká. Závěr, který si z celé situace vyvodí, je půvabný a myslím i poučný: „Sám na chodníku s dvojnásobně havarijním nákladem. A jestli ta dvojka normálně utekla od ukradeného krámu a ty tu čekáš, jak ten vůl, až u chodníku zastaví policejní auto, co tě odveze do vyšetřovací vazby, můžeš si aspoň potvrdit, že sis případné potíže zkonstruoval sám, jako svobodný pitomec ve svobodné zemi.“ (s. 26)

I když nakonec vše dobře dopadne, podivná dvojice se po chvíli čekání objeví i s řidičem, naloží ledničku a bez poděkování zmizí, pocit trapnosti zůstane. Konec konců, „příležitostí cítit se jako trouba nabízí sedm dní v týdnu každému dost“. A nemusíme z toho hned vinit stát či vyvozovat teze o zkaženosti světa.



Pavel Švanda. Foto: Dušan Tománek.

## Člověk revoltující

Polemika s veskrze negativním naladěním současného člověka, s jeho vnitřním revoltujícím ustrojením, se jako červená nit vine většinou Švandových textů. Jak píše, již za minulého komunistického režimu si bylo možné všimnout, že ryze negativní vnímání reality (ač prokazatelně oprávněné!) mohlo způsobit intelektuální a vlastně duchovní chudokrevnost. „Kdo propadl výhradní negaci, vydával se nebezpečí, že ustrne za složitými psychickými hradbami soukromého opevnění. I původně pravdivý životní postoj, není-li tříben autentickými doteky reality, časem může zpráchnivět ve vysušený předsek.“ Proto bychom měli být velmi obezřetní vůči „labyrintům negativních úsudků, jež vyrůstají snadno a v hojných trsech, jako parazitní houby“. (s. 86)

Především starší, tradičně založení humanisté, například pamětníci iniciativ šedesátých let či pozdější disidenti, mají často silný dojem, že ze současného složitého a konkurencí zahlceného světa zmizely naděje na změnu k lepšímu. Chybí jim vize. Rozhořčují se tedy, chtějí být vyslyšeni, píší petice a svolávají protestní shromáždění. Nic však již není jako dříve. Jsme strhávání proudem času a technologických novinek do čím dál obtížněji představitelné a neregulovatelné budoucnosti. Svobodně se vyvíjející realita předbíhá spekulativní a propagandistické iniciativy, a dopřeje-li jim někdy přece jen trochu sluchu, rychle je zase vytěsňuje do minulosti. Lhostejní se zdají být nejen občané, ale především kritizovaná státní moc, jež podobné hlasy ostentativně přehlíží: Někteří aktivisté, zejména z bývalého disentu, pak mohou jen s nostalgií vzpomínat: „Kde jsou ty časy, kdy se o nás zajímala státní moc, policajti nás brali vážně, sledovali nás, zavírali a podávali na nás obsáhlá hlášení.“ (s. 78)

Tato vnitřní nespokojenost a neklid se však zdaleka netýkají jen starší generace, neboť i někteří mladí horkokrevní radikálové dokáží být mimořádně agresivní a dogmatictí, například v otázkách životního prostředí. Pavel Švanda si jako bystrý pozorovatel všimá – na rozdíl od toho, co se běžně předpokládá – že *revoltující člověk je spíše člověkem propagandy, nikoli člověkem rozhovoru*. I dnes občas slyšíme autoritářské hlasy poučující nás o té nebo oné jediné pravdě, která údajně

nepřipouští další diskusi. Paradoxem je, jak píše, že jsou to často právě lidé vydávající se za bojovníky za svobodu, kdo nejsilněji vybízí k revoltě vůči liberální společnosti dialogu: „Někteří extrémně naladěni intelektuální aktivisté jsou dokonce schopni veřejně razit velice překvapivé, jakoby z polpotovské Kambodže převzaté utopie o dobrovolném znevlnění, o ekologickém připoutání člověka k půdě, o likvidaci dopravy osobními automobily, o celosvětovém zákazu nukleární energie...“ (s. 141) O jistých ušlechtilých cílech – dříve například o Evropské unii a euru, dnes stále o globálním oteplování či bujících právech nejruznějších (například sexuálních) menšin – by se prý proto vůbec nemělo pochybovat a diskutovat, protože tyto základní pravdy jsou očividné. Je proto třeba důsledně potlačit hlas jedinců, kteří je vytrvale zpochybňují, nejlépe tím, že je zostudíme a vymažeme z veřejného života. Symbolem nejvyššího zla, jakýmsi Satanem těchto novodobých vymítačů, se stal Václav Klaus, jehož škodlivý vliv je třeba zadusit, a to všemi dostupnými prostředky, od rituálního „vynášení Morany“ po absurdní obvinění z velezrady.

Možná by stálo za to těmto vymítačům spolu s Pavlem Švandou připomenout, že dialog a úcta k němu leží v základech naší civilizace: „Ten, s kým hovořím, třeba se zarudlými tvářemi a zaťatými pěstmi, nemůže pro mě být absolutním nepřitelem. Byť živě nesouhlasím, i když on mě třeba strašně štvě, nehodlám ho vymazat z mapy. Úcta k dialogu jako k prostředku postupného uchopení pravdy patří k základům evropské kultury.“ (s. 139)

## Nízce zastřešený lidský svět

K základní duševní výbavě současného moderního člověka patří nejen podezřavost vůči veřejným představitelům moci a panujícím lidským pořádkům, ale i tendence nahlížet „svrchu“ úplně vše a podezírat realitu jako takovou, že není tak dobrá, jak by mohla být. „Pro *kulturu podezřívání* je příznačné, že se ke světu a ostatním lidem vztahuje neúčastně, zdánlivě věčně, jaksi z nadhledu, jako bychom měli lidskou společnost na pitevním stole, nad nímž stojíme se skalpelem v prstech.“ Takto rozkrájený život se nám však nelíbí,

nechutná nám, neboť většinou máme přehnaná očekávání. „Když už se člověk vyšplhal na nebesa, odkud údajně vystrnadil Boha, když pronikl do vesmíru, nemohl by být sám se sebou a světem trochu spokojenější?“ ptá se autor a současně si odpovídá: „Nemohl.“ (s. 52) Příčin lze samozřejmě najít celou řadu a jednu z hlavních paradoxně i v tom, co nás do velké míry osvobodilo: v technice.

Je nesporným faktem, že své individuální existence spravujeme většinou dost namáhavě. Jen málokdy a jen chvilkově – což platí, jak píše autor, dokonce i v mládí – žijeme s osvěžující snadností, a zdaleka to nesouvisí jen s hmotnými podmínkami. Člověk nikdy nežije úplně lehce, ať už je obklopený jakýmkoli luxusem a pohodlím, a přitom na jeho způsob vnímání světa působí stále silněji fakt, že je denně při různých příležitostech konfrontován se snadností strojového provozu: „Strojovost, *dobře seřízený společenský mechanismus*, se staly do velké míry naším ideálem. Mechanismy se zdánlivě hladce rodí do dokonalosti a plynule fungují, dokud se nezmění ve šrot. Kdežto my a naše instituce? Už naše prosté fyzické existence jsou určité komplikovanější než například provoz slušně udržovaného automobilu. Ještě více nás zatěžují psychické nerovnosti vnitřní krajiny, jíž od probuzení do usnutí putujeme.“ (s. 182) A co teprve tíživý vliv společenského a politického života se všemi svými nepohlednými dramaty a nechutnými zápletkami, ptá se autor. Veškerá lidská schopnost ovládnout realitu, síla znovu a znovu násobená vědou a technikou, opakovaně selhává, což navozuje pocit bezmoci a „podrážděného, pesimistického odporu“. (s. 204) Vůči špatně a nespravedlivě organizovanému státu a světu, samozřejmě.

Položme si otázku, proč máme silný sklon činit aparát státu zodpovědným za všechno: za své osobní úspěchy a neúspěchy, za profesní problémy, duševní strádání, dokonce i za sexuální (například menšinové) frustrace? I zde bychom nepochybně našli celou řadu odpovědí, v první řadě nejspíše tu, že nás tomu sám stát naučil. Zvykli jsme si velmi rychle, což je podle Pavla Švandy dobře vysvětlitelné a navíc velmi lidské. Nahradí-li totiž všudypřítomný stát v očích či spíše v podvědomí většiny z nás ve své svrchovanosti Boha, obracíme se k tomuto „božstvu“ a jeho reprezentaci

s nadějemi i výčitkami, jež původně mířily do metafyzických poloh. (s. 96) Jak to autor pěkně vyjadřuje na jiném místě (s. 42), „lidský svět je momentálně dost nízce zastřešen“. A věci života, ponecháme-li je v lidských rukou, se nikdy nezdaří na svém místě. Stále nám něco vadí, něčím trpíme, někdo nám ubližuje: „Jaksi nejsme schopni vyvolat k životu dokonalost. Všednost se nepřetavuje ve svobodu od všech omezení. Naopak se nekontrolovatelně přelévá v banalitu a stává se výrazem nezdolné nedokonalosti lidství. K tomu pocitu patří permanentně špatné svědomí, i když si vždy nejsme přesně vědomi, čím jsme se právě tentokrát provinili.“ (s. 204) Možná to bude i tím, jak se dočteme v jiné z esejí, „O intelektuálovi, který se necítil nejlíp“ (s. 103), že „někde v hlubině na nás naléhá nepříjemný dojem, že si žijeme podstatně sytěji, než si svým výkonem zasloužíme“. Kdo z nás občas nemá takový pocit, například při velkém rodinném nákupu v některém z monstrózních supermarketů či nestydatě drahé večeři v lepší restauraci?

## Uctívání menšinového člověka

V esejí „Národ sobě“ se Pavel Švanda zamýšlí nad pojmy, jako jsou vlastenectví, národ či nacionalismus, ale také národní stát, u něž jsme si v poslední době stále méně jisti, kde začíná a končí jeho vliv. Jeho vnější hranice stírají silné globalizační vlivy; například i o tom, kolik hodin bude u nás v létě, se rozhoduje na nadnárodní úrovni. Podobně i uvnitř, ve svém jádru národní stát slábne a není si schopen na některých menšinách vynutit alespoň předstírání kulturní sounáležitosti. Stále zde sice ještě většinou přežívají – přinejmenším ve školství – klasické „velké národní příběhy“, ale i tedy pozvolna dochází k vyprazdňování a silnému globalizačnímu a unifikačnímu posunu.

Nicméně i velký nadnárodní útvar jako Evropská unie, o jehož rostoucím vlivu na naše životy nemůže být pochyb, potřebuje podobně jako národ svoji „mytologii“ či alespoň nějaký upotřebitelný kulturní fundament, o němž by se opřel. Původní představou otců zakladatelů se kdysi stalo prosté heslo *již nikdy válku v Evropě*. Citový obsah tohoto programu, kdysi zcela nezpochybnitelný, však postupně vyvanul a bylo po-



třeba najít něco nového. Pokus opřít ideu evropské integrace duchovně o křesťanský univerzalizmus tvrdě narazil na levicovou mentalitu většiny jejích protagonistů. V současnosti jsme proto svědky toho, že je společný evropský fundament stále častěji hledán v nadnárodní ideji *lidských práv*. Nikoli však práva jednotlivců, ale *skupinová práva menšin* mají poskytnout citovou náhradu za velké „národní příběhy“ i za křesťanskou univerzalitu, která se z evropského prostoru vytrácí. „Všechny ty absurdně hlučné pochody a zasedání a pouliční parády etnických a sexuálních menšin, mnohdy demonstrativní dobývání se do otevřených dveří, jsou vlastně zbožnými poutěmi vyznavačů nového posvátného kultu. Je vytvářen silný společenský proud myšlenkových a citových konvencí uctívání *člověka menšinového*. Ten bude zproštěn národních rysů, které budou nahrazeny sexuálními a etnickými charakteristikami.“ (s. 72)

Toto nové antikřesťanské *náboženství menšinových práv*, vyznávané evropskými „elitami“, je podporováno agresivní mediální propagandou, která dnes nečiní rozdíl (jak už jsem před časem napsal) mezi vyčerpaným otcem „stíhajícím“ po práci v parku své malé

neposedné potomky, aby se nezranili, a svěžím polonahým a napomádaným homosexuálem, vystrkujícím zadnici v latexu v průvodu Prague Pride. Všechny způsoby života jsou si rovny, a některé jsou si dokonce rovnější, alespoň se to zdá z médií i reakcí některých „pokrokových“ politiků.

## K obětím neochotné masožravé organismy

Nebylo by lepší, nežli pěstovat kult excentrických a sexuálně vyšinutých jedinců, žijících často osamocené ve svých moderně a pohodlně vybavených norách, všemožně podporovat ověřený tradiční *model rodiny* v jejím pravém smyslu, tedy kult otcovství a mateřství, jenž se z evropského duševního obzoru pozvolna vytrácí? Dnes od politiků a ekonomů často slyšíme, že děti je třeba mít a dobře vychovávat proto, abychom si jejich prostřednictvím utvářeli a zabezpečovali budoucnost. Hrozící nedostatek pracujícího potomstva budí obavy, a jsou to obavy do velké míry podložené a oprávněné. Ale měli bychom své nejmilejší nahlížet takto utilitárně – ptá se Pavel Švanda – jako nástroje našeho budoucího vydělávání na důchod? Ve skutečnosti máme mít děti



### O intelektuálovi, který se necítí dobře

Prozaická sbírka *O intelektuálovi, který se necítí dobře* je relativně pestrým souhrnem zamyšlení a meditativních i analytických esejů. Je tu též portrét muže byznysu a povídka o zkušenosti potopy. Všechny texty se obracejí k českému čtenáři, i když autor připouští, že se vždy necítí vázán převládajícími tuzemskými zájmy, upínajícími se hlavně ke sporům o politickou moc a rozdělování peněz. Trochu rozptylujícího popovídání nabízejí úvodní fejetony, ale zásadním rysem sbírky je spíše vůle k soustředění. Esej jako žánr lze nejlépe vnímat v rytmu volných nadechnutí a vydechnutí, nikoliv jako udýchané hromadění důkazů obžaloby.

Autor vyššího věku vidí aktuality z nadhledu, ale nepřehlíží ani žabí perspektivu interesantního populistického bludiště, v němž už asi navždy žijeme jakožto Češi. Potkáte se s tématy známými z denní publicistiky, jako je například dobrovolný odchod ze života, cit pro spravedlnost, touha po rovnosti, vlastenectví v současném světě, vliv neomarxismu, vyrovnávání se s minulostí i s budoucností. Esej je vyjadřovací prostředek ležící v prostoru poblíž deníku, fejetonu a poezie a je k dispozici všem čtenářům, kteří tíhnou spíše k přemýšlení než k sebedojímání. I když máte pocit, že se právě netěšíte z kdovíjakého komfortu, vždycky ještě můžete o sobě a o svém okolí meditovat.

Pavel Švanda

především proto, že mění a nově tvoří především nás. Dítě nás identifikuje a ztotožňuje se s námi právě v soukromí. Není zřejmě náhodou, že do evropské kultury vstoupilo dítě jako plnoprávný aktér a románový hrdina právě v měšťanské kultuře, jež pochopila a rozvinula kultu privátu, kultu rodiny. (s. 172)

Co pro nás dnes vlastně znamená lidské soukromí a domov, jak tyto pojmy chápeme? Je to jakési nedotknutelné „doupě pro příliš egocentrické, nadměrně stabilizované a k obětem neochotné masožravé organismy“, odmítající kvůli svému pohodlí či špatné náladě plodit, rodit a vychovávat děti? Pavel Švanda se domnívá, že „soukromí jako představa o životě i jako praktický životní cíl bylo modernou silně poškozeno“. Emancipovaný člověk se osvobodil od manželství, povinnosti mít děti, od všech lidských břemen. Ale šťastný není a ani být nemůže, neboť právě tato břemena nás dělají skutečnými lidmi: „Znát se k vlastní ženě, vlastnímu muži a vlastnímu dítěti znamená především přiznat se k sobě jako ke *konkrétnímu* jednotlivci, žijícímu vlastní nezaměnitelný život s ohraničenými mezemi soukromí.“ A to samozřejmě s sebou nese jisté nepohodlí a odříkání. Není proto divu, že k životu v takto „omezeném“ prostoru dnes mnozí nenacházejí snadno odvalu: „Žít svou soukromou existenci, vymezenou nepominutelnými konkrétními závazky vůči živým lidem, znamená svým způsobem stálý nepohodlný pohyb po úzké a někdy i strmé stezce, někdy vzhůru, jindy dolů.“ (s. 173)

## Nákup emocí na mediálním trhu

Jsme ještě schopni citově se sdílet se svými nejbližšími, nebo se postupně stáváme souborem atomizovaných jedinců osamocených před zářící plochou obrazovky nejrůznějších supermoderních zařízení? Chceme žít své životy v reálném světě, nebo převážně v tom mediálně virtuálním? Nejrůznější tragické a dojemné mediální kauzy, jimiž jsme dennodenně bombardováni, nám umožňují snadno se ztotožnit s cizím člověkem jako s kladnou postavou zajímavého příběhu, aniž bychom s ním ovšem museli podstupovat tíživé osobní kontakty, které přináší únavná všednost. Někdy dokonce i sami sáhne do peněženky a snažíme

se napravit, co slepý osud pokazil. Tyto naše občasné výlevy soucítění mohou vypadat ušlechtilé, ale někdy svědčí o něčem jiném: dojmáme se snadněji a také raději nad trpkými a mediálně obratně podanými osudy vzdálených neznámých lidí, jejichž povahu a případné vady neznáme, než nad svým nejbližším okolím, jež nám naopak často zůstává nejasné a emocionálně málo přístupné. Nejde tu, ptá se Pavel Švanda, skutečně o příznak kýče? (s. 128) Co nám vlastně „klipovitá“ média mohou sdělit? Až na výjimky nám nezpřístupňují o mnoho více než zlomky informačních impulzů, někdy hodně podobné klepům: „Na mediálním trhu lehce nakoupíte jen emoce. Přivlastníme si je hladce a bez větších nákladů. Jenže podle toho vypadá kvalita a trvanlivost získaného zboží. Naše morální reakce jsou většinou stejně levné a podobně neověřitelné jako informace, o něž se opírají.“ (s. 126)

Východiskem nemůže být podle Pavla Švandy nic jiného než návrat k autentické účasti na životě tady a teď, bez utíkání do emocionálně falešných virtuálních světů či představ o idealizované utopické bezkonfliktní budoucnosti: „Jako jednotlivce, zakoušející vždy jedinečný osud, nás vysvobozuje z *deprimující kultury věčného podezřívání* jen osobní, účastný postoj k vlastnímu životu i ke svízelným těch druhých.“ (s. 54)

## Důstojné rozloučení se vším všudy

A nakonec něco pro všechny, kdo občas podléhají sebelibosti ze stárnutí a ubývání sil či energie (a kdo ne, chtělo by se říci). Přibývajících léta člověka postupně nejen připravují o fyzické a duševní síly, ale ochuzují ho i o některé smyslové počitky. Kdo by neměl pocít, že v mládí slunce svítilo jasněji, barvy byly veselější a vůně výraznější? Ale běh času také člověka postupně zproští příliš naléhavých tělesných potřeb, a tak se na stará kolena z rozjařených hédoniků často stávají podráždění asketové. Mění nejen okolní svět, ale i člověkovu vnímání tohoto světa, jehož tepu již tak dobře nerozumí. I to je však třeba podle Pavla Švandy brát s určitou dávkou stoického nadhledu jako jednu z daností lidské existence: „Kdyby nedocházelo ke změnám ve vnějším světě i v našem vnímání, nepochybně bychom se v životě brzy unudili. Naše smysly by ochab-

ly vlivem nepřekonatelné jednotvárnosti.“ (s. 147) Stejně je to i se smrtí, neměnným faktem lidské konečnosti. Kdybychom měli k dispozici nekonečně času, nic by nebylo naléhavé, nic by nebylo důležité, nic skutečné.

V poslední době se však intenzivně mluví nejen o právu člověka na plnohodnotný a důstojný život, ale i o právu na důstojnou smrt, což patří mezi nejcitlivější témata. Ačkoli Pavel Švanda nikde v knize explicitně nepíše, že je odpůrcem euthanasie, jednoznačně to z jeho textů vyplývá. A nezdá se mi, že by ho k tomu vedly nějaké „vyšší důvody“ věřícího křesťana, tedy alespoň ne na prvním místě, ale především to, že jde o příliš nebezpečnou a citlivou věc, která nemůže být přenechána *ze své podstaty nedokonalému* člověku a jeho nedokonalé společenské organizaci, jak ji ve svých textech líčí. V tomto směru by bylo možná lepší, kdyby skvělý text o euthanasii „Důstojné rozloučení se vším všudy“ nezařadil hned na úvod knihy, ale spíše někam k jejímu závěru.

A jak by takové mortální služby mohly v budoucnu vypadat, kdyby se jich chopila hbitá ruka trhu moderní liberální společnosti? Zde si Švandova intelektuální fikce zaslouží delší citaci (s. 6–7), neboť při jejím čtení mrazí i mě, přesvědčeného zastávce opatrné euthanasie. Umně totiž „narouboval“ toto citlivé téma na současné nevybíravé praktiky, s nimiž máme jistou zkušenost z každodenního konkurenčně tržního provozu:

„Bude-li globální, státní i národní kampaň za plánované umírání úspěšná, vznikne mezera mezi poptávkou a nabídkou. A ta bude rychle zaplněna. Naše domovy začnou obcházet dvojice proškolených mladenců v tmavých oblecích s nečitelnými jmenovkami. Tito agenti nebudou nabízet smrt, nýbrž důstojnost. Zahovoří k vám jako z obrazovky. Chcete se svíjet v nekonečných bolestech, zatímco nemocniční sestra, která vám už dávno měla píchnout vytoužené morfium, bude kecat v kuchyňce s kamarádkou? Nebojíte se, že ztratíte poslední zbytky rozumu a nezbude než vás zavírat do počůraného a posraného kotce? V lepším případě, i když si zachováte všech pět pohromadě, s přibývajícím věkem života se vám nevyhnutelně vytratí generační kontext. Oněmíte a ohluchnete mezi samými sebevědomými mladoprdy. Ti už nebudou rozumět vám, natož vy jim. Se stoupajícím věkem nepozbudete jen

rozumné vyhlídky, ale i živé vzpomínky. Zůstane vám jen vlastní těžká nemohoucnost a lehká lhostejnost okolí. Nebude prozíravější zajistit si včasnou úlevu od tíživého zítřka? Teď hned, dokud je čas, předplaťte si důstojnou smrt. Na programu máme obrovské vánoční, velikonoční, prázdninové slevy! Samozřejmě: nezapomínejte se ke stresujícímu pevnému datu odchodu. Ani nápad! Zajistěte si do budoucna plovoucí útěchu.

Nabídnou vám něco jako rychlý internet s přímým spojením na věčnost. Vše zůstane pevně ve vašich rukou! Tady se podepište, ty měsíční splátky jsou celkem nevelké, dejte si je na sporožiro a nemusíte se o nic starat. Až se rozhodnete, že nastal váš čas, vytučíte na mobilu naše číslo a do čtyřiaadvaceti hodin se dostaví proškolená, vlídná fešanda. Pustí vám pro tu chvíli důstojnou hudbu podle vašeho vlastního výběru... A až se hudba rozezní naplno, sestřička Smrt vám píchně do zadku důstojnou injekci. A vy se obrátíte na záda, důstojně usnete a budete mít život i umírání důstojně z krku. Kdo by váhal tak levně se zprostit největšího životního problému?

Samozřejmě, že obchodní podmínky, tištěné pro drobnohled, si přečtete až po odchodu důstojných agentů. Teprve potom zjistíte, že po šedesátce věku se vaše splátky každý rok budou zvyšovat o důstojnou částku. S tím už ale nic nenaděláte.

Ale co když se nakonec rozmyslím a důstojnou službu zatoužím odvolat, neplatit? To bude, člověče, teprve malér. Zaprvé zjistíte, že se vlastně nemáte kam odvolat, protože si vás budou předávat od čísla k číslu anonymní pokyny: živého člověka na konci telefonní linky trefíte leda náhodou. A ten vás odkáže zpět k obchodním podmínkám, z nichž vyčtete, že... No prostě dříve než smrt si pro vás přijde exekutor, který zabaví všechno, co vám bude ještě na tomto světě patřit... protože budete nuceni uhradit náklady na zrušení vaší objednávky, které se budou navzájem pravidelně násobit...“

Jak uzavírá spisovatel, nakonec se pod tíhou dluhů sami rádi navrátíte pod křídla důstojného odchodu, k „dobrovolné“ euthanasii, aby vaši potomci nemuseli nést náklady vzniklé vašim „nedůstojným zaváháním“. A bude to konec nevyhnutelně kafkovský, nečekejte kdovíco: „Takových, jako jste vy, budou obtížné spousty. Kdekdo bude toužit po důstojném odchodu! Už

to přece popsal klasik: ano, přijdou k vám dva páni, ovšem s vyholenými lebkami místo cylindrů. Nevezmou vás v podpaží, spíše za loket a za krk a smýknou vámi do pick-upu. Ten opuštěný lom asi bude souhlasit. Taky si ti lenoši nad vámi budou chvilku podávat řeznický nůž. A někde v dálce se z osvětleného okna vykloní kdosi, komu budou též dělat starosti splátky. Ano, podřežou vás jako dobytek! Skandál!“

## Minimalistický politický stoicismus

Výše citovaná kafkovská fikce je příliš temná a pro Pavla Švandu netypická, aby jí skončilo pojednání o jeho jinak uměřené a ve výsledku pozitivní knize. Shrňme si proto, co si lze z četby jeho esejů odnést. Příkladnějším nám nabízí návod na jakýsi *minimalistický politický stoicismus* (což je termín, který se mi moc líbí!). Mám jistě tisíc důvodů být současnou realitou znepokojen, ale také přinejmenším stejný počet důvodů být s ní spokojen. Bylo by proto chybou podléhat veskrze negativním mediálním náladám a „stávat se zákazník-

kem businessu, který mně šikovně prodává moji vlastní rozmrzelost“. Je třeba si uvědomovat věčný rozpor, jenž existuje mezi aktivitami mého ctižádostivého rozumu, který by chtěl vše dobře chápat a touží po dokonalosti, a nekvalitními informacemi, na něž jsem odkázán (ať již jejich nedostupností, či vlastní leností je získat), a především nesmírnou složitostí a nedokonalostí lidského světa. To vše by mě mělo vést k tomu, abych se neukvapoval a nepropadal ani příliš vášnivým odsudkům, ani nezřízené zálibě ve vlastní prozíravosti a ušlechtilosti. Jako přemýšlivý a odpovědný občan jsem odsouzen k věčné trpělivosti a hlavně k velmi opatrnému zvažování všech nabídek na jakákoli radikální či dokonce konečná řešení. „Je vám to málo?“ ptá se autor v závěru jedné z esejí. (s. 101) „Na konkrétního člověka, žijícího především pro své blízké, je toho až dost.“

**František Mikš**, šéfredaktor časopisu Kontexty, ředitel Institutu pro politiku a kulturu CDK, šéfredaktor nakladatelství Barrister & Principal.

<p>RozRazil 36</p>	<p>RozRazil 37</p>	<p>RozRazil 38</p>	<p>RozRazil 40 39</p> <p>bílá rus</p>	<p>RozRazil 41/2</p>
<p>RozRazil 43/4</p>	<p>RozRazil 45/6</p>	<p><b>Měsíčník RozRazil se v každém čísle věnuje odlišnému tématu. Konceptuální skladba revue prolíná výtvarnou složku, debaty, rozhovory, umělecké, odborné a jiné texty a nabízí tak další a nové otázky, odpovědi a pohledy související se zvolenou látkou. Vychází 3 až 10 čísel ročně. Cena výtisku: 49 Kč. Předplatné deseti výtisků: 490 Kč. Předplatné jednoho sta výtisků: 4 900 Kč. Předplatitelům neúčtujeme poštovné ani balné a dvakrát ročně přidáváme knižní prémii z produkce nakladatelství Větrné mlýny. Objednávky předplatného: <a href="mailto:obadalkova@vetrnemlyny.cz">obadalkova@vetrnemlyny.cz</a>, tel. +420 739 610 760, <a href="http://www.vetrnemlyny.cz">www.vetrnemlyny.cz</a></b></p>		

# Jak moc chutná moc I.

MILAN UHDE

Brněnský spisovatel a dramatik MILAN UHDE (1936) patří ke stálým spolupracovníkům a autorů CDK. Za vlády komunistů byl významným představitelem disentu a po sametové revoluci v letech 1990–1992 působil jako ministr kultury české vlády. Po vzniku samostatné republiky v roce 1993 byl prvním předsedou Poslanecké sněmovny ČR, od ledna až do února roku 1993 na základě čl. 66 Ústavy také vykonával vymezené funkce prezidenta republiky. V současné době dokončuje své paměti, jež pod názvem *Rozpomínky* vyjdou na podzim v nakladatelství Torst. Časopis *Kontexty* otiskne na pokračování dvě ukázky z šesté kapitoly knihy, v níž autor líčí své aktivní působení v české politice.

## Disident v čele vlády

Petra Pitharta jsem znal jako autora společenskokritických textů uveřejňovaných převážně v *Literárních novinách* a *Literárních listech* i jako přispěvatele samizdatových časopisů v sedmdesátých a osmdesátých letech. Osobně jsem se s ním seznámil někdy kolem roku 1987, kdy jsme se oba jako čerství držitelé cestovních pasů vypravili do Maďarska na schůzku se zahraničními přáteli.

Někdy v únoru 1990 přijel Petr Pithart do Brna už jako čelný český politik a pozval mě na setkání ve vile Tugendhat. Chtěl, abych se podílel na výměně názorů s aktivisty usilujícími o obnovu Moravy jako nositelky práv moravského národa a jako součástí Československa koncipovaného po vzoru evropských spolkových států. To už jsem věděl, že je Petr Pithart autorem osobité studie o roce 1968, kterou podepsal pseudonymem Sládeček a kterou jsem zaujatě a s obdivem četl ještě v hloubi totality. V debatě jsem se s „moravisty“ ostře střetl, především s Boleslavem Bártou. Idea moravského národa mi připadala opožděná, marná a směšná.

Petr Pithart diskusi pozorně naslouchal, ale svůj postoj v ní nedal najevo. Občas namítl něco proti každé z obou hádajících se stran, ale vilu jsme opustili, aniž spor rozhodl. Teprve později jsem pochopil, že mu idea obnovy a rehabilitace země Moravskoslezské není cizí; pojal ji dokonce do svého programu.

Příležitost k hlubšímu seznámení jsem dostal na konci června 1990. Byl jsem právě v jednom lázeňském městě v Německu na velké politické diskusi; designovaný předseda české vlády mě po prvních svobodných volbách završených pronikavým vítězstvím Občanského fóra telefonicky pozval, abych se na zpáteční cestě u něj zastavil.

Když jsme ráno se ženou vystoupili v Praze z nořimberského rychlíku, zachytili jsme z amplionu výzvu, abychom se dostavili k nádražnímu rozhlasu. Čekala tam premiérova dvoučlenná ochranka, a tak jsme vstoupili do domu na Lazarské ulici, kde se tehdy utvářela česká výkonná politika.

Petr Pithart mi navrhl, abych se stal členem jeho kabinetu jako ministr kultury.

Nečekal jsem to. Těšilo mě přednášet na brněnské filosofické fakultě o současné literatuře a dělat šéfredaktora Atlantisu; na psacím stole jsem měl vstupní dialog z nové hry. Žena mě však popíchla jakoby na Petrovu podporu: prý jsem dosud pracoval jen pro sebe; budu umět pracovat pro jiné?

To ovšem nebyl rozhodující popud. Vláda, do které mě Petr Pithart pozval, nebyla už vládou národního porozumění, na které se podíleli přijatelní členové komunistické strany a o které jsem si nebyl jist, zda nebude prosazovat socialismus s lidskou tváří, jehož uplatňování bych se nechtěl účastnit. Měl jsem pocit, že disidentská činnost, byť převážně omezená na

literaturu, mě zavazuje: když se objevila vyhlídka na svobodnou společnost, zdálo se mi, že neobstojí přání setrvat na poli úzce profesionálním. S novou hrou jsem si ostatně nevěděl rady. Vláda měla působit jen dva roky.

Řekl jsem, že do toho půjdu.

Vypadalo to, že Petru Pithartovi spadl kámen ze srdce: ministerstvo kultury byl jediný úřad, na jehož obsazení se koalice Občanského fóra, lidovců a „Moravanů“ zatím neshodla. Usilovali o něj lidovci, ale když se prý dozvěděli o mně jako o kandidátovi, byli ochotni ze svého požadavku ustoupit.

Zbývalo domluvit praktické důsledky kladné odpovědi: slib vlády je pozitív, jenže šéf protokolu byl nemile překvapen, když se ukázalo, že nemám společenský oblek vhodný pro ceremonii na Hradě. Místo nabídky, že mi protokolista české vlády poradí, kde mi takový oblek narychlo ušijí, jsem vyslechl poučení, že si mám zajít do kterékoli konfekce.

Paní Kraftnetrová v prodejně OP Prostějov litovala: za uplynulé tři dny přišlo sedm poslanců nového parlamentu a všechny černé obleky vykoupili. Měla by však slušivé šedé šaty. „Jdou vám skvěle,“ podotkla, když jsem se do nich nasoukal. „V těch byste mohl i k ministrov.“

Černé polobotky jsem koupil bez potíží. Když se devatenáctičlenná česká vláda shromáždila v hradním předpokoji, všiml jsem si, že si patnáct ministrů obulo střevíce nejen stejné barvy, ale i stejného typu. Na trhu se tehdy v černé barvě vyskytoval jen dvojí – zbylí tři členové vlády měli na nohou ten druhý. Jedině ministryně Štěpová byla neuniformní.

V září 1990 vyrazila vláda na první zahraniční cestu, a to do Bavorska. Ministr Dienstbier nás vybavil pokynem za žádnou cenu nepřipustit setkání s představiteli landsmanschaftu ani diskusi o takzvaných Benešových dekretch.

Bavorský premiér Streibel se dal vidět: hned po přejezdu hranic nás čekalo slavnostní uvítání a přehlídka čestné roty. Petr Pithart se ocitl v nezáviděníhodné situaci: neměl potuchy, jak přehlídku vykonat. Bavorský premiér kráčel o tři čtyři předpisové kroky za ním a o dva úkroky dále od vyrovnané řady německých vojáků. Bylo jasné, že hrozí malér.

Petr se dvakrát třikrát ohlédl na svého bavorského kolegu, ale došlo mu, že se od něj rady nedočká. Minul střed nastoupeného útvaru, dopochodoval na jeho levé křídlo a tam stejně jako my přihlížející uviděl vysokého uniformovaného muže svírajícího dlouhou tyč ověšenou stuhami v bavorských barvách. Ve zřetelných rozpacích se nakonec před ním poklonil, a to až po pás. Muž svou tyč pozvedl, udeřil s ní o zem a úder rytmicky opakoval. Zároveň se rozezněla bavorská kutálka rozmístěná v pozadí scény. Byl to její dirigent. Čeští ministři se schovali za jedno z vládních aut a dusili se smíchem.

Výstup ztělesňoval symbolicky naši situaci: byli jsme všichni zoufale nevědomí začátečníci. Petr Pithart se ostatně zakrátko připojil k nám a smál se neméně hlučně jako my.

Jednání s bavorskými představiteli probíhalo v přátelském duchu. Premiér Streibel byl sama vstřícnost. Když si někdo z českých ekonomických ministrů posteskl, že k nám nafta proudí z jediného zdroje, a to ještě k tomu ruského, bavorský činitel nás uklidnil: „Pomůžeme.“ Ani obtíže s elektřinou na české straně nepovažoval za nepřeklenutelné. „Na tom se domluvíme, naše elektrárny jsou výkonné.“

Po oficiálním jednání jsme přešli do vedlejšího salónu a bavorský premiér požádal, aby směl pozvat ke stolu blízké přátele. Samozřejmě jsme kývli. Přisedl mimo jiné starší muž, pan Streibel jej představil, a tak jsme seznali, že stolujeme s předsedou landsmanschaftu doktorem Franzem Neubauerem.

Mluvil pěkně, v křesťanském duchu. Nikdo z jeho společenů nestojí o vrácení majetku, nýbrž jen o smír, který vyžaduje vzájemně si říci, co se mezi námi stalo. Domek v Kralupech oželel, i když nechápe, proč o něj přišel: v rodině nebyli nacisté, měli za Hitlera jako katolíci dokonce obtíže.

Dienstbierova instrukce tak nebyla respektována. Nevím, jak se stalo, že se o tom nedozvěděli novináři. Byli by nás tenkrát sepsuli. Jsem však přesvědčen, že jsme se neprovinili. Pověděl jsem doktoru Neubauerovi na oplátku o ztrátách, které utrpěla má rodina a které byly daleko horší než hmotné.

I napříště jsem byl proti obavám ze setkání nebo dokonce ze střetnutí s kýmkoli. Odmítl jsem, když mě

čeští úředníci chtěli odvést ze sálu Rady Evropy služebním vchodem, abychom se vyhnuli Berndtu Poseltovi; před chvílí nás totiž uvítal z řečnické tribuny, na níž náhodou stál, a prohlásil, že se těší na osobní rozhovor se mnou.

Petr Pithart pronesl v Mnichově krásný přípitek na téma stezky, kterou naši dávní předkové putovali do Bavorska pro sůl. Věděl jsem, že píše verše, a metafora, které použil, vyzněla i politicky znamenitě.

Vypadalo to, že práce v české vládě bude mít nejen smysl, ale i výsledky, a že jejich zárukou bude především sám premiér, čestný a pracovitý muž, věřící katolík vyznávající hodnoty rodiny a autentických lidských vztahů, vzdělaný právník, talentovaný historik, člověk po všech stránkách kulturní, navíc někdejší stavební disident.

Petr Pithart pro mě výrazně ztělesnil postavení a dilema intelektuála v politice.

## Morálka a praxe

Na první pohled to vypadalo, že mě jako člena vlády přitahuje k právnickým debatám vzpomínka na odborné diskuse mých rodičů u rodinného stolu. Chodíval jsem totiž často na zasedání Legislativní rady vlády, kde se probíraly některé připravované zákony a hledalo se jejich nej přesnější znění. Nejhlubší příčina mého zájmu však spočívala v základní pochybnosti, kterou jsem si chtěl buď ověřit a potvrdit, nebo vyvrátit.

Vzpomínám si, že mě do nich uvedla rozmluva mezi čtyřma očima s doktorem Pavlem Zářeckým na téma bratří Mašínů. Doktor Zářecký představoval v mých očích dokonalého profesionála a čestného člověka. Proto mě překvapilo, jak ostře odmítl domněnku, že by Mašínové mohli být považováni za hrdiny a snad dokonce dostat za svůj odboj vyznamenání.

Podle mě jako disidenta si to zasloužili. Doktor Zářecký oponoval: nebyla válka, proto jejich počínání nutno posuzovat jako trestný čin zabití, ba dokonce vraždy, a to podle zákonů platných tenkrát i nyní.

Na rozdíl od doktora Zářeckého a jeho kolegů v Legislativní radě české vlády jsem byl přesvědčen sice laicky, ale pevně, že myšlenka právní kontinuity předlistopadového systému s polistopadovým je vad-

ná. Únor 1948 suspendoval základní předpoklady demokratického režimu a hrubým nátlakem a hrozbou občanské války nastolil režim úplně jiný: vyloučil volnou soutěž politických stran, silně narušenou už ustavením Národní fronty a zákazem vzniku a existence dalších politických subjektů, znemožnil svobodné volby, likvidoval nezávislost soudní moci, kterou plně podřídl kvůli jedné straně, jejíž trvalá vláda byla zakotvena dokonce v ústavě, zrušil ochranu soukromého majetku, pod heslem znárodnění okradl bez náhrady statisíce drobných i větších podnikatelů a pod hlavičkou dobrovolné socializace donutil nehorázným terorem rolníky odevzdat majetek družstvům.

Justice se pod nezastíraným politickým diktátem systematicky dopouštěla justičních vražd a jiných prokazatelných trestných činů. Sama aplikace pseudoprávní doktríny spjaté se jménem Andreje Janarjeviče Vyšinského měnila soudy i vyšetřovatele v nástroj sloužící politicky účelovým pokynům. Rovnost před zákonem přestala platit i formálně: rozhodovalo se podle třídních kritérií, tj. účelově.

Úřady plánovitě, ale bez opory v zákonech omezovaly velké skupiny obyvatelstva na možnostech obživy, například vybraný typ zemědělců nebo jiných takzvaných třídních nepřátel, organizovaly na ně štvance, a vystavovaly se tak oprávněné žalobě z trestného činu genocidy definovaného dokonce v tehdejších zákonech. Nezákonnému nátlaku spočívajícímu například v překážkách ve vzdělání byly podrobeny rodiny nositelů jiných názorů, než předepisoval takzvaný dialektický a historický materialismus. Zanikla práva, na jaká byli občané před únorovým převratem zvyklí: svoboda slova, svoboda shromažďovací, právo petiční. Zvůle zasahovala i do rozhodnutí v oblasti občanskoprávní, pokud měli straničtí činitelé od okresů nahoru na takovém rozhodnutí zájem.

Byl jsem si samozřejmě vědom praktických rozdílů mezi režimem nacistickým a komunistickým, který na rozdíl od svého hitlerovského příbuzného připouštěl čas od času určité reformní snahy a světovou válkou pouze hrozil a vydíral své západní protějšky, nakonec ji však nevyvolal a rozpadl se pokojně, ale přesto jsem jako čtenář Jaspersovy *Otázky viny* vztahoval výměr zločinného státu principiálně i na Československo.

Rozhodl jsem se předložit české vládě návrh na prohlášení motivované Dnem lidských práv 10. prosince. Mělo obsahovat konstatování, že československý režim ustavený po únoru 1948 nebyl legální ani legitimní, a vláda se zavazovala jednat nadále v duchu tohoto hodnocení.

Nepředpokládal jsem jednomyslný souhlas, ale překvapilo mě, že jsem se svým názorem zůstal zcela osamocen.

Nechci přitom vzbudit ani vzdáleně dojem, že jsem vybaven silnějším smyslem pro právo, spravedlnost nebo mravnost než zastánci jiného pojetí polistopadového postupu. Uvědomoval jsem si, že předkládám kontroverzní výklad uplynulých čtyřiceti let domácích dějin, ale jsem dodnes přesvědčen, že šlo o vážnou otázku, kterou její vítězní interpreti zodpověděli nikoli po všestranném zvážení všech pro a proti, nýbrž především na základě pragmatické a praktické úvahy.

V tom smyslu vyzněla také v české vládě rozprava: kdyby měly zákony respektovat má východiska, vyvolalo by to nezvladatelnou spoustu soudních procesů a jednání, protože by zřejmě ztratily oprávnění veškeré rozsudky přinejmenším v oblasti trestního práva, které se zrodily mezi únorem 1948 a listopadem 1989. Stát by musel usilovat o obnovení jejich jednotlivé platnosti, pokud byly „v pořádku“. Oslabený justiční aparát by tak byl na dlouhá léta zavalen kauzami, které by přitom nesnesly odklad: i právem odsouzení pachatelé prokazatelných trestných činů by byli na dlouhou dobu hromadně rehabilitováni a ti, kteří by byli v té době dosud ve výkonu trestu, by museli být neprodleně propuštěni.

Právě tato vidina, na kterou společnost ani její výkonná a soudní moc nebyly prakticky připraveny, tvořila jednu za základních opor myšlenky právní kontinuity.

Soudních rozhodnutí vyžadujících změnu a opravu bylo prý kvantitativně daleko méně. Náprava nebo přesněji řečeno zmírnění některých křivd bylo tudíž ponecháno na těch, kdo se svého práva chtěli domáhat, a byly připuštěny i takzvané zbytkové tresty: sedlák, který se fyzicky bránil násilnému odebrání majetku, zůstal vinen útokem spáchaným na úředních osobách, byť se dopouštěly zvůle; byla legalizována tehdejšími zákony.

Bratří Mašínové, kteří se se svými druhy pokusili prostřílet ze zadrátovaného území ovládaného státním bezprávím a v něčem podobného koncentračního tábora, jež nikdo nesmí bez úředního svolení opustit a v němž státní teror silně omezil nebo úplně zlikvidoval základní lidská, politická a občanská práva, jsou v tom případě vrahy; mohli by přinejlepším žádat o omilostnění, zatímco na ozbrojené a zabíjející, ba vraždící orgány diktatury operující ve vnitrozemí i na hranicích nutno pohlížet jako na ochránce zákona, byť pokřiveného nebo spíš nadobro obráceného proti původnímu smyslu spravedlnosti, ale zákona přesto platného.

Musel jsem se radikálně ptát: Jak hodnotí současný zákon například útěk z komunistického koncentračního tábora provázený násilím na dozorcích nebo na pronásledujících policejních orgánech, které jim případně způsobilo újmu na zdraví nebo dokonce smrt? Přísluší za to takovému uprchlíkovi trest? A jaký? Pouze zbytkový?

Chápu, že v demokraticky organizované společnosti tvoří zákony parlament, ale zároveň jsem si tehdy intenzivně vybavoval předválečný spis svého otce *Immanuel Kant a principy přirozeného práva*; vyznač přirozenoprávního pojetí tvrdil, že je zákonodárce povinen ve svých rozhodnutích dbát dobových mravních norem.

Podle mě se na myšlenku právní kontinuity obou režimů kromě praktických úvah podílel jednak český právní pozitivismus projevující se takzvaným literárním chápáním zákonů, jehož se po válce neúspěšně dovolávali i nacističtí soudcové a právníci, jednak k ní přispívalo sepětí jejich původců a prosazovatelů s předlistopadovou právní praxí: těžko mohli přijmout výklad, že působili jako převodní páka v mechanismu zločinného státu.

S výsledkem hlasování o své představě jsem se smířoval teprve postupně, ale nakonec jsem se s ním sžil, i když obtížně a se špatnými pocity. Ani já, ani nikdo jiný nedokázal předložit konkrétní návrh právní úpravy respektující Jaspersův výměr a založený například na poválečné praxi uplatňované v Německu v jeho třech západních zónách; tu ovšem utvářela okupační moc, mnohá její frontální opatření však stejně neob-



stála a bylo nutno z nich slevit: zákaz zaměstnávat ve školství bývalé členy NSDAP musel být například odvolán, protože vedl k ochromení celé školské soustavy, a leckterý nacističtí proklouzl i na významné místo do demokraticky ustavené administrativy. Soudy pracně a často jen napůl úspěšně prokazovaly vinu pachatelům trestných činů, jichž se dopouštěli v koncentračních táborech pod záštitou nacistických zákonů.

Smír s tímto výkladem znamenal přijmout skutečnost, že se čtyřicet let komunistické vlády v Československu vtělilo do našeho světa, patří do něj a nedá se z něho žádným zákonným ani jiným nástrojem odoperovat.

## Ekonomové vidí jinak

Ani přemnohým laikům nebyla myšlenka právní kontinuity vzdálená. Vzpomínám si na přátelskou diskusi u oběda, kterou jsem absolvoval s premiérem Václavem Klausem a ministrem Karlem Dybou. Vyprávěl jsem jim o svém známém, který sice nebyl zavřen a trpěl pouhou běžnou diskriminací, jaké byli vystaveni bezpartijní vědci, ale který se tak trápil omezeními svobody, že předčasně zemřel.

Oba spolustolovníci to shodně prohlásili za přehánění příznačné pro dramatiky. Československý komunistický teror zdaleka nebyl tak krutý jako třeba v Rusku. Kdo netrpěl disidentským syndromem, mohl čelit útlaku sebevzděláním, nedat se ohlupovat a obhájit podstatnou část své osobní integrity.

Namítal jsem, že jsem se pro osud disidenta nerozhodl; snažil jsem se jím nebýt, jenže jsem se přes veškerou snahu „nevešel“.

Václav Klaus mi nevěřil; prý jsem si svou cestu zcela jistě zvolil, a tak jsem potom patnáct let ztrácel čas a energii při policejních výsleších, zatímco on se smířil se ztrátou prestižního místa v akademickém ústavu, přijal místo horší, neprotestoval veřejně ani soukromě, ale využil spolu s manželkou toho, že americké banky vždy po pěti letech uvolňovaly zdarma pro veřejnost podrobné roční výkazy o svém hospodaření. Klausovi si o ně napsali, a protože šlo o samá čísla, cenzura zásilky propouštěla. Tak se oba českoslovenští ekonomové do hloubky seznámili s tím, jak to chodí v ban-

kách svobodného státu, a vyzbrojili se znalostmi, které polistopadový český ministr financí ve své práci nutně potřeboval.

Jak jsem se na rozdíl od něj během let v disentu připravil pro politickou činnost já?

Vybavil se mi Karel Havlíček Borovský a jeho vyprávění o tom, jak se slovníkář Franta Šumavský o jednom ze svatodušních svátků roku 1848 zvedl od rukopisu slovníku, vzal starou pušku, ulehl s ní na barikádě a čekal na Windischgrätzovy vojáky. Když se jich po několika hodinách nedočkal, vrátil se domů k pracovnímu stolu. Podle Havlíčka se od něj neměl vůbec vzdalovat: vykonal by kus užitečného díla, které Češi tehdy naléhavě potřebovali, a barikádu měl nechat barikádou.

Setrval jsem sice na výkladu, jak jsem se stal disidentem, a nic jsem ze svého osudu neodvolal ani ničeho nelitoval, ale už jsem se o to s Václavem Klausem ani s Karlem Dybou nepřel. Polkl jsem, co mě napadlo: že kdyby záleželo jen na obou těchto ekonomech a lidech jejich založení, možná by komunismus v Československu přetrval do hloubi devadesátých let, a třeba ještě déle. Sám jsem usoudil, že by taková předhůzka byla demagogická.

Přemnozí ekonomové se při úvahách o privatizaci vzpírali záměru vracet majetek těm, koho o něj únor 1948 připravil. Argumentovali opět prakticky: byla by to neobyčejně složitá a dlouhá procedura: vstoupí do ní soudy a bude následovat období nejasných majetkových vztahů, které přinese hospodářské nesnáze a poškodí důvěryhodnost českých podniků v očích zahraničních partnerů.

Nevím už, kdo ty věty pronesl a při jaké příležitosti zazněly, ale dobře si je pamatuju; byly charakteristické bezohledností, která podle mě úzce hraničila s cynismem: „Já jsem pro to prohlásit veřejně, že všechno, co náš stát vlastní, bylo ukradeno. Vracet znamená úplně jej ochromit. Proto nic vracet nemůžeme a nebudeme. Sorry.“

Tentokrát zvítězilo hledisko, které bylo sice podbarveno morálně, ale vyhovovalo i ekonomickým zřetelům: vrátit, co bylo ukradeno, je nejsnazší a nejjednodušší privatizace.

Konkrétní uplatnění restitučního záměru se samozřejmě nevyhnulo některým zvláštním momentům.

Zabavený majetek právnických osob se například nevracel s výjimkou případů, kdy o něj žádali jejich původní představitelé. Většinou se listopadu 1989 nedožili.

Obnovené spolky reprezentované novými lidmi se ke svému někdejšímu majetku většinou nedostaly; zákon se tím pokoušel čelit případným zjištěným pokusům obnovit spolek jen kvůli tomu, aby se obnovitelé zmocnili spolkového majetku. Na druhé straně se však stalo, že například skauti v jednom moravském městě museli přihlížet, jak se v jejich klubovně zbudované svépomocí před válkou roztahuje mládežnická organizace vydržovaná bývalým režimem a jak se klubovna nakonec ocitla mezi nemovitostmi, které pověřený úředník svévolně prodal za pár korun soukromému podnikateli.

Obdobně vypadala příznačná potíž týkající se fyzických osob: jejich odňatou nemovitost prodal národní výbor vybranému soukromníkovi, někdy i prominentnímu – a ten ji prodal dalšímu. Noví majitelé ji tudíž podle zákona koupili v dobré víře a původnímu majiteli ji nemuseli vydat. To by místo staré křivdy vznikla nová.

Setkával jsem se na svých mítincích se zoufalými, většinou velmi starými lidmi, kteří pro takový výklad zákona neměli a nemohli mít pochopení. Dvaosmdesátiletý vesničan v jedné obci na Vysočině mě ujišťoval, že obě rodiny, které se vystřídaly na jeho rodinném domku soudně vyvlastněném na základě prokazatelné a prokázané politické provokace, dobře věděly, že zakoupily ukradenou nemovitost, a o jejich dobré víře nemohla a nemůže být řeč.

Když se původní majitel nedočkal opory v zákoně, postával denně před svým někdejším stavením a vykřikoval, že jeho dnešní držitelé jsou zloději. Ti se posléze obrátili se stížností na starostu. Po několikerém marném varování musela být starému, politicky rehabilitovanému muži uložena pokuta, ač byli starosta, radní i zastupitelé toho mínění, že zákon není v pořádku a má se změnit. Vždyť přece například ukradené auto vrátí policie majiteli, i když je nový držitel koupil v bazaru v dobré víře. Neuznávali, že za regulérnost prodeje ukradené nemovitosti ručil národní výbor, tedy zákonný orgán.

„Jak to, že zákonný?“ volal na mě starý muž. „Vždyť v něm seděli samí darebáci.“

Zklamal jsem na celé čáře: nemohl jsem slíbit nápravu, ba ani snahu o ni, přestože se i ve mně všechen cit bouřil.

Marně jsem po léta usiloval o zmírnění křivdy, které se bývalý režim dopouštěl na zakázaných umělcích. Jen málokteří měli po listopadu 1989 v rukou písemné doklady, že jim byla výdělečná činnost znemožněna z politických důvodů. Moc instruovala své orgány ústně, zato praktický vliv zákazu byl hmatatelný. Spisovatel nebo překladatel musel pracovat na cizí jméno, ale důchod mu popřevratové úřady vyměřily jen z příjmů doložitelných jmenovitě. Znamenalo to, že důchody některých zakázaných spisovatelů byly zanedbatelné, ba někteří zůstali vůbec bez nároku na důchod a byli nuceni si na něj teprve vydělávat ve věku kolem sedmdesátky. Výše takového důchodu byla pochopitelně mizivá.

„Kolik jich je?“ zeptal se mě pokaždé ministr práce a sociálních věcí; za osm let, kdy jsem působil v politických funkcích, se jich v jeho křesle vystřídalo nemálo, ale jejich reakce byla pokaždé stejná: jakmile slyšeli, že jde o pár desítek postižených, odmítli o tom se mnou jednat. Ani poslanci z mého politického klubu pro mě neměli pochopení. Kvůli sedmašedesáti postiženým se zákon nedělá. A kromě toho: prý co ostatní občané platově zkrácení nejrůznějším předlistopadovým útlakem? Ti by mohli žádat podobné odškodnění, jenže stát na to nemá. Ať umělcům k důchodu připlácejí „pokryvači“, kteří jim propůjčovali jméno a jejichž důchody se zvýšily o procenta z honorářů zaštiťovaných kolegů. Anebo prý mám založit nadaci, která by postiženým pomáhala.

Založil jsem ji, pojmenoval ji jménem Ivana Blatného, ale žádného donátora se nepodařilo získat, aby do ní přispěl. Přišel jsem tím o několik spisovatelských přátel: nedali si vymluvit přesvědčení, že jsem o ně nedbal.

Prastarý výrok pocházející tuším od Maxe Webera, že politika je umění možného, se mě v takových situacích dotýkal hodně bolestivě. Jak se zachovat? Prásknout na protest dveřmi a odejít? Nebylo by mi to na mou duši zatěžko: neměl jsem ambice profesionálního politika a byl jsem odhodlán vrátit se po volbách ke spisovatelskému stolu, ale do té doby jsem se

snažil plnit, co jsem si vytkl za úkol, a rozlišovat základní cíle od dílčích. Omyl přitom není samozřejmě nikdy vyloučen. Mylná byla i naděje, že se mi nechutí ministrů a poslanců vůči zákonu vstřícnému k zakázaným umělcům přece jen podaří překonat.

## Velký dobový úkol: privatizace

Už nad takzvanou malou privatizací se rozhořel spor: někteří poslanci razili názor, že přednost mají dostat dosavadní zaměstnanci privatizovaných dílen a obchodů. Vyznají se v nich a stanou se zárukou bezvadného pokračování provozu. Za toto stanovisko se výrazně zasazoval i prezident se svým týmem.

Hlasovalo se v Kroměříži za účasti poslanců Federálního shromáždění, členů federální vlády, obou národních parlamentů a vlád; hlasování předcházela bojující rozprava. Zastával jsem hledisko prezidentovo; vzpomínám si, že si mě o přestávce vzali Karel Dyba a Tomáš Ježek poprvé stranou a vysvětlili mi, že privatizace musí být demokraticky přístupná všem a zákon nesmí nikoho zvýhodňovat. Lepší kvalifikace pro vlastnictví, nadto víc než sporná, nemůže zvýhodnění ospravedlnit. Smyslem privatizace totiž není nalézt nejlepšího možného vlastníka, ale převést určitý majetek z rukou státu do rukou soukromých, a to pokud možno co nejrychleji.

Tento výklad jsem nakonec přijal a svým hlasem přispěl k tomu, že se pro něj vyslovila většina.

Rozhodující krok však představovala privatizace velká. Nevycházela pouze z teoretických pohnutek, podle kterých stát a jeho úředníci neumějí hospodařit, nýbrž diktovala ji praktická situace: po rychlém rozpadu sovětského hospodářského bloku bylo třeba neprodleně hledat a nalézt obchodní partnery zejména na Západě; ti však nebyli ochotní spolupracovat s nevěrohodnými státními podniky, jejichž počínání mohlo být ovlivněno jinými zřeteli než ekonomickými. Chtěli spolupracovat pouze s konkrétními vlastníky.

Tomáš Ježek, ministr pro správu národního majetku a jeho privatizaci, používal výmluvného obrazu: cesta, kterou nastupujeme, připomíná pouť údolím smrti, pouť, o jaké jsme četali v klukovských dobrodružných románech; je třeba ji urazit co nejrychleji

a rozhodně se nevracet pro zapomenuté nebo vytroušené věci.

Byl to opisně vyjádřený argument pro zákon, který proces privatizace svěřil plně do rukou vlády, a výslovně tím popřel možnost soudního přezkumu privatizačních rozhodnutí. I tentokrát rozhodovalo praktické hledisko: pokud měla privatizace proběhnout rychle, nebylo myslitelné vystavit její průběh soudnímu pojednávání stížností, které by houfně podávali neúspěšní uchazeči a které by soudy posuzovaly po dlouhá léta, jak se to stalo v české justici vžitým zvykem.

Dobové odhady tvrdily, že velkou privatizací prošel státní majetek ve výši devíti set miliard korun, přičemž existovala domněnka, že hodnoty kolem sta miliard mohou být přitom rozkradeny. I to měla být daň za rychlost, která byla hlavním požadavkem kladeným na celý proces.

Nástroj zvaný kupónová privatizace podrobila opozice i někteří ekonomové pochybnostem, výhradám i nadávkám. Pravda je, že začínala nepřiliš slavně: občané nevěřili, že jim tisícikorunová investice do kupónových knížek něco vynesou. Teprve Viktor Kožený se svými Harvardskými fondy způsobil obrat tím, že za každou svěřenou kupónovou knížku nabídl desateronásobek. Sám jsem se stal v Tišnově svědkem toho, jak stohlavá fronta téměř hromadně odevzdávala svůj podíl na privatizaci mladému neznámému podnikateli.

V české vládě někdo rozšířil zprávu, že je pan Kožený zmocněncem britské vlády a má za její prostředky koupit v rámci privatizace všechno, co je na prodej. Privatizační strategové to nepokládali za zdravou možnost; šlo jim o diverzifikaci a o účast nejen britskou, ale i německou, francouzskou, americkou, japonskou a italskou, zkrátka o co nejširší investiční angažmá. Proto vláda pověřila Bezpečnostní informační službu, aby o Viktorovi Koženém zjistila, co se zjistit dá.

Agent BIS si prý počínal po česku: zašel za panem Koženým přímo, sdělil mu, co vládu zajímá, prý ho i vydíral, Kožený to oznámil, kauza se vlekla a česká vláda tuším žádné podstatné informace nedostala.

Setkal jsem se s Viktorem Koženým v tehdejšímu Klubu milionářů, kde jsem shromážděným podnikatelům vyprávěl mimo jiné o svém plánu založit Státní fond kultury, který by prostřednictvím stírací loterie

získával pro rezort peníze, jež by nespádaly pod státní rozpočet a byly by ministři a jeho týmu k dispozici zejména pro podporu živého umění.

Pan Kožený se zeptal, jakou roční částku od fondu očekávám. Když uslyšel, že přinejlepším čtyři sta milionů, zatvářil se velkoryse: dlouhodobá námaha spojená s nesnadným prosazováním fondu je podle něj zbytečná; čtyři sta milionů ročně bude české kultuře rád poukazovat jako sponzor.

Přesně si vybavuju dvojznačné pocity, které ve mně jeho prohlášení vzbudilo. Na jedné straně se mi zdálo, že se tím potvrzuje myšlenka, kterou vyznával Václav Klaus, nejzásadnější a nejmocnější odpůrce založení Státního fondu kultury: živé umění má spoléhat jen na soukromé podporovatele, naopak ze státního rozpočtu nemá očekávat nic. Státní fond kultury je jen zastřená podoba státní dotace.

Na druhé straně na mě pan Kožený od začátku nepůsobil důvěryhodně; nemám sice ve zvyku posuzovat lidi podle vnějšího vzhledu, ale tohoto mladého muže i s jeho partnerkou bych podle chování a mluvního projevu umístil spíš do hospody třetí cenové skupiny než do exkluzivního klubu, a to přesto, že byli oba „oháknutí“ jaksepatří.

Je pravda, že v prvním období sponzoroval Viktor Kožený vydatně vydávání učebnic i beletrie a sliboval v tom dalekosáhle pokračovat. Slib přestal plnit teprve poté, když se vyrojily články podezírající ho z podvodného jednání. Podezření nevyvrátil, naopak jej útekem prohloubil; Češi dnes právem jeho jméno vzpomínají s hněvem. Byl ostatně právoplatně odsouzen k desítiletému vězení, žel v nepřítomnosti. Mám-li však věrohodně popsat atmosféru privatizačních počátků, trvám na tom, že se skutečnost tehdy nejevila černobíle.

Česká vláda se privatizačním tématům věnovala velmi často a obsáhle. Pamatuju si na vášnivé spory mezi zastánci co neširších příležitostí pro české podniky a podnikatele a mezi stoupenci co nejintenzivnějšího přílivu obchodně zkušených zahraničních řetězců jako Ahold.

Samostatnou kapitolu tvořila privatizace mladoboleslavské Škody. Nabídku předložily francouzský Renault provozovaný se státní účastí a proti němu německý Volkswagen. Finančně o něco vyšší byla na-

bídka německá, francouzskou zase provázela zákulisně formulovaná a oficiálně nedoložená pohružka, že nedostane-li Renault přednost, nemůže Československo počítat s další francouzskou účastí na privatizaci.

V diskusi se šest členů vlády vyjádřilo ve prospěch Francouzů. Pak se přihlásil o slovo ministr hospodářství Karel Dyba a přimluvil se za jednoduchý přístup: bude bez všech podružných ohledů hlasovat pro nabídku finančně výhodnější. Nevím, jak tím ovlivnil mínění ostatních ministrů, ale mě pro svůj postoj získal, a jak se ukázalo při závěrečném hlasování, vyslovil většinový názor.

Teprve dodatečně jsem se dozvěděl, že federální ministr financí Václav Klaus údajně nebyl s tímto privatizačním krokem české vlády srozuměn, ale Škodovka se pod německým vedením rozvinula v mezinárodně úspěšný podnik a českému hospodářství její výsledky znamenitě prospívají.

Měl jsem daleko později při jakési recepci v Kaiserštejnském paláci příležitost rozmlouvat o tom s předsedou správní rady Volkswagenu. Otevřeně mi na mou chválu této transakce odpověděl, že ji dnes hodnotí rovněž kladně, ale že první mladoboleslavské měsíce byly těžké a vedení nemělo daleko k tomu, aby jí litovalo. Teprve když nastoupili do čela jednotlivých provozů a dílen němečtí vedoucí, nastal zásadní obrat k lepšímu.

Uvědomoval jsem si a stále si uvědomuju, s jakými riziky byla ekonomická transformace spojena, ale zároveň jak velké naděje vyvolávala. Dodnes v duchu vidím Tomáše Ježka na řečnici České národní rady, jak předkládá krátkou, ale důležitou novelu privatizačního zákona, přičemž privatizace už probíhala, a slyším kategorické právní námitky na Legislativní radě vlády i poté na vládním zasedání: zákony upravující určitý proces se nesmějí měnit, když už proces začal. Prý je to jako měnit fotbalová pravidla během zápasu. Ale Tomáš Ježek přesto přesvědčoval vládu i poslance, že je úprava nutná, jinak bude všechno ohroženo. Dali se přesvědčit.

Patřil k nejoblíbenějším českým ministrům, alespoň u poslanců zcela jistě. Jednou se těsně před zahájením výkladu předkládaného zákona zarazil: „Tak,“ vyhrkl, „teď jsem si rozbil brejle.“ Předsedající mu nabídl přestávku, aby si opatřil náhradní. Ministr to

odmítl: umí zákon z paměti a zdůvodnění taky, chce se jen omluvit, že bude trochu improvizovat. Sklidil spontánní potlesk. To nebyla obvyklá reakce; svědčila nejen pro ministra, ale i pro popularitu jeho ústředního tématu.

Václav Klaus mi vyprávěl, jak se mu na samém počátku úvah o velké privatizaci podařilo sejít se ve Spojených státech s Miltonem Friedmanem. Autor monetaristické teorie se dlouho, dlouho vyptával, a když otázky vyčerpал a vyslechl odpovědi, vstal a loučil se. Český host podotkl, že se také chystal na mnoho věcí vyptat a o mnoha věcech poradit. Veliký ekonom mu vysvětlil, že od něho a jeho západních kolegů žádnou odpověď ani radu čekat nemůže. Nikdo z nich neví, jak se ze socialismu nejlépe dostat ke kapitalismu. Všichni čekají na zkušenosti, které v tom směru udělají a popíší Poláci, Češi, Maďaři a pobaltské státy. Jednoznačný a spolehlivý recept neměl tehdy nikdo.

Dodatečné kritické hlasy na adresu české privatizace mohou mít teoretický dosah, ale prakticky platí, že se podařila a negativním důsledkům největších rizik se vyhnula. Selhávat začala, teprve až se zpronevěřovala svým původním intencím; z úst Václava Klause zaznělo předčasné ujištění, že je dovršena, a odkládaly se některé důležité kroky jako například privatizace bank. Pozdě přišla zákonná úprava znemožňující přeměnu fondů na akciovou společnost; toto opoždění dovolilo vyvést legálně majetek například Harvardského holdingu do úzce soukromých rukou. Dohled nad kapitálovým trhem se opozdil ještě víc, a ani po svém zřízení nebyl dokonalý. Zásadně však privatizaci zpochybňovat může pouze ten, kdo si přechod ke kapitalismu nepřál a nepřeje.

**Milan Uhde**, dramatik a kritik. Je předsedou Rady České televize.



**PROSTOR  
ZLÍN**

PROSTOR ZLÍN, časopis vydávaný od roku 1992  
Krajskou galerií výtvarného umění ve Zlíně, je zaměřen především na moderní a současné umění, architekturu a urbanismus. Obsahuje také další rubriky věnované poezii a designu. Vychází 4x ročně v rozsahu 64 stran.  
[www.galeriezlín.cz](http://www.galeriezlín.cz)

# 1 / 2013

**1415**  
BATOV INSTITUT

**KRAJSKÁ GALERIE  
VÝTVARNÉHO UMĚNÍ  
VE ZLÍNĚ**

**VÝTVARNÉ UMĚNÍ**

**Ludvík Ševeček** Šedesátiny olomouckého Muzea umění - Od Tiziana po Warhola  
**Olga Badalíková** Happy end se nekoná - prozatím. Pavel Zatloukal a MUO  
**Ilona Víchová** Zbyněk Sekal - Skládané obrazy a schránky  
**Eva Kolářová** Obrazová sbírka knížat Lichnovských a zámek Hradec  
**Martin Flšr** Boj o bubliny a téměř vítězství  
**Jullus Barzcl** To najlepšie ešte len príde (Až „Zlaté piesky“)  
**Jan Placák** Jaroslav Lacina  
**Václav Mílek** Mám rád vzájemnou spolupráci - Rozhovor s Petrem Niklem  
**Alexandra Tamášová** Zákaz dotyku - Jana Želibská  
**Daniela Černá** Galéria ako priestor pre vzdelávanie umením. Galerijná pedagogika na Slovensku a v GMB  
**Martin Beníček** Výstavy v Psychiatrické léčebně v Kroměříži - 14 let, 60 výstav, 54 autorů  
**Jiří Valoch** Alva Hajn

**PŘEDSTAVUJEME**

**Jiří Valoch** Subtilní geometrie Vladany Hajnové  
**JEDNO DÍLO**

**Petr Havrlant** Dvě dívky u jezera  
**ARCHITEKTURA**

**Ita Helnze - Greenberg, Richard Biegel** Erich Mendelsohn ... ze života  
**Alena Krkošková** Jan Kotěra. Ohlasy lidového umění: Po stopách moderny  
**Z ARCHIVU**

**Jiří Pulec** Teige jako konzultant dizertace  
**POESIE**

**Lubomír Filip Piperak**  
**František Horka** připravuje Pavel Petr  
**DESIGN**

**Janka Bleilková, Leo Macenauer** Projekt Czech.Slovak

**PROSTOR  
ZLÍN**

**PROSTOR  
ZLÍN**

Adresa redakce: Krajská galerie výtvarného umění ve Zlíně  
Dům umění, 762 27 Zlín / e-mail: [info@galeriezlín.cz](mailto:info@galeriezlín.cz)

# Ruská zahraniční politika

FRANÇOISE THOMOVÁ

Vývoj ruské zahraniční politiky od pádu komunismu do současnosti je poněkud podivný. Během Jelcinovy éry byla ruská zahraniční politika předmětem vášnivých sporů a za Putina se znovu stala soukromým revírem nejvyšších představitelů Kremlu a předmětem všeobecného konsensu, který nezpochybnilo ani poslední vzbouření. Vždyť Rusko má dnes k racionálnímu vymezení svých národních zájmů stejně daleko jako v sovětské epoše, kdy mu v odpovídajícím vnímání vnějšího světa bránilo ideologické prisma – možná právě proto, že v jeho zahraniční politice zůstaly uchovány prvky leninistické vize, zatímco v domácí politice pád socialismu všechno vymetl.

Rusko, jež se zrodilo z troskek SSSR, zdědilo místo Sovětského svazu v Radě bezpečnosti OSN. Dne 13. ledna roku 1992 se zavázalo plnit všechny smlouvy uzavřené SSSR. Tato formální kontinuita silně kontrastovala s převratem, který se odehrával v ruské diplomacii během prvních měsíců jelcinovského režimu. Zmizela koherence, již poskytovala ideologie. Centralizace existující v sovětské epoše, díky níž diplomaté působili v souladu s lidmi KGB a s propagandisty, zůstala jen vzpomínkou. Zahraniční politika přestala být soukromým revírem pána Kremlu, jak tomu bylo až do Gorbačova. Od nynějška se na mezinárodní scéně aktivně projevují prezident a jeho administrativa, ministerstvo zahraničních věcí (MID, *Ministěrstvo inostrannyh děl*), Státní дума, Gazprom, SVR (*Služba vněšněj razvědky*), pokračovatelka KGB, oligarchové a regiony. Jelcin se dostal k zahraniční politice pozdě, neboť si ji pro sebe žárlivě ponechával stranou Gorbačov. Neměl žádnou zkušenost. Nového ruského ministra zahraniční Kozyreva chránil v danou chvíli miláček přízně osudu Genadij Burbulis. Vedení ministerstva zahraničí ho přijalo špatně, komunističtí poslanci Státní dumy ho nenáviděli a ani v ostatních oblastech státní správy neměl žádnou podporu. Nebyl schopen koordinovat zahraniční politiku se „silovikami“ (představitelé „silových“ ministerstev). Zahraniční politika se stala rukojmím vnitropolitické krize v ještě větší míře než za Gorbačova.

## Boj o zahraniční politiku

Tisk reflektuje spory, které rozdělují klany soupeřící o moc. Je třeba zcela změnit zahraniční politiku Ruska vůči Západu, nebo je třeba hledat ruskou cestu a mít svou vlastní politiku v muslimském světě a vůči asijským zemím? Liberální „atlantisté“ zkřížili zbraně se zastánci „eurasijských“ doktrín, jejichž obliba bleskurychle stoupala. Kvůli nim se také Rusko, jež se obrátilo zády k západnímu modelu, cítilo povoláno vytvořit kolem sebe kontinentální blok zahrnující Německo, další kontinentální velmoc, Írán a Čínu, který by dokázal vzdorovat Spojeným státům, moře ovládající „thallasokratické“ mocnosti. „Eurasisté“ kladli důraz na mocenské ohledy: „Rusko soustřeďuje své politické zájmy na Západ, a nestará se tak v dostatečné míře o posílení svých zájmů v muslimském světě.“ Přitom na Západě bude vždycky jen za chudého příbuzného. Kromě toho je třeba poznamenat, že „ze zaměření se na západní hodnoty nijak nevyplývá orientace na Západ. Asijský vektor ruské politiky má pro Rusko životní význam [...]. Musíme usilovat o to, abychom zlomili eurocentrickou tradici moskevských politiků a diplomatů.“<sup>1</sup> „Atlantisté“ kladou důraz na ekonomické důvody: „Orientace na západní metropole dnes představuje jedinou možnost,“ neboť Rusko se dnes musí snažit proniknout do centra světové ekonomiky.

Touto diskusí jako by znovu vzplanul starý spor mezi slavjanofily a západníky, který započal ve čtyřicátých letech devatenáctého století, měl své pokračování ještě na počátku dvacátého století a ve vši kráse se obnovil mezi ruskými emigranty ve dvacátých a třicátých letech minulého století. „Eurasijská“ témata čerpala ze spisů emigrantů znovu objevených v jelcinovském období a byla v různé míře aktualizována odkazy na geopolitiku Třetí říše.

Tyto dva přístupy se odrážely rovněž v postoji ke Společenství nezávislých států (SNS). Atlantisté byli nakloněni postupnému stahování Ruska ze Střední Asie, již Moskva už nemohla subvencovat, a vztahům dobrého sousedství s Ukrajinou a s baltskými zeměmi, které se od Ruska odtrhly a připojily se k Evropě. Eurasisté obhajovali ruskou nadvládu ve Střední Asii a na Kavkaze.<sup>2</sup>

### První fáze: 1992–1993

Jde o „složitě“ období ruské diplomacie počínající rokem 1992. Rozhodoval zde – jako v Rusku vždy – osobnostní princip. Jelcin chtěl ve svém zastydlém narcismu dokázat, že se může stát stejným miláčkem Západu jako Gorbačov (Jelcinova cesta do USA v září 1989 znamenala katastrofu). Nezávisle na těchto aspiracích nebyli ruští vedoucí představitelé schopni stanovit cíle své zahraniční politiky. Když jednou Nixon položil Kozyrevovi otázku, jakým způsobem chápe zájmy nového Ruska, Kozyrev mu odpověděl: „Máte-li vy nějakou představu, budu vám velmi vděčný, když mi pomůžete formulovat naše národní zájmy.“<sup>3</sup>

Jelcin v lednu 1992 vyhlásil, že Západ a Rusko jsou spojenci. Ruského prezidenta v té době velice znepokojovala katastrofální ekonomická situace země. Představoval si, že by lék na všechny ruské bědy přinesla masivní západní pomoc. V Kremlu tehdy panovala „naivní víra v altruismus západních zemí“.<sup>4</sup> Od své cesty do Spojených států v roce 1992 se Jelcin, který se už stal terčem nenávislné „hnědorudé“ opozice ve Státní dumě, snažil Američany přesvědčit, že se Rusko již zcela odstříhlo od své totalitní minulosti. Je si jist tím, že Západ bude záchranu demokracie v Rusku

považovat za svou povinnost. Spojené státy se musejí postavit do čela hnutí, Evropa je bude posléze následovat, prohlásil Jelcin. Jelcinova návštěva Spojených států v červnu 1992 představuje vyvrcholení příznivých rusko-amerických vztahů.

Po tomto období začíná narůstat nostalgie po časech sovětsko-amerického kondominia: „Partnerství Moskvy s Washingtonem představuje pro Rusko jediný prostředek, jak si uchovat statut velmoci, a v určité míře dokonce i statut supervelmoci.“<sup>5</sup> Kozyrev usiluje o vytvoření rusko-americké osy a „hnědorudí“ mu vyčítají, že chce všechna ruská zahraničněpolitická rozhodnutí podřídít washingtonskému „obkoku“<sup>6</sup>.

„Eurasijská“ linie ruské politiky nebyla nicméně zcela opuštěna. Pokračovali v ní poslanci Státní dumy. V lednu 1992 se viceprezident Aleksandr Ruckoj vydal do Íránu, aby obnovil vojenskou spolupráci. Spojené státy jsou již znepokojeny riziky šíření nukleárních zbraní pocházejících z Ruska. Kozyrev v roce 1993 navrhuje vytvoření komise Gore–Černomyrdin, aby rusko-americké partnerství získalo institucionální podobu a stalo se stravitelnějším i pro Státní dumu. Spojené státy kupují ruský uran za dvanáct miliard dolarů, aby zabránily jeho prodeji Číně nebo Íránu. Ze stejného důvodu financují i ruský vědecký výzkum.

Pokud jde o vztah k ostatním státům SNS, není mezi „demokraty“ a „patrioty“ velký rozdíl: V době Jelcinovy návštěvy v USA předseda parlamentu Chazbulatov v červnu 1992 prohlásil, že Nejvyšší sověť zvažuje připojení Jižní Osetie k Ruské federaci. Paralelně s ním Ruckoj vyhrožuje bombardováním Gruzie a Moldavska a návratem do Podněstří. Dokonce i umírněný Andrej Kozyrev tehdy tvrdil: „Budeme hájit práva Rusů. To je pro nás prioritou. Budeme je hájit zuby nehty. A bude-li to nutné, použijeme sílu.“<sup>7</sup> Jelcin 21. června 1992 hrozí vojenskou intervencí na obranu rusofonního obyvatelstva. Kozyrev jen dodává tečky nad i (12. prosince 1993): „Státy SNS a baltské státy tvoří zónu, v níž se soustřeďují prioritní životní zájmy Ruska. V této zóně se také koncentrují zásadní hrozby pro tyto zájmy... Tyto oblasti, které Rusko po staletí považovalo za sféry svých zájmů, nesmíme

opustit.“ V roce 1992 Rusko v Taškentu podepsalo se státy SNS smlouvu o kolektivní bezpečnosti: doufalo, že je tak odraď od budování svých vlastních armád. Všimněme si, že za Jelcina mělo Rusko větší reálný vliv na země SNS než za Putina, kdy se jedinou pákou, která Rusku zůstala, stala energetika. Moskva dostala v roce 1992 k moci Ševarnadzeho v Gruzii, v roce 1993 Alijeva v Ázerbájdžánu a o rok později Kučmu na Ukrajině.

Hlavní Jelcinovou péčí tehdy bylo čelit útokům Státní dumy a „hnědorudých“. Gennadij Zjuganov tehdy vsadil na ruský nacionalismus, aby se prosadil do čela Komunistické strany Ruska. Jelcin začíná mluvit jazykem ruských „dřezavníků“<sup>8</sup> a opouští počáteční demokratický diskurs. V říjnu 1992 před kolegiem ministerstva zahraničí prohlašuje: „V naší zahraniční politice je bohužel příliš mnoho improvizace, nekonzistentnosti a protimluvů. Vytváříme tak dojem, že jsme Rusko slabé, bezmocné a chudé... Chováme se příliš zakřiknutě, často se nacházíme v obranné pozici a myslíme si, že musíme kopírovat druhé. Rusko je na Západě vnímáno jako země, která dokáže říkat pouze ano, která si nevšimá toho, že ostatní vůči ní neplní své závazky, která mlčky snáší urážky...“<sup>9</sup> Jelcin se podle všeho připojuje k myšlence „ruské cesty“: „V žádném případě nevedeme Rusko ke kapitalismu. Rusko je výjimečná země. Nebude ani socialistické, ani kapitalistické, bude ruské...“<sup>10</sup>

Přes tyto ústupky (nebo možná právě pro ně) je rétorika opozice stále ostřejší. V prosinci 1992 vyšel v listu Sovětskaja Rossija článek obviňující přední demokraty z toho, že jsou vlivovými agenty ciziny, který způsobil v jelcinovském táboře paniku. Západ je v něm prezentován jako dravec, který myslí pouze na to, jak vydrancovat Rusko a opírat se přitom o „kompradorskou buržoazii“ v jeho službách. Toto je téma, které čeká slibná budoucnost, neboť se později stane součástí oficiální rétoriky v letech Putinovy vlády.

Politika charakterizovaná jako „infantilní proamerikanismus“<sup>11</sup> vydržela jakž takž do jara roku 1993. Každopádně je nutné konstatovat, že ona západnická linie byla umělá a neměla dlouhé trvání. Jelcin byl vždycky ambivalentní.

## „Eurasijský“ obrat

Až v roce 1994, po rozpuštění Státní dumy a po přijetí nové ústavy, se Rusko začíná skutečně věnovat zahraniční politice, předtím pohlcoval veškerou energii kremelských elit boj o moc. Rusko dokončilo stažení svých vojsk z Německa a začalo se zabývat hledáním nového zakotvení v Evropě. Zakládající akt vztahů mezi Ruskem a Evropskou unií, Dohoda o partnerství a spolupráci, byla podepsána v červnu 1994 na Korfu na dobu deseti let a byla obnovitelná. Z evropské strany se předpokládalo, že se Rusko bude poevropšťovat podobným způsobem, jako kdyby v jeho případě šlo o zvětšeninu Polska. V červenci 1994 bylo Rusko přijato do G-7, což byla zčásti rekompensace za jeho připojení k Partnerství pro mír, které navrhlo NATO a které po velkém boji prosadili jelcinovci.

Ale válkou v Čečensku se Rusko od Západu vzdálilo. Zneklidněné země střední a východní Evropy klepou stále naléhavěji na brány NATO. Záporné stanovisko k rozšiřování NATO vede v Rusku k prvnímu shodnému postoji v zahraniční politice od rozpadu SSSR. A jugoslávský konflikt, zejména po leteckých úderech NATO proti Srbům v Gorazde v dubnu 1994, vyhání nacionalistickou lícitací téměř až do paroxysmatických poloh a má za následek výměnu Kozyreva Primakovem v lednu 1996.

Ale obrat v ruské zahraniční politice začíná už rokem 1994, tedy ještě za Kozyreva. Moskva se pouští do urychlování integrace SNS kolem tří základních os: ekonomického spojení, systému kolektivní bezpečnosti a „společného informačního prostoru“. Dne 15. dubna 1994 bylo ohlášeno vytvoření zóny volného obchodu zahrnující dvanáct zemí SNS, ale tento projekt brzy nato vyzněl do ztracena. Dne 20. ledna 1995 byla podepsána celní unie mezi Ruskem, Běloruskem a Kazachstánem. Tyto země vytvořily jádro budoucího Euroasijského hospodářského společenství, které v roce 2000 vyhlásil Putin a k němuž se připojily Tádžikistán a Kyrgyzstán. Příznačný detail nakonec: Rusko se znovu ujalo výstavby íránské jaderné elektrárny v Búšehru (ta zahájila provoz v srpnu 2010).



Primakovova politika se zdánlivě může jevit jako prodloužení gorbačovské politiky „kooperace“. Nezapomínejme, že Rusko v té době více než kdy jindy cítilo potřebu finanční pomoci od Západu. Primakov se soustředil na to, aby se vyhnul otevřenému střetu se Spojenými státy. Zároveň se však ze všech sil snažil Spojeným státům dokázat, že schopnost Moskvy škodit zůstala neoslabena, a že je proto v zájmu Washingtonu se dobrovolně rozhodnout pro partnerství s Ruskem a ponechat mu v evropských záležitostech a v bývalém sovětském prostoru volnou ruku. Rusko bylo ovšem v roce 1997 přinuceno se smířit s rozšířením NATO, aniž získalo, a to i přes Primakovovu úpornou snahu, pravomoc spolurozhodovat v otázkách evropské bezpečnosti a právo veta.

Ruská diplomacie nabírala pod vedením Primakova stále výrazněji novosovětskou podobu. Nový důraz se kladl na vztahy se sousedy Ruska, se zeměmi střední a východní Evropy, které Moskva předtím zanedbávala, na vztahy se Středním východem<sup>12</sup>, s jižní Asíí a s Dálným východem. Zřetelněji se rýsovalo eurasijské zaměření a směřování ruských aktivit. Moskva se snaží upevnit svou nadvládu v SNS: 2. dubna 1997 podepisuje smlouvu o nové integraci s Běloruskem, 29. srpna smlouvu o přátelství s Arménií, která počítá s vojenským spojenectvím mezi oběma zeměmi, a tedy s ruskými základnami v Arménii. Koncepti této politiky formuloval v roce 1998 Aleksandr Dugin, jeden z nadšených propagátorů eurasianismu: Rusko podle něj musí vytvořit „velký soběstačný prostor“ tím, že uskuteční eurasijskou celní unii, která zahrne Rusko, Bělorusko, Kazachstán, Tádžikistán, Uzbekistán a Kyrgyzstán, k níž by se mohly připojit Srbsko, Řecko, Írán, Indie, Irák, Sýrie a Libye. Vztahy se Západem by podléhaly přísné kontrole a byl by také zaveden státní monopol na některé strategické oblasti průmyslu. Tato unie by upřednostňovala hospodářské vztahy s Evropou a Čínou před vztahy se Spojenými státy a spíše než dolar by pro případné vytvoření eurasijské měny bylo vybráno euro.<sup>13</sup>

Rusko v té době také znovu navazuje tradiční vztahy se „zlobivými“ státy jako Írán, Irák, Libye nebo Severní Korea. Tato „multivektorová“ zahraniční politika se neobejde bez duplicity, Státní дума je velkorysá: Žiri-

novskij a Zjuganov zajišťují vazby se srbskými radikály, se Saddámem Husajnem a s Kaddáfím. To vše při plně udržovaném spojení s Washingtonem. Moskva dělá vše, co by napomohlo vzniku světové protiamerické koalice, již by se postavila do čela. Rusko dává demonstrativně najevo, že ho stále méně a méně zajímá politika nešíření nukleárních zbraní, která je hlavním zájmem Washingtonu. Počínaje březnem 1998 nový ruský ministr pro atomovou energii Jevgenij Adamov prodává pokusný jaderný reaktor Íránu a pomáhá mu s výrobou grafitu a těžké vody, bez nichž je vytvoření jaderné bomby nemyslitelné. Jasně tím porušil dohodu Gore–Černomyrdin z roku 1995. Rusko také blokuje sankce proti Indii a Pákistánu ve chvíli, kdy obě tyto země zahájily nukleární pokusy. A Spojené státy se marně snaží Moskvu přesvědčit, aby podpořila embargo uvalené na Irák za to, že Saddám Husajn opakovaně odmítl vstup inspektorům OSN.

Boris Jelcin navštívil ve dnech 24.–26. dubna 1996 Čínu, aby zde inicioval jednání o „strategickém partnerství“ mezi oběma zeměmi. (Čína předtím v březnu vypustila balistické střely, které dopadly jen několik kilometrů od velkých měst na Tchaj-wanu, což způsobilo krizi se Spojenými státy.) Vůle ke koordinovanému postupu se projevuje v Šanghaji při podpisu smlouvy o regionální bezpečnosti ve Střední Asii, uzavřené 26. dubna 1996 a zahrnující kromě Ruska a Číny také Kazachstán, Tádžikistán a Kyrgyzstán. Celá pětice tvoří Šanghajskou skupinu, jejímž nevysloveným cílem je držet Západ stranou Střední Asie. V roce 1997 Rusko urovnává své hraniční problémy s Čínou. Úpravy hranic se dějí ve prospěch Číny, aniž ruští komunisté a nacionalisté vznesli nejmenší námitku, ač jsou jindy okamžitě pohotová obvinít země NATO z toho, že chtějí narušit celistvost ruského území.

Na podzim 1997 vytváří Moskva trojku Jelcin–Kohl–Chirac, v níž Rusko spatřuje zárodek evropského direktoria, jehož posláním je být proti Americe. Kvůli rozmarům prezidenta Jelcina a opatrnosti kancléře Kohla však tato iniciativa brzy zachází na úbytě.

Bombardování Jugoslávie, odhalení korupce ruských elit a nová válka v Čečensku zahájená Putinem mají za následek, že se vztahy se Západem na podzim roku 1999 nacházejí na nejnižší úrovni. V listopadu

1999 se na summitu Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě (OBSE) Jelcin ostře pustí do kritiků Ruska, vzteká se na Chiraca a Schrödera, prohlásí o Clintonovi, že je „zkrvovsyn“ a práskne dveřmi. Podle jednoho z ruských komentátorů, to byl „jeden z mála Jelcinových upřímných diplomatických projevů“. <sup>14</sup> Jelcin si mohl vylít srdce: následnictví je vyřešeno, cítí se svobodný.

Ruské diplomacii se od roku 1994 podařilo vytyčit důležité opěrné body zahraniční politiky. Kvůli Jelcinově nepředvídatelnosti a kvůli obtížím uvnitř země však řada iniciativ uvázla na mēlčíně nebo vyzněla do ztracena. Bylo až na Putinovi, aby Jelcinem pošpiněné dědictví obnovil a zúročil.

## Putinova éra

Zahraníční politika nového ruského prezidenta sleduje stejné základní linie jako zahraniční politika Primakovova. Ale z řady důvodů se stane mnohem efektivnější. Tím prvním důvodem je, že Putin má mnohem jednodušší představu o postavení Ruska ve světě, která vyplývá z *Weltanschauungu*, jemuž vtiskl podobu sociální darwinismus „nových Rusů“ jeho generace: Rusko je bohatou zemí, kterou se zahraniční státy snaží rozdělit, aby ji mohly do sytosti drancovat. Vytváří se proti němu mezinárodní komplot, jehož hnací sílu představují Spojené státy. Hlavním nástrojem pokusu o rozbití ruského státu je liberální demokracie. Posilovat ruský stát proto pro Putina znamená především zastavit postup liberální demokracie, a to jak uvnitř Ruska, tak v „blízkém zahraničí“ (i v méně blízkém). Putinova vize je spolehlivě obranná. Ale není o nic méně expanzionistická. Jakýkoli náznak poevropšťování objeví se u sousedů Ruska je putinovi vnímán jako ohrožení existence jejich země. Z toho plyne posedlá snaha mít pod kontrolou „blízké zahraničí“ i zájem zabránit v něm rozvoji demokratických institucí. Moskvě příliš nezáleží na tom, aby satrapové instalovaní v Bělorusku nebo na Ukrajině byli poslušní: podstatné pro ni je, že udržují zkorumpovaný a ovladatelný oligarchický režim, který má blízko k tomu moskevskému a který zemi odšťihává od Evropy a utvrzuje a prodlužuje v ní politickou a hospodářskou zaostalost. Moskva ve své

bezprostřední politice vůči „blízkému zahraničí“ povzbuzuje všechna opatření, která vedou ke konfliktům těchto zemí s Evropskou unií. Stačí, aby Lukašenko nechal zmlátit opozici ve své zemi, a Putin Bělorusku, proti němuž EU uplatňuje sankce, okamžitě poskytuje úvěr, a to i přes nesváry mezi ruskými vládními činiteli a minským diktátorem. Výmluvný je případ Gruzie, jediné postsovětské země, která vyvinula mimořádné úsilí při své snaze vymýtit korupci a modernizovat se: její úspěchy byly v Moskvě vnímány jako něco zcela neúnosného a Putin byl *in extremis* ochoten okupovat Tbilisi a zavraždit gruzínského prezidenta. Mimochodem, tato imperiální politika Moskvy prozrazuje způsob, jakým Kreml pojímá své vztahy s Evropou. Jestliže by Rusko skutečně chtělo být evropské, jak to o sobě tvrdí, potom by nemohlo vidět nic nepatřičného na tom, že se jeho periferie přibližuje EU a poevropšťuje se. Ochota Ruska vyjednávat s Evropskou unií až poté, jakmile se obnoví ruské impérium a opět převezme politickou a hospodářskou kontrolu nad svými periferiemi, jen prozrazuje, že si přeje jednat při dialogu s Bru-selem z pozice síly.

Příklad bolševismu dokazuje, že se paranoidní a falešné vnímání skutečnosti nijak nevyklučuje s efektivní diplomacií. Právě naopak, zesiluje důslednost, bez níž není žádná zahraniční politika hodná svého jména možná. V Putinově případě je toto paranoidní vidění ještě posíleno nenávisťným resentimentem vůči Západu a zejména vůči Američanům, jimž Putin nemůže odpustit rozpad Sovětského svazu a jejich vítězství ve studené válce. Putinova zahraniční politika, oproti tomu, čemu věří Západ, není oportunistická, ani není ovládána bažením po zisku. Ovládá ji jedna vášň, a tou vášní je odvěta, revanš. Jeho úspěchy lze především přičítat oné skryté, spodní vůli, na kterou lidé na Západě už prakticky zapomněli. Putinovy diplomatické postupy lze přirovnat k Hitlerovým krokům ve třicátých letech, které už tehdy ukázaly, že autoritářský režim ovládaný resentimentem je hrozivě účinný v konfrontaci s demokraciemi pociťujícími vinu a vydanými napospas pochybnostem.

Druhým důvodem rychlého vzestupu putinovského Ruska na mezinárodní scéně je štěstěna. Noví ruští vůdcové mohli těžit z mimořádného souběhu

okolností. Tak především USA po útocích z 11. září 2001 dlouhodobě zabředly do vyčerpávajících konfliktů. K tomu je třeba připočíst závratný růst cen zemního plynu, který Moskvě poskytl účinný nástroj její politiky. A nakonec to byla také hospodářská krize, která počínaje rokem 2007 zasáhla Spojené státy a Evropu a poskytla Rusku příležitosti, o kterých se mu předtím ani nesnilo.

Prvním Putinovým cílem je obnova hegemonie Moskvy v bývalém sovětském prostoru, a to nejenom z mocenských ohledů, ale protože se Rusko, jak jsme viděli, cítí existenčně ohroženo sousedstvím se zeměmi, v nichž nevládnou autoritářské a despotické režimy. Zakladatelský akt Euroasijského hospodářského společenství byl podepsán 10. října 2000.<sup>15</sup> Toto uskupení bylo v roce 2002 doplněno Organizací Smlouvy o kolektivní bezpečnosti.<sup>16</sup>

Putin si je vědom toho, že úspěch tohoto podnikání závisí na postoji Spojených států. Od jara 2000 usiloval o dobré vztahy s prezidentem Georgem Bushem. Když Washington po atentátech z 11. září 2001 žádal Moskvu o pomoc, Rusko vycítilo, že by mohlo znovu zaujmout svoji roli „spoludirigenta“ světového pořádku společně se Spojenými státy; kterýžto cíl sledovalo od rozpadu Sovětského svazu. Putin měl za to, že má nyní volné ruce pro reintegraci „blízkého zahraničí“. Ale po „barevných“ revolucích v Gruzii a na Ukrajině, o nichž byl Putin přesvědčen, že byly po všech směrech vyvolány Washingtonem, roztrpčený ruský prezident navázal na primakovovskou politiku: nenapadl USA přímo, ale tím, že rozvíjel vztahy se státy vůči Washingtonu nepřátelskými, s Íránem a s Venezuelou. Putin se pokoušel zorganizovat svého druhu Svatou alianci s ostatními autoritářskými státy, aby zabránil vzniku nových „barevných“ revolucí. Šanghajska organizace pro spolupráci začíná mít od roku 2005 rysy protiamerického uskupení.

„Neo-eurasijská“ linie ruské zahraniční politiky nezůstala nikdy opuštěna. Kreml pokračuje v přeměně Číny ve vojenskou velmoc schopnou postavit se Spojeným státům, aktivně povzbuzuje, včetně zapojení propagandy, odbojné protiamerické skupiny uvnitř čínských vládnoucích kruhů. Paralelně Moskva vytváří v červnu 2000 osu Moskva–Berlín. Německo, jediná

evropská země, kterou berou Rusové skutečně vážně, se rozhoduje s Ruskem navázat energetické partnerství. Moskvě zbývá zařídit pouze to, aby se evropské země vzájemně předbíhaly v boji o přízeň Kremlu, což je hra, ve které excelovala už sovětská diplomacie.

„Energetické partnerství“ s Evropou nelze chápat pouze jako ekonomický projekt, ale také a především jako nástroj promítání ruské moci do Evropy. Byli jsme svědky toho, jak Putin použil energetické zbraně k tomu, aby země „blízkého zahraničí“ přinutil abdikovat na stále důležitější součásti své nezávislosti. Koneckonců nejde pouze o bývalý sovětský prostor. Realizace energetického partnerství promění Evropu v „blízké zahraničí“ Ruska. Obchod s Ruskem umožňuje vytvořit vlivnou proruskou sílu, korumpovat blízké okolí těch, kdo rozhodují o velice lukrativních smlouvách, které Kreml poskytuje. Evropské země svázané s Ruskem stále hustší sítí plynovodů a ropovodů se při svém působení na mezinárodní scéně už necítí být zcela svobodné.

Putin tak není pouze na cestě odčinění rozpadu SSSR, který považuje za „největší geopolitickou katastrofu dvacátého století“, tj. k rekonstrukci sovětského celku ve formě eurasijské celní unie, ale má dobře nashlápnuto k tomu, aby se mu podařilo něco, co chtěl Sovětský svaz uskutečnit po roce 1945, ale nikdy se mu to nepodařilo: vtáhnout do ruské sféry vlivu celou Evropu. Případné zadržování životně důležitých energetických zdrojů Moskvě umožňuje oddávat se mnohem efektivněji své obvyklé hře, spočívající v povzbuzování nacionalismu u jedněch i u druhých a rozložit to, co ještě zbývá z transatlantické soudržnosti, a posléze i solidaritu mezi Evropany. Při sobě vlastní logice poměru sil dává Rusko přednost bilaterálním vztahům s každým z evropských států zvlášť, neboť je potom schopno dosáhnout toho, co chce, a to díky silné lobby, kterou vytvořilo v každém evropském hlavním městě. Moskva uvažuje, že vytvoří vztahy energetické závislosti s velkými evropskými zeměmi (s Německem, s Itálií a s Francií pomocí plynu), že vytvoří „evropské politbyro“ tím, že tyto země spojí a samo uvnitř tohoto politbyra zaujme dominantní postavení díky právě oné síti bilaterálních vztahů vytvořených za Putinových časů: podobně jako Varšavská smlouva

korunovala v roce 1955 bilaterální vztahy mezi SSSR a lidovými demokraciemi.

## Perspektiva zhroutení Ameriky

Od *hypotékové krize* v roce 2007 ruští představitelé vidí, že se před nimi otevírá nová perspektiva, a to ta ze všech nejpopojnější: perspektiva rozpadu USA. V únoru 2007 Putin prohlašuje, že Rusko je v tuto chvíli natolik silné, že by mohlo zahájit frontální útok proti Americe. Předvídá nejenom pád Spojených států, ale porážku celého Západu. Takový je smysl jeho programového projevu v Mnichově v únoru 2007. Od léta téhož roku Rusko zmnožuje demonstrace své vojenské síly. Jejich záměrem je zdůraznit v očích všech americkou slabost: takový je i hlubší smysl války v Gruzii v srpnu 2008, podle Dmitrije Rogozina „rukavice hozené otevřeně do tváře globálního *leadera* současného světa“. <sup>17</sup> Šlo o to všem spojencům USA ukázat, že se z americké ochrany stala fikce. Tato politika koincidovala, a ne náhodou, s návrhem celoevropského „*paktu o bezpečnosti*“ předloženého Medveděvem 5. června 2008 při rozpravě v Berlíně. Podle představ ruských vůdců posláním tohoto paktu měla být marginalizace všech existujících struktur, jimž Rusko nemůže diktovat svou vůli – NATO, EU, OBSE. Posledně jmenovaná instituce je už dlouho v ruském hledáčku, neboť je obviňována z toho, že do ruských záležitostí „*strká svůj uvozhřený nos*“, jak s elegancí sobě vlastní prohlásil Vladimir Putin. <sup>18</sup> Rusko chce být uvnitř rozhodujícího mechanismu evropské bezpečnosti, chce mít kolem sebe rozptýlené a izolované státy závislé na ruských energetických zdrojích bez nejmenší protiváhy.

Obzvláště přesvědčivé bylo období od roku 2007 do podzimu 2008, kdy v Kremlu zavládla naprostá euforie, neboť byl přesvědčen o tom, že se krize dotkne pouze západních zemí a přenese světovou hegemonii na země deroucí se na výsluní. V tomto okamžiku Rusko zcela upozadilo svá dřívější prohlášení o své příslušnosti k Evropě. Ostentativně se hlásí do tábora vítězů deroucích se na vrchol, zejména mezi ty, pro něž je vzorem autoritářský kapitalismus, o jehož úspěšnosti svědčí Čína. V tomto okamžiku ruský ministr zahraničí Lavrov vysvětloval, že Rusko bylo civilizací pro sebe

samu, ale že si nyní velkodušně nepřeje nic jiného než přivínout na svoji hrud' západní Evropu, pokud se ona obrátí zády ke zdiskreditovanému anglosaskému modelu. Koneckonců Evropané mají podle něj s Ruskem společný sklon k plánované ekonomice. Během tohoto triumfálního období se Rusko otevřeně radovalo z bankrotu evropských a liberálních hodnot.

Hospodářská krize, která o sobě dala v Rusku vědět počínaje říjnem 2008, znamenala pro kremelské vůdce těžký šok. Ale brzy se dokázali otrěpat a začali kout nová žhavá želízka. Krize měla především za následek oslabení Spojených států a praktický konec jejich angažovanosti v „blízkém pohraničí“ Ruska. Poté zlikvidovala prozápadní intelektuální elity, které se vytvořily v zemích SNS, a naopak posílila mafiánské klany živící se predátorstvím, orientované proruský. Ale krize především dále rozvolňuje Evropskou unii a transatlantickou vazbu, podněcuje nacionalismus a protekcionismus, akumuluje a vyhrocuje sporné věci mezi evropskými národy. Akcelerující krize poválečného pořádku nutně nahrává realizaci hlavního Putinova záměru.

Ve všech oblastech Moskva praktikuje politiku podle zásady čím hůře, tím lépe. Blokuje sankce proti Íránu, neboť Rusko může na konfliktu mezi Západem a Íránem jen vydělat: počínaje zvyšováním cen ropy a příležitostí nechat si zaplatit svou neutralitu tím, že mu bude umožněno okupovat jižní Kavkaz pod záminkou „zajištění bezpečnosti“ v regionu. Politiku „nového nastartování“ vzájemných vztahů, jak ji navrhl prezident Obama, si Moskva vyložila jako znamení, že si Američané uvědomili svou slabost, a v důsledku toho i jako pobídku postoupit svými figurkami dále. A k tomu přistupuje nový faktor: rozrůstající se čínsko-americká konfrontace, která oba protagonisty nabádá k tomu, aby se snažili získat ruské spojenectví. To vysvětluje zdánlivý poklid, se kterým Washington polyká všechny ruské podrazy. Rusko se nachází v pozici, kterou lze přirovnat k postavení SSSR od března roku 1939. A stejně jako Stalin dal přednost Hitlerovi, neboť nenáviděl v prvé řadě Anglosasy, tíhne Putin k Číně, spojenci pro Rusko ze zcela stejných důvodů nejnebezpečnějšímu, a to i tehdy, nechává-li viset ve vzduchu nejistotu, aby tím z obou stran vytloukl maximum. A čím více Rusko vytváří dojem, že může

kontrolovat Evropu, tím víc roste jeho vydražovací cena. Příznaky jsou povzbudivé. Tato pro Moskvu mimořádně příznivá situace stojí také u zrodu posledního manévrování ruské politiky: drsné ukončení Medveděvovy komedie v září, agresivní kroky Moskvy jako vyslání mateřské letadlové lodi Admirál Kuzněcov a vyzbrojování Sýrie na podporu Assadova režimu<sup>19</sup>, rostoucí militarizace ruské politiky. Volební sliby kremelských vůdců vyhlášené během kampaně jasně prozrazují jejich priority. Mzdy důstojníků byly v lednu zdvojnásobeny. Putin v únoru 2012 oznámil, že na obnovu ruského vojenskoprůmyslového komplexu bude v následujícím desetiletí určeno 590 miliard euro. Rozpočet školství má být snížen o polovinu (z 1,1 % hrubého domácího produktu v roce 2009 na 0,5 % v roce 2013), zatímco vojenský rozpočet se ve stejném období navýší o 60 %. Kontrakty na nákup válečných lodí třídy Mistral i jiné nejnovější dohody o vojenské spolupráci s evropskými zeměmi ruské vůdce přesvědčily o tom, že mohou upustit od vnitřních reforem nezbytných pro uskutečňování hluboké modernizace a přestat investovat do ruské populace, protože jim cizinci poskytnou nástroje moci, což je v jejich očích to nejdůležitější – společně s výdaji na přepych a s prestižními projekty.

## Putinovo volební vítězství

Procitnutí ruské opozice podnítilo kremelské vůdce k tomu, že během volební kampaně v zimě 2011–2012 spustili stavidla protizápadní xenofobie. Médii stále dokola omílaná témata této kampaně jsou jednoduchá a předvídatelná. Rusko sražené na kolena cizinou kvůli Jelcinově politice se fenomenálně znovu zvedlo díky Putinovi, který ukázal záda zhoubným západním hodnotám. Ale jak již tvrdil soudruh Stalin, úspěchy Kremlu vyvolají u jeho nepřátel v cizině ještě větší zuřivost. Ti se zavile snaží nakazit Rusko bacily „oranžového moru“. Hlavními činiteli této nákazy jsou „křečkové prskající z webu“ a opoziční liberálové, které *Pěrvyj kanal* (první kanál veřejnoprávní televize) s gustem nafilmoval, jak se odebírají na americké velvyslanectví, aby zde „převzali příkazy z Washingtonu“.<sup>20</sup> Putin je ostatně pravděpodobně přesvědčen, že manifestace

namířené proti jeho režimu jsou stejně jako předtím arabské revoluce řízeny americkým ministerstvem zahraničí. Otec Vsevolod Čaplin odpovědný na pravoslavném patriarchátu za vztahy mezi církví a společností dokonale vyjadřuje duševní rozpoložení čekistického klanu z Kremlu a motivaci politiky „Svaté aliance“ provozované Moskvou, když prohlašuje: „Rusko musí posílit svoji vojenskou přítomnost všude tam, kde lidé volají po ochraně před ‚oranžovými revolucemi‘ všeho druhu.“<sup>21</sup> Armáda musí konečně vidět, že se jí svěří skutečná práce. Všichni ti ‚křečkové z webu‘ by měli být odvedeni, a ti, kdo by přežili, by mohli dostat šanci stát se lidmi.“<sup>22</sup> Filmař Nikita Michalkov vysvětluje svou podporu Putina takto: „Vidíme a slyšíme, s jakou hysterií se naši údajní zahraniční přátelé děsí Putinova návratu do prezidentského úřadu a jak se z této perspektivy třesou. Putina budou volit právě z tohoto důvodu.“<sup>23</sup> Putinovo vítězství ve volbách kremelská propaganda prezentuje jako něco, co snese srovnání s vítězstvím v bitvě u Stalingradu.<sup>24</sup> Putin sám v den svého triumfu zvolal: „Náš lid se nenechá strhnout provokacemi těch, kdo chtějí zničit naši zemi. Nikdo nám nemůže vnucovat svou politiku. Oranžový scénář v Rusku neuspěje.“ Jestliže se Putin rozhodl bojkotovat summit G-8 v Camp Davidu, bylo to především proto, aby tím Obamovi dal najevo svoji rozladěnost z pokusů rozvrátit Rusko, které mu připisuje.

Volební kampaň ukázala, do jaké míry je uvnitř čekistického klanu ovládajícího Rusko, jehož hlavním mluvčím je Putin, stále živá stalinistická logika. Současný režim je na Západě běžně prezentován jako „pragmatický“, slyšící pouze na materiální zájmy. Nic není vzdálenější pravdě. Z ruské zahraniční politiky vidíme jen vynořující se špičku ledovce. S velkým příspěvkem petrodolarů Kreml v zahraničí rozvinul úžasnou vlivovou a rozvracející mašinérii.<sup>25</sup> Putin a jeho blízcí spolupracovníci mají ideologii a jsou o sobě přesvědčeni, že je jim svěřeno poslání obnovit ruskou velmoc v Stalinově pojetí jako kontinentální impérium, které se rozšiřuje skrze sousední země, jež pohlcuje silou, hrozbou užití síly a korupcí elit, poslání učinit z Ruska hlavní shromaždiště všeho protizápadního a antiliberálního na celém světě. Putin se stejně jako Stalin nerad pohybuje mezi západníky, s výjimkou

těch, které si koupil a u nichž si je jist, že je má pod kontrolou. Hysterický nesouhlas Ruska se záměrem vytvořit americký protiraketový štít nijak nesouvisí s pocitem, že by Rusku cokoli hrozilo ze strany nenáviděného Západu. Projekt se Moskvě nelíbí proto, že znamená další pokračování amerického podílení se na evropské bezpečnosti.

## Co určuje ruskou politiku

Tento stručný přehled ruské zahraniční politiky v období od rozpadu SSSR vyvrací oblíbenou tezi západních expertů na obou stranách Atlantiku, podle níž Rusko „přitvrdilo“ své postoje, neboť Západ nebral ohled na ruskou přecitlivělost a Rusko podle oblíbeného výrazu prezidenta Chiraca „pokořoval“. V letech 1994–1995 se rostoucí nacionalismus ruské politiky připisoval bombardování Srubů silami NATO; počínaje rokem 1997 se vina přičítala rozšiřování NATO, v roce 1999 válce v Kosovu. Všechny tyto úvahy vycházejí z předpokladu, že ruský vývoj je ovlivňován vnějšími faktory, že je reakcí na tlak přicházející zvenčí. Toto vysvětlující schéma však nespočívá na zkoumání faktů a nerespektuje ani běžnou chronologii. Ve skutečnosti, jestliže si podrobněji všimneme Jelcinova období, uvidíme, že sklouzávání ruské politiky k novosovětskému nacionalismu započalo prakticky současně s jeho počátkem a vyplývá z dynamiky vnitřní politiky. Jelcin od března roku 1993 požadoval, aby mezinárodní organizace včetně OSN Rusku přiznaly „zvláštní práva jako záruku míru a stability na území bývalého SSSR“.

Stejným způsobem můžeme udělat křížek nad slavným „komplexem obklíčení“, jenž Rusku ochotně ochotně připisují naši diplomaté, aby vysvětlili (a omluvili) jeho tvrdé zásahy v „blízkém zahraničí“. Jedná se o naprostý omyl, pokud jde o stav ducha a myšlenkové pochody ruských vládců. Od roku 2007 mají dojem, že se nacházejí v postavení téměř ničím nezpochybnitelné síly a vnímají NATO „ne jako vojenský blok, ale jako amorfní a změkčilý politický klub“, který odhalil svou slabost v Afghánistánu.<sup>26</sup> Ve skutečnosti stále zjevnější agresivita ruské politiky od roku 2007 vyplývá z analýzy „korelace sil“ učiněné v Moskvě, na jejímž konci do-

spěli ruští představitelé k závěru, že Spojené státy spějí ke svému nezvratnému úpadku a že je proto možné jim otevřeně hodit rukavici. Obrat v ruském chování je více spjat s růstem cen plynu než s domnělým „pokořováním“ Ruska od Bushovy vlády.

Putin tedy není v žádném případě pragmatický a racionální představitel opačné strany dialogu, kterého se v něm snaží hledat lidé Západu. Spojuje ruský národní zájem s mocenskou politikou, jejímž cílem je si podrždit sousední – blízké i méně blízké – země a bránit jim v poznání evropského vývoje. V jeho duchu každé zpochybnění Ruska může plynout výhradně z podvrtných intrik zosnovaných výhradně v cizině. Můžeme si všimnout, že podobné sklony ve spojení se závratným programem opětného vyzbrojování nemožno nechávat sousedy Ruska klidnými, zejména pokud tyto země zažívají těžkou hospodářskou krizi spojenou s prudkým poklesem cen plynu. V téměř odzbrojené Evropě, tváří v tvář Rusku vydanému napospas společenským a politickým zvratům, by Putin mohl projevit svou touhu po odvetě i jiným způsobem, než je bojkot mezinárodních summitů.

## Poznámky:

<sup>1</sup> Viz Tretjakov, *Nezavisimaja gazeta*, 4. dubna 1992

<sup>2</sup> Z atlantického hlediska viz A. Zagorskij, „Zbavit se balastu“, *Nouvelles de Moscou*, 1. března 1992. Z eurasijského hlediska viz A. Malašenko, „Rusko a islám“, *Nezavisimaja gazeta*, 22. února 1992. K syntéze viz A. Puškov, „Udržet naše pozice“, *Nouvelles de Moscou*, 1. března 1992.

<sup>3</sup> Citováno v J. M. Baturin (ed.), *Epocha Jelcina*, Moskva, 2001, s. 471.

<sup>4</sup> *Ibid.*, s. 473.

<sup>5</sup> J. Rusakov in *Novoje vremja*, 14.–15. duben 1993.

<sup>6</sup> Oblastní výbor strany.

<sup>7</sup> *Nezavisimaja gazeta*, 1. duben 1992.

<sup>8</sup> Zastánci Ruska jako silné mocnosti.

<sup>9</sup> J. M. Baturin (ed.), c. d., s. 475.

<sup>10</sup> Rozhovor in *Argumenty i fakty*, č. 42, říjen 1992.

<sup>11</sup> J. M. Baturin (ed.), c. d., s. 475.

<sup>12</sup> Primakov je specialista na arabský svět. Intrikoval, aby zmařil politiku spolupráce Gorbačova se Spojenými státy v době irácké krize v letech 1990–1991.

<sup>13</sup> Viz *Zavtra*, č. 50, 1998.

<sup>14</sup> J. M. Baturin (ed.), c. d., s. 488.

<sup>15</sup> Zakladatelskými státy jsou Ruská federace, Bělorusko, Kazachstán, Kyrgyzstán a Tádžikistán.

<sup>16</sup> Signatáři jsou Arménie, Bělorusko, Kazachstán, Kyrgyzstán, Uzbekistán, Rusko a Tádžikistán.

<sup>17</sup> *Zavtra*, srpen 2008.

<sup>18</sup> Cit. in *Komersant*, 5. prosince 2008.

<sup>19</sup> 23. ledna 2012 Moskva a Damašek podepsaly smlouvu na dodání šestatřiceti cvičných a bojových letadel Jak-130 (*Ria Novosti*, 23. ledna 2012).

<sup>20</sup> Nový velvyslanec Michael McFaul, jeden ze strůjců restartu ruskoamerických vztahů, je v hledáčku Kremle od svého nástupu do funkce v lednu 2012, neboť je podezříván z toho, že chce podporovat demokratizaci Ruska.

<sup>21</sup> Reakce na vítězství prozápadního prezidenta Juščenka na Ukrajině v roce 2004 po „oranžové revoluci“.

<sup>22</sup> *Grani.ru*, 12. ledna 2012.

<sup>23</sup> [http://www.gazeta.ru/comments/2012\\_a\\_4017797.shtml](http://www.gazeta.ru/comments/2012_a_4017797.shtml)

<sup>24</sup> Předseda volební komise byl krom jiného vyznamenán Řádem Aleksandra Něvského!

<sup>25</sup> Viz Irina Pavlova, „Oderžimost' deržavnostju“, *grani.ru*, 22. května 2012, <http://grani.ru/opinion/m.19781.html>.

<sup>26</sup> Rozhovor D. Rogozina in *Zavtra*, 20. srpna 2008.

*Commentaire*, č. 139, podzim 2012, s. 725–734, z francouzštiny přeložil Josef Mlejnek.

**Françoise Thomová** je profesorkou současných dějin na Sorbonně. Je uznávanou znalkyní ruských politických dějin i jeho politické současnosti. Mezi její nejznámější práce patří *Moment Gorbačov* (1989) a *Konce komunismu* (1994). Přeložila a připravila k vydání knihu Sergo Beriji *Můj otec Berija – uvnitř Stalinovy moci* (1999).

**literární kritika**  
**recenze**  
**literární historie**  
**beletrie**  
**rozhovory**  
**polemiky**  
**publicistika**



Nejčastěji vycházející literární časopis v českých zemích, letos již 20. ročník. Čtyřadvacet stran novového formátu, jednadvacet čísel ročně.

Lze objednat poštou, e-mailem, telefonicky, osobně  
Tvar, Na Florenci 3, 110 00 Praha 1, tel.: 234 612 398, 234 612 399  
e-mail: tvar@ucl.cas.cz  
Cena pro předplatitele 22,- Kč

[www.itvar.cz](http://www.itvar.cz)

# Byla podpora demokracie chybou?

*Liberalismus, arabské jaro a zaskočení neokonzervativci*

JOHN AGRESTO<sup>1</sup>

S tím, jak narůstá sektářské násilí na Blízkém východě, jak se Irák stále více dostává do íránské sféry vlivu, jak je Afghánistán zřejmě směřován k tomu, aby svou zkorumpovanou demokracii vydal do rukou teroristů a vrahů z Talibanu, a jak jsou americké zájmy a životy obětovány ve prospěch spouště způsobené takzvaným arabským jarem, může být užitečné udělat si přehled v tom, co tyto stále se prohlubující debakly znamenají pro neokonzervativce a pro naše angažmá v šíření demokracie.

Začít bychom měli Irákem, v němž započal náš nejnovější výpad do sféry demokratického budování státu.

Od samého počátku tažení za osvobození Iráku od Saddáma Husajna jsem byl stoupencem našich tamních snah a zároveň i jejich přímým aktérem. Poprvé jsem odcestoval do Iráku v létě 2003 jako civilní pracovník Pentagonu a v Iráku jsem strávil skoro celé poslední desetiletí, když jsem z něj konečně odjel až na sklonku roku 2010. Od prvního dne iráckého tažení jsem si byl jist, že tato válka je správná věc a že skutečnost, že se v této části světa snažíme zasadit semínka demokracie, je věc *velice* správná. Protože jsem měl sklon věřit, že všichni lidé touží po svobodě a že si zaslouhují sami si vládnout, myslel jsem si, že to, o co se snažíme, je dobré pro Irák a všechny Iráčany. Navíc kvůli tomu, že jsem se těšil, že budu svědkem, jak z trosk baasistické tyranie povstává demokratický národ, jsem se domníval, že si dozajista vychovááme budoucího přítele, ba možná dokonce i amerického spojence. A protože jsem věděl, že liberální demokracie jen vzácně válčí s jinými liberálními státy, choval jsem naději, že přátelský, demokracii milující stát bude důležitý pro mír v regionu, který do té doby příliš mnoho míru nezakusil.

Brzy se ale jasně ukázalo, že propast mezi naším očekáváním a politickou realitou se každodenně rozšiřuje. Ano, je nepochybné, že jsme se v Iráku postup-

ně blížili jakési demokracii. Vznikly strany, konaly se volby, psala se ústava. Ale po míru, toleranci, osobních svobodách a utlumení násilných vášní, které – jak jsme doufali – měly následovat vzápětí po příchodu demokracie, nebylo téměř nikde ani slechu. Bylo zřejmé, že někde něco nefunguje.

O tom jsem se důkladně přesvědčil nedlouho poté, co jsem poprvé přijel do Iráku, když jsem se setkal s několika členy iráckého parlamentu, kteří byli pověřeni sestavením nové irácké ústavy. Strávili jsme tři dny intenzivními debatami o principu reprezentace, zdanění, federalismu, právech a náboženské svobodě, tedy o celém spektru problémů, o nichž jsme všichni věděli, že se na ně nový Irák bude muset zaměřit. V jedné chvíli jsem řekl cosi, co jsem považoval za samozřejmé – totiž že důvodem, proč je při psaní nové ústavy nutno vyvíjet takové úsilí, je potřeba zajistit, aby Irák měl dobrou demokracii, nikoli špatnou.

Jeden z iráckých účastníků na mne pohlédl, jako kdybych právě pronesl něco, co je nejen pomýlené, ale přímo šokující. Zvedl ruku a řekl, že nemůže – že *nedokáže* – uvěřit tomu, co právě slyšel. Copak může existovat něco takového jako špatná demokracie? Copak Amerika neustále všem neříká, jak dobrá je demokracie? Copak to není ten důvod, proč jsou Iráčané zde – aby se zbavili svých starých způsobů a otevřeli dveře demokracii?



Vezmeme-li v úvahu, v jakém duchu promlouvali téměř všichni Američané disponující politickou autoritou, které jsem znal, byl vyveden z rovnováhy oprávněně. Tehdejší všeobecné vzrušení, jež Amerika pociťovala nad možnostmi skýtanými demokratickým Irákem – které pak způsobilo ještě větší nadšení ohledně arabského jara – by nepochybně vedlo každého k domněnku, že zvyšování počtu demokratických států všude ve světě je jedním z pilířů americké zahraniční politiky a že je nanejvýš žádoucí samo o sobě. To, co do značné míry odstartovali neokonzervativní teoretici a co prozrazovala Bushova administrativa, se později, za další administrativy, stalo úhelným kamenem americké zahraniční politiky. Oběma administrativám, konzervativní i liberální, celosvětová podpora demokracie připadala jako skutečně velmi dobrá věc.

Jak odlišný je tento optimismus od stavu, který panoval jen před několika desetiletími, kdy převládaly strážlivější názory a kdy téměř všichni chápali, že existují demokracie dobré i ty špatné. Kdysi každé školou povinné dítě vědělo, že naše demokratická revoluce, která vyústila v naši nezávislost a v demokratickou ústavu, je věc dobrá – a že vysoce demokratická Francouzská revoluce, která vyústila v krutovládu a v užívání gilotiny, byla věc špatnou. Dnes ale existují tací, kteří jásají nad každým posunem k demokracii, k němuž v zahraničí dojde, aniž by se zamysleli nad tím, zda je právě vznikající demokracie liberální či represivní, umírněná či fanatická, dobrá či špatná.<sup>2</sup>

Co mne tedy vedlo k přehodnocení názoru, že nastolení demokracie v Iráku a následně i na celém Blízkém východě i mimo něj by bylo velice dobré? Prvním důvodem byla jasnozřivost mnoha Iráčanů, s nimiž jsem pracoval v Bagdádu – zejména těch, kteří se rekrutovali z řad sekulárních muslimů nebo patřili k náboženským či etnickým menšinám. Na rozdíl od nás Američanů totiž věděli, že demokracie je prostě jen další formou uspořádání moci. Chápali to, co je očividné: že demokracie je prostředkem, někdy dobrým a někdy zase špatným, k dosažení skutečných cílů politického života – míru, blahobytu, spravedlnosti, svobody a bezpečí.

My Američané jsme ale trvali na tom, že všechny tyto věci bez rozdílu budou *následovat* coby produkt

demokracie. Pozitivní výsledky politického života se stanou skutečností právě skrze demokracii. Zdálo se, že jsme přesvědčeni o dvojím: za prvé, že demokracie je formou vlády, ve které mají žít všichni lidé, a že demokracie – na rozdíl od autokracie libovolného typu – je spravedlivá sama o sobě. A jelikož je spravedlivá, ideje svobody, rovnosti, ochrany práv a tolerance jsou její bytostnou součástí. Demokracie je přirozená, demokracie je cestou, jíž lidé dospívají ke spravedlivému politickému životu, a demokracie bez jakýchkoli pochyb znamená svobodu.

Za druhé jsme neustále působili dojmem, že jelikož je demokratická vláda přirozená, je také *snadná*. Svrhnete tyрана, odstraňte vládnoucí třídu, sepište ústavu, pořádejte volby – a *voilà*, je tu Demokracie.

To vše jen prozrazovalo, že způsob, jímž chápeme demokracii, je cizí demokratickým počátkům naší vlastní země a že se zároveň odcizil jakémukoli výkladu dějin, jedno zda starověkému či modernímu. Aby se člověk nechal svést vzrůstající se vlnou demokracie, která zaplavuje celý svět, postačí, když přehlédneme demokratické volby v Gaze, kde zvítězila teroristická organizace rozhodnutá zničit svého svrchovaného souseda. Postačí, když zapomeneme, že v Pákistánu byla svržena kvazivojenská vláda a že jeho nová, demokratičtější vláda nyní hraje roli dvojího agenta ve válce s terorismem, přičemž usiluje o další destabilizaci již beztak nestabilního Afghánistánu. Postačí, když zapomeneme, že v demokratičtější Afghánistánu nezůstala ani jediná křesťanská instituce – jedno zda církev, dobročinná organizace či škola – a že „odpadlictví“ lze opravdu potrestat smrtí. Možná bychom měli chtít pohlednout na demokratické davy v Libyi, které popravují všechny černochoy, muže i ženy, kterých se zmocní, nebo na davy v Egyptě, které vypalují koptské chrámy nebo které téměř každodenně demonstrují za zničení Izraele. A k tomu všemu docházelo ještě před nejnovějšími útoky na americké konzuláty a ambasády, které mají na svědomí životy Američanů.

Tak co se tedy nepovedlo? Jak mohlo tolik přemýšlivých a politicky protřelých Američanů – včetně mnoha mých neokonzervativních druhů – zastávat postoj, jehož dopady zrovna nevypadají, že by napomáhaly svobodě, bezpečí či míru? Jak se mohlo tolik jinak

pečlivých znalců dějin, studentů Lincolna a Tocquevillova, a oddaných stoupců myšlenek amerických otců zakladatelů, kteří byli nesmírně úzkostliví ve věci nápravy vážných nedostatků demokratické vlády, tak blazeovaně stavět k šíření demokracie kdekoli na světě?<sup>3</sup>

Dovolte mi, abych začal poněkud povrchně: V první řadě si myslím, že chybné bylo naše chápání *vlády*. Možná díky úspěchu, s nímž se budování demokracie potkalo v Americe, si nyní představujeme, že demokratickou vládu nemusíme budovat, nýbrž že k jejímu vzniku stačí pouhá vůle.

Na Blízkém východě se však tvrdě učíme, že v politice je jen málo věcí, které jsou těžší než vytvoření spravedlivé a stabilní demokracie. Nic nevyžaduje vyvinout více umění, více lidského úsilí a více inteligence než dobrá demokracie. Autokracie je snadná, a snadná je i vláda tyranů či stařešinů nebo davů. Liberální a spravedlivou demokracii je ale těžké nastolit a ještě těžší udržet.

Co jiného ohledně vlády jsme ještě nedokázali pochopit? Nu, tou nejočividnější chybou bylo, že jsme tak bezstarostně propojili a ztotožnili demokracii se svobodou. Vyšše jsem napsal, že rozkvět liberálních demokracií po celém světě je prospěšný jak pro naši vlastní bezpečnost, tak i pro bezpečí svobodných zemí všude jinde. Tím rozhodujícím konceptem však je „liberální demokracie“, nikoli prostě jen „demokracie“.

V dnešní politice je jen máloco jasnější než skutečnost, že to, co jsme na Blízkém východě povzbuzovali a podporovali, a za co jsme dokonce bojovali a umírali, nejsou liberální demokracie. Ženy, stoupců sekularismu a křesťané jsou stále více obtěžováni a souženi, a dokonce i v rámci samotné převládající regionální kultury jsme svědky toho, jak jsou každodenně pronásledovány malé islámské, kmenové a etnické menšiny. Naše představa, že svržení autokracie a příchod demokracie znamenají také příchod svobody, byla prostě chybná.

Ano, my neokonzervativci bychom mohli poukazovat na osvobození východní Evropy od sovětské nadvlády nebo na budování liberální demokracie v Německu a Japonsku po druhé světové válce, nebo dokonce na skvělý úspěch hnutí za občanská práva zde v Americe, a dokazovat tak, že všechny národy si přejí

žít ve svobodě. Nezdá se však, že by nám tyto příklady mohly objasnit skutečnosti, jichž jsme dnes svědky.

Ale proč? „Copak všichni lidé netouží po svobodě?“ tážeme se. A předpokládáme, že odpověď je *ano*. Jenže odpověď zní *ne*. Někteří lidé, možná většina z nich, upřednostňují jiné statky. Však také někteří lidé by byli raději svatí než svobodní, nebo by se raději těšili bezpečím než svobodě, nebo by před svobodou dali přednost pokynům, jak žít svůj život. Mnozí raději upřednostňují útěšnost pádných odpovědí, jichž se jim dostalo, před otevřeností a riziky svobody. Existují tací, kteří by nikdy ani nesnili o tom, že vůli imáma nahradí svou vlastní, nebo že by své tužby postavili nad zvyklosti a tradice svých rodin. Někteří lidé prostě milují své okovy.

Coby dobří Američané bychom mohli chtít říci, že všichni lidé *zasluhují* svobodu. Avšak říci, že po ní všichni lidé *touží*, je absolutně chybné.

Nicméně pokud se ptáme: „Copak všichni lidé nechtějí být svobodní?“ ptáme se úplně špatně. Správná otázka zní: „Chcete, aby vaši sousedé byli svobodní?“ Jestliže odpověď zní: „Můj soused uctívá falešného boha,“ nebo: „Kmen mého souseda je plný zlodějů a úkladných vrahů a musí být vyhlazen,“ nebo: „Názory mého souseda dovedou tento národ k věčnému zatracení,“ pak si můžete být jisti, že podstata, na níž lze vystavět skutečně svobodnou a liberální demokracii, prostě chybí.

Musíme chápat, že demokracie je vláda lidu. A demokracie více než jakákoli jiná vláda přebírá povahu svého lidu. Pokud jsou ale lidé netolerantní či fanaticky sektářští, jestliže jsou zvyklí, že se jim říká, jak mají žít, místo aby svou budoucnost utvářeli sami, jestliže všechny výměny názorů mezi lidmi chápou jako hru s nulovým součtem, přičemž každý sousedův úspěch je jejich ztrátou – nebo pokud jim chybí jakékoli vlastenectví, skutečná láska k bližnímu a ochota ke kompromisu – pak je téměř nemožné, aby mezi takovými lidmi liberální demokracie zapustila kořeny.

Do této chvíle byl můj esej přemítáním o dvou problémech, jimž čelíme při snaze šířit liberální demokracii v zahraničí. První problém je politický: Už od dob otců zakladatelů jsme chápali, že ochrana a růst svobody vyžadují určité instituce a určité politické

mechanismy. Lpíme na vládě regulované mechanismem brzd a rovnováh, nezávislém soudnictví, psané ústavě včetně vynutitelné Listiny práv, pravidelných volbách, federalismu, místní správě, pulsujících občanských institucích a především na odluce církve od státu nikoli proto, že představují naše principy, nýbrž proto, že díky jejich účinnosti jsme dali slušné a svobodné vládě možnost vzkvétat. Jsou ty stejné instituce nezbytné i jinde? Samozřejmě nikoli. Má-li však demokracie mít jakoukoli naději být zdrženlivá, tolerantní a spravedlivá, je určitá forma politické umírněnosti a kontroly nadměrné moci většiny zásadní.

Kromě institucí je nejdůležitější politickou součástí demokratické svobody – jak to důkladně vyargumentoval James Madison – pluralismus. Je-li národ spíše *rozdělen*, místo aby byl pluralistický, pak liberální demokracie selže – a nezáleží na tom, zda se taková bariéra nachází mezi bohatými a chudými, nebo mezi katolíky a protestanty, mezi farmáři a rančery či mezi věřícími a nevěřícími. Tam, kde se vytvoří většinová skupina záníceně hájící určité zájmy a zároveň i skupina menšinová, menšina pokaždé prohraje.<sup>4</sup> Je smutnou skutečností, že v různých národech procházejících „arabským jarem“ jsou bariéry rozesety všude a pluralismus je až příliš vzácný.

Je-li však polovina celého problému povahy politické, pak ta druhá – a mnohem více matoucí – polovina má povahu kulturní. My politologové máme jakýsi profesní blud: myslíme si, že to, pod jakým typem vlády lidé žijí, formuje jejich kulturu. Vlastně věříme, že politický život utváří lidskou povahu. Proto si také myslíme, že aristokracie vytvářejí lidi s aristokratickými tužbami, že tyranie utvářejí kulturu strachu a závislosti, v níž jsou lidé špatní a bezcharakterní, a že demokracie formují lidi mírumilovné a že napomáhají porozumění odlišnostem. Ale možná to prostě funguje obráceně. Vždy na mne působila hlubokým dojmem poznámka Alexise de Tocquevilla, že Američané byli na cestě stát se demokratickým národem dávno předtím, než ustavili demokratickou vládu. Zasedali jsme v porotách ještě v době, kdy jsme byli kolonií, a předtím, než jsme vynesli soud nad našimi spoluobčany, jsme v nich naslouchali oběma stranám. Disponovali jsme profesními, občanskými a společenskými institucemi,

jež nás učily spolupracovat. Bojovali jsme ve válce za revoluci s britskou korunou – ve válce, v níž snad třetina našich občanů byla na britské straně, a přesto se po válce nekonaly žádné veřejné tribunály, nedošlo k žádnému vzájemnému obviňování, nevznikly masové hroby. Postupovat opačně – tedy začít demokratickou vládou a doufat, že jejím působením vyrostou lidé s demokratickými postoji a návyky – je zpravidla čirým bláznovstvím.

Levice, která tak často mluví o důležitosti různosti, multikulturalismu a kultury, by tuto skutečnost měla chápat lépe než pravice. Avšak i když liberálové tvrdí, že chápou formativní povahu kultury, jen vzácně proniknou dále pod povrch. Občas převládnu pozůstatky zahálčivého marxismu, jež levici skýtají příhodnou, leč falešnou výmluvu, že nepokoje a válka jsou zapříčiněny chudobou, nezaměstnaností a kapitalistickým vykořisťováním. Zdá se, že levice by byla raději, kdybychom jiné kultury oslavovali, místo abychom se jim snažili porozumět – vždyť pokud jim porozumíme, mohlo by se stát, že o nich budeme vynášet své soudy, nebo se dokonce postavíme proti nim. Především ale levice, navzdory své oddanosti kladům multikulturalismu, jen výjimečně připustí, že kultura – a to zejména kultura náboženská – utváří národ a formuje také *povahu* lidu.

Je to totiž právě povaha kultury, jež utváří tužby občanů a povahu jejich demokracie. Kultura, která nedává příliš prostoru náboženské či intelektuální svobodě a v níž zachovávaní příkazů imámů či náboženských učenců je věcí nedotknutelnou, kultura, která věří, že její povinností vůči Bohu je trestat nesouhlas, zabíjet odpadlíky a likvidovat každého, kdo je považován za nepřítele Boha, kultura, ve které chybí niterná akceptace odlišnosti – takové kultury vychovávají neliberální osoby, jež lze jen stěží považovat za silné kandidáty na vytvoření skutečně liberální a svobodné demokracie.

V této věci ale není bez chyby ani pravice. Zejména neokonzervativci vzhledem k důrazu, který kladou na univerzální podobu lidské povahy a lidských tužeb a na druhotný charakter kultury, nevnímají skutečně ústřední roli, kterou kultura má při utváření lidských životů. Až příliš často spíláme multikulturalismu a vyhlašujeme, že je důležité vědět, že všichni lidé sdílejí

tutéž lidskou přirozenost. Jsme ti první, kdo prohlašují, že právě tak, jako oheň hoří stejně v Řecku i v Persii, tak i u lidí platí, že ve svém nitru jsou stejní po celém světě.

Avšak kultura a zvyky jsou, jak ve svých *Myšlenkách* napsal Pascal, „druhou přirozeností“. Kultura není jen cosi, co má vliv na to, jak se oblékáme, co jíme a jak se díváme na svět. Je to fenomén, který má sílu samotné lidské přirozenosti. Kultura – dnes zejména *náboženská kultura* – předurčuje názory a tužby člověka, to, co považuje za spravedlivé a co za nečestné.

Třebaže konzervativci mohou mít pravdu v tom, že spravedlnost a práva jsou univerzální a že dobro a zlo nezávisí na dějinných okolnostech či na kulturně podmíněném světonázoru jakékoli konkrétní osoby, skutečností zůstává, že názor na to, co je pro daného jednotlivce spravedlivé a nespravedlivé a co ho ponouká k činu, je vždy formován spíše jeho kulturou než objektivně chápanou pravdou. To znamená, že ačkoli láska ke spravedlnosti může být přirozená pro všechny lidi, *obsah a význam* termínu spravedlnost jsou mnohem častěji určovány zvyklostmi a kulturou než prostřednictvím argumentů a filozofie. To, co lidé vědí a na základě čeho *jednají*, plyne z toho, co je dle jejich kultury – a znovu je třeba říci, že hlavně kultury náboženské – dobré nebo zlé, ušlechtilé nebo hanebné. Čím to je, že my Američané, jak se zdá, vždy zaměňujeme to, co jsme se naučili z našich náboženství, dějin i mravoučných příběhů, s univerzálními lidskými příkázáními?

Je prostou skutečností, že svoboda a demokracie mají své politické, společenské a kulturní předpoklady a že existují některé národy – vlastně mnoho národů, kde takové předpoklady spravedlivé a svobodné demokratické vlády chybějí.

Jak optimističtí bychom měli být ohledně vyhlídek liberální demokracie v dnešním světě? Pokud se lze vůbec nějak poučit z historie, pak se v konečném důsledku stane, že se bouřlivé vlny arabského jara nejspíše neztiší a že nepovedou k trvalému rozmachu demokratického života, nýbrž že učiní život chaotičtější. Stoupenci starého režimu, armáda, zastánci sekularismu a liberalismu, jakož i některé náboženské a etnické menšiny se i nadále budou střetávat s islamisty

různých odstínů a s jakoukoli dominantní etnickou či kmenovou skupinou, jež bude zrovna u vesla. To, co dle našich představ mělo do tohoto regionu vnést řád a stabilitu, přivodí přesný opak: směsici nestability a represí.

Politika si však nestabilitu oškliví. Anarchie a chaos nikdy nepřinášejí trvalý řád. Brzy z nich povstane řád nový, který ale nebude demokratický. Navzdory ohromení a úžasu, které pociťujeme při pohledu na události arabského jara, budeme brzy svědky toho, jak se tyto národy (a je smutné, že včetně Iráku a hlavně Afghánistánu) navracují tam, odkud vyšly: k utlačovatelské vládě jedné strany, autoritativního vládcce či náboženského despoty. Rozdíl bude jen v tom, že Amerika ztratí veškeré spojence, které snad měla v dobách předchozích tyranských režimů, uškodí některým svým krátkodobým národním zájmům a možná i způsobí trvalé škody těm nemnohým opravdovým spojencům, které v tomto regionu má.

Ne vše je ale nenapravitelně ztraceno. Národy i lidé se mění. Náboženská tolerance nebyla vždy charakteristickým rysem Západu – vzešla z neskutečných hrůz náboženských válek šestnáctého a sedmnáctého století, spojených s rozmachem obchodu a s rozvojem liberální, tolerantní filozofie. V minulém století jsme dokonce viděli, jak autoritativní vládcí, nominálně vyznávající islám, prosazují vzdělávání a osvobození žen, ochraňují náboženské menšiny a pracují na sekularizaci každodenního života. Kultura sice je nesmírně mocná, ale může se změnit.

Je však smutné, že snaha o prosazování demokracie v národě, který je silně sektářský, netolerantní k odlišnosti a skeptický k rovnosti, jež každému bez rozdílu skýtá důstojnost a svobodu, může demokracii spíše překážet než aby jí napomáhala.

Měla by Amerika pokračovat ve svém úsilí šířit demokracii v zahraničí? Ano, ale pouze za velmi specifických okolností a jen tehdy, přestaneme-li si automaticky myslet, že každý dav, který se postaví autokratickému vládcí, se skládá z „hrdinů a vlastenců“. Cení si ti lidé, kterým bychom pomáhali, svobody a byli by ochotni za ni bojovat? Nebo, což je ještě důležitější, jsou ochotni bojovat za svobodu svých spoluobčanů a jsou schopni s nimi žít a pracovat bok po boku? Jsou

ochotni akceptovat takovou vládu, která vládne v duchu zákonů, jež demokratické většině dávají moc, ale zároveň ji *omezují*? A přejí si nadto žít v míru se svými sousedy za hranicemi vlastního státu? Jestliže odpověď na všechny tyto otázky zní *ano*, pak a jedině tehdy může mít smysl pomáhat za cenu naší krve a peněz.

## REAKCE ABEHO GREENWALDA<sup>5</sup>

John Agresto je svém pojednání o podpoře demokracie ze strany Spojených států výrazně provokativní a v některých bodech má nepochybně pravdu. Nejdůležitější ale je, že – jak Agresto správně tvrdí – na muslimském Blízkém východě je *liberalismus* cílem, který je více žádoucí než *demokracie*.

Úplně totéž napsal na našich stránkách v roce 2004 James Q. Wilson: „Svoboda – tedy liberalismus – je důležitější než demokracie, protože svoboda lidem dává příležitosti.“ Avšak ze všech politických uspořádání jedině demokracie takovou svobodu chrání, a zaslужuje proto sama o sobě postavení význačnější než to, jaké jí dopřává John Agresto. I této skutečnosti si všímá Wilson: „V dlouhodobém výhledu ... je demokracie pro svobodu klíčová, protože žádný politický režim nebude dlouho zachovávat svobody, které nám dal, pokud svírá moc neotřesitelně.“

O nestálém vztahu liberalismu a demokracie lze smysluplně přemýšlet právě jen s ohledem na onen „dlouhodobý výhled“. Třebaže toto konstatování platí především o muslimském a arabském světě, je jen o trochu méně pravdivé, pokud jde o vlastní americký experiment se svobodou. Nehledě na Tocquevillovu charakteristiku liberálního amerického lidu existovala celá řada soudobých předpovědí zdůrazňujících, že vzhledem k odbojně a nepřátelské povaze prvních Američanů nevyhnutelně nastane celonárodní vřava. Ještě trefněji lze říci, že pokud byste Američanům z osmnáctého století položili onu – jak říká John Agresto – „správnou otázku“ („Chcete, aby vaši sousedé byli svobodní?“), většina z nich by určitě nedokázala dát správnou odpověď, tedy alespoň pokud se týká jejich sousedů z řad černochů, Indiánů a žen. Třebaže Prohlášení nezávislosti považovalo za samozřejmé, že

všichni lidé jsou stvořeni sobě rovni, reálný život, jak v Americe opravdu probíhal, byl stejně tak očividně zcela jiný.

Za skutečnost, že liberální demokracie v Americe nakonec uspěla, tedy částečně vděčíme několika faktorům, které s povahou amerického národa nemají nic společného. Prvním z těchto faktorů byl konsensus, který na počátku ze samotné otázky liberalismu udělal akademickou záležitost. Roku 1787 bylo rozhodnuto, že pokud jde o námitky proti otroctví, nebude se k nim dalších dvacet let vůbec přihlížet. Vždyť pokud by člověk v době zakládání amerického státu měl být věrný liberálním hodnotám, býval by musel dozírat na odstranění otroctví.

Dalším faktorem, kterému můžeme připisat podíl na konečném rozkvětu liberalismu, je jeho zakořeněnost v našich zakladatelských dokumentech. Mechanismy sebezdokonalování, jež jsou součástí naší ústavy, nám dovolují, abychom naši demokracii od jejích počátků až do současnosti stále doladovali. Není pochyb o tom, že naše ústava i Prohlášení byly výrazem liberální kultury, kterou John Agresto popisuje. Této kultuře však nejlépe porozumíme v jejích celkových souvislostech, se všemi jejími rozpory a omezeními. Úspěch našeho liberalismu bychom neměli chápat jako něco neuniknutelného, nýbrž jako věc, která je křehká a nepravděpodobná.

Třetím faktorem je občanská válka. Američané shledali, že jsou tak zatvrzele rozdělení, že otázka, jak dosáhnout svobody pro všechny, mohla být nakonec rozřešena jen za pomoci dalekosáhlého zabíjení.

Posledním faktorem, neviditelným, který se prolíná všemi ostatními, je plynutí času. Od dob otců zakladatelů trvalo skoro dvě stě let, než legislativa ustavená ve věci občanských práv americké demokracii vnutila *prakticky aplikovaný* liberalismus.

Jak tohle vše souvisí s Irákem a s arabským jarem? Nedokonale, leč výmluvně. Za ideálních okolností je demokracie politickým projevem liberálního národa. Avšak za okolností, kterým k ideálu něco chybí – a jiné v reálném světě neexistují – demokracie může být jediným nástrojem, jak politiku v určité zemi otevřít možnosti, že v ní zavládne liberalismus. Toto konstatování je do určité míry pravdivé i ve vztahu k našim

vlastním dějinám a k dějinám mnoha jiných demokracií na Západě i na Východě. Jak poznamenává Agresto, Francouzská revoluce byla krvavým vzmachem neliberální demokracie; změnila však povahu politické debaty a časem do Francie dorazil liberalismus. Muslimskou demokracií, na kterou nejraději odkazujeme, je Turecko – to ale bylo nejdříve demokratické a teprve velmi druhotně „liberální“.

S příchodem islamismu však všechna historická srovnání ztrácejí značnou část své předpovědní síly. Politický islám do institucí toho kterého národa nezasévá liberalismus, nýbrž netoleranci a barbarství. Muslimské bratrstvo se v ničem nepodobá otcům zakladatelům. A ústava, kterou stvoří, pravděpodobně nebude obrazem té naší. Mnoha obhájcům prosazování demokracie ze strany Spojených států by prospělo, kdyby věnovali pozornost jasným postojům Johna Agresta v této věci. Je ovšem zcela zřejmé, že s islamistickými předáky musíme jednat – to ale můžeme činit, aniž bychom je prohlašovali za demokraty či liberály. Když mluvíme o umírněném Talibanu nebo o liberálním Muslimském bratrstvu, ustupujeme tak od našeho pojetí svobody a demokracie – a skutečným muslimským liberálům ukazujeme, jak jsme snížili naše měřítko.

Bojím se však, že Agrestova analýza nejvíce škodí právě těmto muslimským liberálům. Roku 2010 jasná většina Iráčanů v parlamentních volbách hlasovala pro neislamistickou koalici. Tento pozoruhodný úspěch byl znevážen zkorumpovanými iráckými představiteli (kteří si vyděračsky přivlastnili politický proces i vládu), bylo by ale tragédií, kdybychom ho měli znevážit i my. Právě v tomto hlasování se totiž nejjasněji projevila naděje v liberální Irák. Tajné hlasování jednoznačně skoncovalo s obviňováním, že arabská kultura a americké cíle jsou neslučitelné, a vyzdvihlo odvahu a ušlechtilost všech Američanů, kteří bojovali a umírali, aby pomohli ke zrodu svobodě v Mezopotámii.

Avšak americká administrativa – místo aby se snažila ochránit příslib obsažený v onom hlasování – se k němu obrátila zády a nechala irácké představitele likvidovat tužby Iráčanů. Toto selhání bychom však měli předhazovat výhradně americkým činitelům, nikoli řadovým Iráčanům.

Jestliže si demokracii můžeme představovat jako dveře, jimiž lze letmo nahlédnout do liberální budoucnosti, pak tu největší naději, jak tuto budoucnost vidět lépe a důkladněji, skýtá angažovanost Ameriky. Tam, kde Spojené státy dodržují své závazky vůči liberalismu, dochází k zázračným proměnám. Ale tam, kde tak Američané nečiní, se neděje nic. Jednají-li někde Američané nedůsledně, jsou rozporuplné i výsledky. Mezi národy prožívajícími arabské jaro (v nichž některé volby ukazují na slibnou, třebaže nedostatečnou podporu neislamistických stran) americký vliv téměř úplně chybí. A třebaže není snadné tuto situaci napravit, nedává nám ani žádný důvod, proč teokraty jednoduše prohlásit za demokraty a pokračovat, jako kdyby se nic nedělo. Takoví my nejsme.

John Agresto píše, že „zejména neokonzervativci ... nevnímají skutečně ústřední roli, kterou kultura má při utváření lidských životů“, a naznačuje, že toto selhání se odrazilo v problematickém vývoji v Iráku. Nemáme ale žádnou známku toho, že takové neporozumění mezi neokonzervativci bylo nebo je dominantní. Jak ve skutečnosti napsal Wilson: „Kultura a ústava mohou svobodu vytvořit, demokracie ji chrání a rozšiřuje.“ Skutečnost, že mnozí neokonzervativci byli ohledně podstaty irácké kultury příliš optimističtí, můžeme oprávněně kritizovat; takový názor však v žádném případě nebyl jednomyslný a navíc jeho nejružovější verze byly často formulovány ve vášnivých debatách v diskusních pořadech a podobně. Samozřejmě, že ti neokonzervativci, kteří tvrdili, že pokud bychom po pádu Saddáma Husajna měli v Iráku příliš málo vojáků, mělo by to katastrofální důsledky, byli zčásti motivováni obavou, že součástí irácké kultury jsou i síly, jež by s liberalismem a demokracií bojovaly na život a na smrt. I tak lze ale události, jako jsou úspěšné irácké volby, interpretovat jedině jako důkaz, že v Iráku existuje přinejmenším schopnost liberalismus *vnímat* – ovšem názory na to, jak tuto schopnost co nejlépe rozvinout, jsou různorodé a neustále se mění.

Abychom se dokázali potýkat s reálným světem, musíme se k povaze muslimského Blízkého východu stavět střízlivě. Zároveň ale musíme chápat Američany. Pro liberální charakter Ameriky, jak ho John Agresto popisuje, nicméně nemáme pádnější důkaz než naši

neschopnost zůstat nezaujatými pozorovateli tyranie, zneužívání lidských práv a utrpení. V této chvíli jsou Spojené státy plně zaujaty svými vnitřními záležitostmi a znepokojeny již deset let trvajícím válčením. Časem se však nejspíše ukáže, že lhostejnost ke spoušti způsobené neliberálními režimy se stane jak praktickým rizikem, tak i zdrojem zahanbení. Opět budeme aktivně (a nedokonale) podporovat demokracii. Avšak je-li to, co o kultuře ve svém pozoruhodném eseji tvrdí John Agresto, správné, nemůžeme vlastně dělat nic jiného než jednat ve shodě s tím, co tvrdíme my.

## Poznámky:

<sup>1</sup> První části této analýzy jsou obsaženy v autorově knize *Mugged by Reality: The Liberation of Iraq and the Failure of Good Intentions* (Encounter).

<sup>2</sup> Abych předešel protiargumentu, že to, co je „dobré“ a „špatné“, je věcí názoru a že to vše je prostě jen otázkou střetu mezi mými hodnotami a hodnotami někoho jiného, chci zde vyložit, jaké jsou moje „hodnoty“: upřednostňuji ty národy, které

jsou tolerantní vůči různým náboženským názorům, respektují práva, chovají jisté pochopení pro vládu zákona a jsou víceméně mírově naladěny ke svým sousedům.

<sup>3</sup> Pamatujme si, že otcové zakladatelé nám mohli dát demokracii, která přežívá již více než dvě stě let, protože měli tak jasno v tom, jaké jsou do očí bijící „defekty“ demokracie, které následně vyžadují pečlivě zkoncipované „nápravné prostředky“.

<sup>4</sup> Jedinou výjimkou, navíc stěží útéšnou, je situace, kdy je menšina podporována brutalitou a terorem. V takovém případě žádná většina, dokonce ani ta nejspravedlivější, nemůže obstát.

<sup>5</sup> Abe Greenwald je vedoucím redaktorem časopisu *Commentary*.

Z anglického originálu „Was Promoting Democracy a Mistake? Liberalism, the Arab Spring, and the mugging of neoconservatives“, *Commentary*, November 2012, přeložil Pavel Pšeja.

**John Agresto** v roce po osvobození Iráku sloužil jako hlavní poradce iráckého Ministerstva vyššího školství a vědeckého výzkumu. Následně se stal zakládajícím členem správní rady, prefektem, úřadujícím kancléřem a děkanem fakulty Americké irácké univerzity v kurdské části Iráku.



CEP nabízí publikaci „**Spor o amnestii**“ (2013). Sborník obsahuje kompletní znění amnestie prezidenta republiky, rozhovory prezidenta o amnestii, doplňkové texty a dopisy občanů o amnestii. Do sborníku přispívají M. Knížák, P. Hájek, T. Sokol, T. Jirsa, Z. Koudelka, P. Hasenkopf, J. Payne, J. Skopeček, K. Steigerwald, V. Vlk, B. Doležal, J. Rychetský, S. Janáčková, J. Lupoměský, P. Suchomel, M. Stín a Z. Pantůček.

128 stran, cena: 100 Kč.

**cep**  
CENTRUM  
PRO EKONOMIKU A POLITIKU



CEP nabízí sborník č. 100/2013 „**Bankovní unie - morální hazard evropských rozměrů?**“, do něhož přispěli Vladimír Tomšík, Aleš Michl, Stanislava Janáčková, Charles Dallara, Petr Nečas, Mojmir Hampl, Ivo Strejček, Pavel Kohout, Pavel Páral, Petr Mach, Jan Bureš, Vladimír Pikora, Yuval Levin, Jaroslav Daňhel, Lukáš Kovanda, Tomáš Munzi a Lenka Zlámalová. Editorem je Marek Loužek. Předmluvu napsal Václav Klaus.

126 stran, cena: 100 Kč.

**objednávky na [www.cepin.cz](http://www.cepin.cz) • e-mail: [cep@cepin.cz](mailto:cep@cepin.cz)**

# Za pluralitní vzdělávání

*Alternativy ke vzdělávacímu monopolu financovanému státem*

**ASHLEY ROGERS BERNEROVÁ**

Redakce *Kontextů* považuje za jednu ze svých současných priorit otázku školství a vzdělávání. K zásadním problémům, a to celosvětově, patří koncepce tzv. světonázorově neutrální výuky, vztah státních, privátních a církevních škol a v neposlední řadě vztah mezi právy a povinnostmi rodičů a školy. Uvedenými tématy se zabývá následující text na příkladu školských institucí ve Spojených státech.

V různých zemích se státní školství chápe různě. Ve Spojených státech to znamená vládou placené a vládou poskytované vzdělání a toto vzdělání je považováno za ideologicky neutrální, ačkoli ve skutečnosti odráží tradici progresivního vyučování silně ovlivněnou takovým přesvědčením a filozofií vyučování, které mnoho Američanů odmítá. Není divu, že se dnes o podobu vzdělání poskytovaného státem vede velký boj. Vede se i v jiných demokratických státech, ale méně vyhraněně, protože pro ně „státní školství“ znamená vzdělávací pluralismus, tedy státní podporu různých institucí, které odrážejí celou škálu názorů a závazků.

Před sto padesáti lety americké elity v souvislosti s přílivem přistěhovalců (většinou chudých, národnostně určitelných katolíků) dospěly k závěru, že jeden národ lze z mnoha národností vybudovat pouze zavedením jednotného, státem prosazovaného modelu. I když byl s ohledem na náboženskou svobodu vážně zpochybněn, víru v jednotné a obecné vzdělání a jeho schopnost vytvořit z pestrobarevných skupin občany máme tak hluboko zakořeněnou, že si státní školství nedovedeme představit jinak.

Protože v americkém státním školství od poloviny 20. století převládá sekularistický názor, pro mnoho Američanů „sekularnost“ automaticky znamená totéž co „neutralita“. Některé náboženské skupiny na to reagovaly zakládáním paralelních vzdělávacích institucí.

Jiné liberální demokracie zvolily jiný přístup. Od 19. století si většina západních zemí vytvořila centralizované normy a financování, přičemž byly podporovány různé instituce s nejrůznějšími vzdělávacími pojetími, náboženskými a kulturními požadavky i složením studentstva. Nizozemský stát dnes podporuje stejnou měrou více než třicet typů škol a v Anglii více než 60 procent židovských dětí chodí do židovských škol placených ze státního rozpočtu. Téměř čtvrtina italských škol je nestátních, ale státem plně financovaných. Izraelské státní školy jsou jak náboženské, tak sekulární, s vyučovacím jazykem hebrejštinou nebo arabštinou, a vláda přispívá do rozpočtu téměř všech nestátních škol 55 až 75 procenty. V takových zemích, jakými jsou Austrálie nebo Švédsko, roste různorodost školství exponenciálně a v některých indických provinciích se zavádějí tzv. vzdělávací vouchery.<sup>1</sup>

Různé skupiny a jejich školy většinou mají společný prvek, a sice celostátní (případně regionální) osnovy a financování, takže děti ve zcela odlišných třídách jsou vedeny podle stejných občanských i naučných záměrů. Takové osnovy vytyčují spíše obecné než dílčí cíle (například v anglické literatuře osvojit si znalost jistého žánru, ne rozebírat jednotlivé sonety) a bývají projednávány na celostátní a regionální úrovni.

Americké vzdělávací inovace z poslední doby – tzv. charterové školy<sup>2</sup>, systém voucherů, internetové vzdělávání, Teach for America – mají za cíl mnohostrannost



ve vzdělání, ale mají své hranice. Pro uskutečnění trvalých, strukturních změn by bylo zapotřebí redefinovat „veřejné školství“ tak, aby znamenalo veřejně financované a podporované vzdělání, ne jen výhradně veřejně poskytované. To by na druhé straně vyžadovalo jinou politickou filozofii, tedy zaměření na takový model vzdělávání, který by spíše než na státním řízení stál na občanské společnosti.

Je třeba zdůraznit, že vzdělávací pluralismus neznamená vyučování náboženství, i když k němu náboženská různorodost patří, stejně jako mnohostrannost sekulární, filozofická i pedagogická. Není to ani synonymum pro „privatizaci školství“. Spíše jde o uznání oprávněnosti různých požadavků i zájmu společnosti na výchově budoucí generace.

Vzdělávací pluralismus jistě nevyřeší všechny problémy amerického školství, a naopak přidá své vlastní. Přinejmenším však otevřeně uznává, že se vzděláním je vždy spojeno nesmírně mnoho hodnotících úsudků, a je velkorysou nabídkou celé škály názorů a přesvědčení, která demokratické politické filozofii Spojených států odpovídá více než současný systém. I když se někteří lidé obávají, že takový pluralismus bude znamenat nejednotnost a studenty po vzdělávací stránce poškodí, praxe ukazuje, že pluralismus je často po občanské i naučné stránce účinnější.

Vzdělávací pluralismus je i poctivější než dnešní systém, protože uznává, že vzdělávání je vždycky ovlivněno různými názory na to, k čemu slouží, kdo vlastně je dítě, jakou roli hraje ve škole učitel a jak školní ovzduší tyto názory odráží. Jak napsal teoretik vzdělání Charles Glenn ve svém díle *The Myth of the Common School*: „Formální výuka ... předkládá obrazy skutečnosti, které nutně odrážejí volbu jednotlivce – co je jisté a co je s otazníkem, co je důležité a co nestojí za zmínku. Ve vyučování žádná stránka nemůže být čistě neutrální.“ Všechny stránky vyučování pracují, i kdyby jen nenápadně, s podobnou schematizací, a projevuje se tím jistá vzdělávací filozofie. Z různosti, která působí v americkém školství, se můžeme poučit.

Prvním sporným bodem je odpověď na otázku, k čemu je vzdělání dobré. Odborní teoretikové tvrdí, že se vzděláváme, abychom byli občany, abychom přežili, našli povolání, společensky se přizpůsobili, uměli

projevit sebe sama, reformovat společnost nebo se duchovně rozvíjeli – abychom vyjmenovali jen některé z cílů, které byly formulovány za posledních sto let. Sice se navzájem nevylučují, ale v praxi se většinou klade důraz na některé a ostatní se jim podřizují.

Přední učitelé v dobách prvních republik zastávali názor, že vzdělání je tu proto, aby dalo všem stejné příležitosti a tím, že mezi lidmi rozšíří aristokratické a humanistické normy, vychovalo moudré občany. Sociální darwinisté z konce 19. století tvrdili, že vzdělání má „připravit děti pro život“ v průmyslové společnosti, a ne vést je k nadčasovým otázkám.

Romantické přesvědčení o pokroku po Rousseauově vzoru dávali přednost (a stále dávají) vzdělání jako cestě k vyjádření sebe sama a chtějí udržet dětskou vrozenou přirozenost, ne hledat moudrost nebo poučení. Radikálové od 20. let 20. století uznávali vzdělání jen do té míry, nakolik bylo užitečné pro „revoluční praxi“. Naopak zastánci charakterové výchovy prosazují ve vyučování naprosté prvenství tradičních hodnot.

Američané se sice shodli na cílech vzdělávání, ovšem naše názory na to, co je u dítěte nejdůležitější a jaká je úloha učitele, vedly k dalším těžko překonatelným rozporům. V americkém školství s největší silou plály dva spory – jeden mezi tradicionalisty a progresisty a druhý mezi náboženským a sekulárním přístupem. Vznikly již na počátku minulého století, ale dodnes nezesláblly, naopak.

Tradicionalisté považují dítě za úrodnou půdu pro znalosti, které mu pak umožní účastnit se dospělé debaty a otevírají mu dokořán dveře k tomu, co život nabízí. Většinou prosazují chronologicky řazené učební osnovy, vysoké studijní požadavky na všechny studenty a u učitelů spíše předmětovou než pedagogickou aprobaci. Zastánci progresivního učení se naopak na dítě dívají jako na studnici poznatků, ne jako na příjemce informací, které někdo jiný považuje za důležité. Před tradičními osnovami dávají přednost takovým, které rozvíjejí společenské dovednosti nebo tvůrčí projev. Jsou přesvědčeni, že výuka s méně přesně vymezenými cíli vede studenty ke kritickému myšlení, a to způsobem, který v tradiční výuce chybí.

Podle zastánců sekulárního vzdělání je dítě v první řadě samostatný jedinec, a proto nesmí být v tak osobních

otázkách, jako je náboženská víra, nijak násilně ovlivňováno. I když je sekulární pedagog sám věřící, vyhýbá se možnosti náboženské indoktrinace v přesvědčení, že úkolem učitele je dítě emocionálně a intelektuálně vzdělávat, ale ve věci náboženské víry zůstat naprostým agnostikem. Věřící ovšem tvrdí, že děti jsou bytostí nejen rozumové a citové, ale i spirituální, takže opomíjení otázek víry je také svého druhu indoktrinace.

Progresivní přístup začal ovládat pedagogické školy a školské úřady ve 20. letech 20. století. Na současnou debatu o vzdělávacích standardech je třeba se dívat ve světle toho, že dnešní učitelé často prošli progresivní pedagogikou, ale dnešní zákonodárci po nich chtějí, aby učili podle pevněji předepsaných osnov a prosazovali náročnější studijní požadavky. To vyvolalo rozbroje téměř ve všech státech.

Vzdělávací pluralismus nabízí cestu z těchto konfliktů – o účelu vzdělávání, o povaze dítěte, o úloze, kterou mají školy a učitelé hrát –, protože odmítá jeden názor nadřadit ostatním. Místo učitelů vyučujících progresivním nebo tradičním způsobem soutěžících o ideologickou převahu mohou do škol přijít ti, u nichž se cení jejich individuální přístup, a kteří tak mohou něco změnit. Státní školy mohou místo proklamované ideologické neutrality dát rodičům vybrat z mnoha možností, které budou vyhovovat jejich přesvědčení a pedagogickým potřebám jejich dětí. Krátce řečeno vzdělávací pluralismus umožňuje takovou výměnu názorů, která při prosazované neutralitě nebo uniformnosti není možná.

Vzdělávací pluralismus se nejen poctivěji staví k výchovné stránce vzdělání a ke hlubokým rozdílům v pedagogických přístupech, ale navíc politická filozofie, o níž se opírá, a instituce, které na jeho základě vznikají, jsou demokratičtější než náš současný systém.

Někteří reformátoři školství mluví jazykem trhu, jako kdyby si člověk volil vzdělání podobně, jako když kupuje auto nebo dům, zatímco vzdělávací pluralismus uznává, že vzdělání je veřejná hodnota, nejen věc osobní volby. Snaží se najít rovnováhu mezi odpovědností rodičů a společnými normami a cíli. Odráží takový pohled na občanskou společnost, který stát považuje za záruku nejrůznějších společenských vztahů, ne však za jejich hlavního činitele. V mnoha liberálních

demokraciích je toto aktuálně platná filozofie. Naopak Spojené státy zavedly model státem řízeného školství, v němž vláda prosazuje své vlastní pojetí hodnot bez ohledu na ostatní.

Další možný pohled na věc je třídění na „republikánský“ a „liberálně-pluralistický“ sekularismus, jako to dělají Jocelyn Maclure a Charles Taylor ve své knize *Secularism and Freedom of Conscience*. Republikánská verze, která se uplatňuje ve vzdělávacím systému Spojených států a (do jisté míry) Francie, podporuje všeobecnou občanskou identitu bez ohledu na partikulární zájmy. Liberálně-pluralistická verze, jíž se řídí vzdělávání ve většině ostatních demokracií, povoluje ve veřejném prostoru (neboli státním školství) různá přesvědčení, pokud nezasahují do práv ostatních a nekladou na státní instituce nepřiměřené požadavky.

Instituce vytvořené na základě vzdělávacího pluralismu zmenšují riziko nadvlády většiny a pěstují demokratickou odpovědnost. Jak napsal ve své knize *Religious Charter Schools* teoretik vzdělávání Lawrence Weinberg, „tím, že si veřejné školství zvolí jistý světonázor, ať již to je nenedominační protestantismus v 19. století, nebo domnělý sekulární humanismus z druhé poloviny 20. století, definuje, co je pravověrné“. Uniformita s sebou nese indoktrinaci nejhrubšího zrna, protože je implicitní a neuvědomělá. Naopak pluralismus každého upozorňuje, že existují různá názorová stanoviska.

Někteří zastánci současného amerického modelu se obávají, že pluralismus oslabuje odpovědnost. Politoložka Amy Gutmannová například připouští, že americké státní školství není dokonalé, ale zdůrazňuje, že dosahuje optimální rovnováhu mezi zájmy státu, rodičů a vyučujících. Moc učitelských zaměstnaneckých požadavků určovat, co se má ve státním školství dělat, je pro demokratickou praxi zhoubná a jen těžko si lze představit, jak tuto nerovnováhu zkorigovat beze změny institučního rámce.

Dalším důvodem, proč zpochybnit tvrzení Gutmannové, je současná legislativa upravující rodičovská práva, pokud jde o vzdělání jejich dětí. Okresní soudy většinou rozhodují ve prospěch školské správy, ne rodičovského přesvědčení, když se jedná o učební osnovy. Jakmile se dítě stane žákem státní školy, vliv rodiče na obsah a průběh jeho vzdělávání klesá.

Dalším přínosem vzdělávacího pluralismu je, že vede k demokratickému občanství lépe než uniformní model, přinejmenším v současné Americe. To je nečekané tvrzení, protože jednotné školství se opodstatňovalo tím, že jedině stejné vzdělávání pro všechny může mnoho národností stmelit v jeden národ. Politologové používají pro občanskou angažovanost mnoho různých měřítek, například občanské znalosti (pochope ní politické historie a institucí), občanské dovednosti (schopnost věcně myslet a psát, mluvit na veřejnosti a rozumět složité argumentaci), službu společnosti (společenská angažovanost) a politickou snášenlivost (zvláště vůči těm, s jejichž názory ostře nesouhlasíme). Je znepokojující, že Američané selhávají ve všech uvedených bodech.

Je více důvodů, proč nejsou Američané politicky angažovaní. Svou roli sehrál stoletý odpor vůči tradičním osnovám ve státním školství, které vyžadovaly hlubokou znalost dějin, filozofie a kultury – Američané prostě nevědí, proč se naše instituce vyvíjely daným způsobem nebo jak důležité je nepolepovat v boji za to, aby se instituce nevzdalovaly našim ideálům. Ovšem v širším měřítku lze říci, že americké instituce, včetně státního školství, směřují k větší individualitě a samostatnosti a upouštějí od dřívější vázanosti. Být občanem obnáší různé věci, ale v podstatě je to intelektuální, citová i skutková odpovědnost vůči něčemu, co mě přesahuje.

Není těžké pochopit, proč se mnoha státním školám nedaří pěstovat podobný vztah k demokracii i její praxi. Pedagogická filozofie, jejímž cílem je uplatnění sebe sama, nemá vhodné nástroje k tomu, aby posilovala oddanost liberální demokracii. Na druhé straně však státní systém se svou nevyhnutelně marnou snahou o ideologickou neutralitu nedokáže přesvědčit o nutnosti být oddán něčemu, co je větší než já sám, nebo jasně vyslovit požadavek kladných hodnot. Mnoho učitelů ve státních školách váhá, zda se ve třídě baví o víře nebo pravdě. Naopak školy vyhraněnější (náboženské i sekulární) taková témata mohou probírat na mnoha úrovních.

V roce 2008 publikoval politolog David Campbell studii o občanství v různých školských zařízeních a použil přitom čtyři uvedená kritéria (ochota sloužit společnosti, schopnost podílet se na politickém životě, his-

torické a politické znalosti a snášenlivost k jinakosti). Srovnával výsledky u studentů škol katolických, náboženských nekatolických, soukromých sekulárních, státních („assigned public“) a výběrových škol v zóně prioritního vzdělávání (tzv. „magnet schools“).

Když vzal v úvahu rodinné faktory, jako jsou společenská angažovanost rodičů, stupeň jejich vzdělání, úroveň příjmů a náboženská, a školní charakteristiky, jako jsou velikost, povinnosti vůči společenství nebo „studentské vlády“, zjistil, že studenti nestátních, zejména katolických škol vykazují občanskou připravenost na statisticky vyšším stupni než jejich kolegové ze státních škol. Jiná studie, a sice od iniciativy Cardus, konstatuje, že absolventi amerických křesťanských škol jsou aktivními účastníky života společnosti, ne odtahovanými sektáři.

Nestátní školy nejenže lépe připravují k občanskému postoji, ale mají lepší výsledky než tradiční státní školy, pokud jde o zvyšování úrovně vzdělanosti, a to bez ohledu na rodinné a společenské faktory. William Jeynes, odborník na vzdělávání z Kalifornské státní univerzity, nedávno provedl srovnání řady studií a souborů dat zkoumajících souvislost mezi náboženským školstvím a vzdělaností, a dospěl k závěru, že náboženské školství je užitečnější nejen po odborné stránce, ale hlavně pomáhá studentům z menšin a s nízkým společenskoekonomickým postavením překonat překážky na cestě k absolutoriu.

Tím nechceme říci, že by řada státních škol nevytvářela podmínky pro akademické úspěchy, o čemž svědčí tak rozdílné knihy, jako je titul *It's Being Done* od Karin Chenowethové nebo *Teach Like a Champion* od Douga Lemova. Spíše jde o to upozornit na skutečnost, že dva hlavní cíle amerického školství, tedy občanskost a akademické vzdělání, plní pravděpodobně i lépe jiné než státní školy.

Řekněme, že různorodost je kladem, nejen pro děti a jejich rodiče, ale i pro celou americkou společnost. Jaký pokrok už udělala na cestě k tomu, co je pro občany Švýcarska, Irska i Hongkongu samozřejmostí? Dosavadní cesta je slibná.

Charterové školy mohou mít jedinečné pedagogické poslání a kulturní zaměření (například hebrejské nebo turecké, ne však židovské nebo muslimské)

a řídí se samy bez smlouvy se státem. Náboženské skupiny hospodaří s charterou prostřednictvím nenedominančních nadací a ačkoli školy mohou být zaměřením či názvem nenáboženské, stejně nabízejí mimo rozvrh volitelné širěji zaměřené náboženství. Studium po internetu, například s Florida Virtual Schools, zpřístupňuje studentům vysokoškolské předměty, které jejich místní školy nemusejí nutně nabízet, a dovede vyhovět nejrůznějším zvláštním přáním a rodinným preferencím. Některé státy dávají rodičům poukázky nebo slevy na dani, které mohou uplatnit při zápisu dětí do nestátních škol. Tento způsob není příliš běžný, ale nevíce se blíží vzdělávacímu pluralismu v zahraničí.

Nicméně stále větší pestrost naráží na úrovni jednotlivých států i celé federace na různé překážky. V sedmatřiceti státech obsahuje ústava v nějaké podobě tzv. Blainův dodatek, kterým se v době po občanské válce (*Reconstruction Era*) mělo jednotlivým státům zakázat zakládání náboženských institucí. Tento dodatek roku 1875 Kongres nepřijal, ale v mnoha státech přešel do zákonodárství. Blainovy dodatky, jak se jim říká, se však navzájem značně liší. Ve sporu *Zelman vs. Simmons-Harris* z roku 2002 Nejvyšší soud Spojených států podpořil clevelandský voucherový program i přesto, že v Ohio platí Blainův dodatek, protože platby náboženským školám byly prováděny jako projev vůle rodičů, a ne jako krok ze strany státu. Míra pružnosti daného státu tedy závisí na doslovném znění příslušného Blainova dodatku a zároveň na místní politické vůli.

Výsledek na federální úrovni je ovlivněn uplatněním ústavních nařízení a dodatků o svobodném praktikování náboženství. Ve sporu *Everson vs. Board of Education* z roku 1947 bylo uznání náboženství definováno tak, že stát nesmí žádným způsobem neorganicky podporovat jistou náboženskou instituci. Toto soudní rozhodnutí bylo ještě zpřesněno ve sporu *Lemon vs. Kurtzman* z roku 1971, kdy byl vytvořen tříbodový test, s jehož pomocí se mělo určit, zda vláda svými kroky nevhodně nepodporuje náboženství. V následujících dvaceti letech se *Lemonův test* používal omezeně a soudy povolily nepřímou podporu církevních škol, pokud budou kritéria přiznání finanční podpory „nábožensky neutrální“. To byl z právního

hlediska velký krok kupředu, protože umožňuje státem podporovaný vzdělávací pluralismus.

Vzdělávacímu pluralismu jsou nakloněny i mezinárodní dohody. Spojenými národy iniciované mezinárodní smlouvy, jedna o hospodářských, společenských a kulturních právech a druhá o občanských a politických právech, obě v platnosti od roku 1976, zavazují signatáře „uznávat svobodu rodičů ... zvolit pro své děti jiné než státními úřady zřízené školy, které splňují minimální vyučovací standardy státem stanovené nebo schválené a zajistí náboženskou nebo mravní výchovu jejich dětí v souladu s jejich vlastním přesvědčením“. Spojené státy oba dokumenty ratifikovaly „s výhradami“, což znamená, že se nevztahují na domácí zákony. Podle některých právních odborníků, jakým je například John Witte z Emory Law School, smlouvy požadují, aby se ve školských systémech přikládala zvláštní váha rodičovským právům a závazkům.

Vzdělávací pluralismus skutečně naplňuje vlastní cíle veřejného vzdělávání, aniž by přitom vnucoval uniformitu, kterou vytvořil současný americký systém. Na druhé straně s sebou nese i specifické otázky, které je třeba nahlížet v našem ústavním a kulturním kontextu.

Za prvé by vyučující, rodiče a právní odborníci měli společně najít rovnováhu mezi dvěma zásadami, a těmi je volnost škol vytvořit si vlastní étos a výsadní právo státu chránit svobodu jednotlivce a zajistit určitou pedagogickou úroveň. Zkušenosti z jiných zemí ukazují, že se vynoří celá řada sporných bodů, ať jde o osnovy, přijímací řízení, nebo dokonce o učitelský sbor. Můžeme se z nich poučit, jak se uplatňují protěky a kompromisy. Quebec v současné době zažívá dost nepříjemný střet mezi pravomocemi školských úřadů a náboženskou výchovou na katolických školách. A to bylo v pozměněné podobě v konfesijních školách uplatněno anglické právo na rovné pracovní příležitosti, takže bylo možné zahrnout vyznání mezi kritéria po přijímání učitelů.

Za druhé sama skutečnost pluralitní instituce nezaručuje srovnatelnou pestrost pedagogickou. I zde je poučná zkušenost ze zahraničí. V Anglii a Walesu podpora pluralistických škol a učitelských ústavů sahá již do 30. let 19. století. Nicméně zhruba od 20. let 20. století se vzdělávací teorie, jíž se měli řídit budoucí

učitelé, dokonale sjednotila – s výjimkou katolických ústavů, kam dorazila až v 50. letech 20. století. Ve větším učitelském vzdělávání udávaly tón univerzitní učitelské ústavy, což nepřálo větší pestrosti myšlení, a tedy ani variabilitě pedagogických přístupů.

V posledních letech jsme svědky jakéhosi obrození vzdělávacích teorií: jednotlivá společenství – židé, anglikáni, katolíci a další – ve svých školách zavádějí různé osnovy. Některé země, jako například Irsko nebo Nizozemí, podporují pluralistické učitelské instituce, aby bylo zaručeno, že se školy nebudou muset vzdát svého zvláštního zaměření. I přesto však je tendence k uniformnímu myšlení velmi silná, takže s ní musíme bojovat, pokud chceme šířit skutečnou pluralitu vzdělávání.

Amerika je jednou z mála světových liberálních demokracií, která svým rodinám nezaručuje státem placenou vzdělávací různorodost. Vzdělávací pluralismus jistě nevyřeší všechny školní problémy, ale stal se mezinárodní normou a může pomoci zvyšovat úroveň vzdělanosti, posilovat občanské ctnosti a podpořit účast rodičů na výchově a vzdělávání dětí.

Nejzávažnější překážka vzdělávacího pluralismu není právní, pedagogické, a dokonce ani politické, ale kulturní povahy. Nedovedeme si představit jiný než současný systém. Máme-li se dostat z vyjetých kolejí státem řízeného školství, musíme být schopni do budoucna vymyslet něco jiného.

### Poznámky:

<sup>1</sup> Stát přispívá rodičům na vzdělání dětí v soukromých školách, aby neplatili dvojí školství (státní podporují daněmi), pozn. překl.

<sup>2</sup> Státní školy řízené soukromými subjekty podle vlastních pravidel, pozn. překl.

Z anglického originálu „The Case for Educational Pluralism, Alternatives to the state-funded educational monopoly“, *First Things*, December 2012, přeložila Pavla Doležalová.

**Ashley Rogers Bernerová** je spolueditelkou Moral Foundations of Educational Project na Institute for Advanced Studies in Culture na Virginské univerzitě. Učila v židovské mateřské škole, na episkopální přípravné škole a na dálkové univerzitě.



Ljubková  
Gao Xingjian  
Nodl/Winkler  
Dvořáková  
Frameová  
Krejčí  
Deml

4/12

[www.souvislosti.cz](http://www.souvislosti.cz)  
revue pro literaturu a kulturu

# „Ruka a duše“

*Nad obrazy prerafaelitů*

ALEŠ FILIP

Nenechali jste si ujít hlavní londýnskou výstavu podzimní sezóny *Prerafaelité – viktoriánská avantgarda* v Tate Gallery? Pokud ano, nevádí, máte možnost ji vidět, dokonce ještě v mírně rozšířené podobě, ve Washingtonu, případně pak v Moskvě nebo v Tokiu... Jedinečnému a nyní i v globálním kontextu aktuálnímu fenoménu prerafaelitské malby se budeme věnovat na následujících stránkách. Neopomeneme přitom ani lokální hledisko, když se dotkneme otázky, jaký ohlas měl tento fenomén v zemích Koruny české.

Bratrstvo mladých umělců, které se pokusilo o návrat před efektní a prý nepravdivou malbu Rafaela a jeho pokračovatelů, začínalo v roce 1848 jako kroužek rebelujících studentů londýnské Královské akademie. Více než Rafaela si cenili jeho předchůdců, tzv. primitivů 15. století: Jana van Eycka, Fra Angelica, Hanse Memlinga či Benozza Gozzoliho. Kdo by však tvorbu prerafaelitů považoval pouze za projev historismu, velmi by se mýlil. Nešlo jim totiž o kopírování děl starých mistrů, jejichž formy jim poskytly jen dílčí inspiraci, nýbrž o docílení podobného efektu opravdovosti a poctivosti sdělení. Prerafaelité se nevyhýbali experimentům, přičemž na proměny senzitivity po vynálezu fotografie reagovali důrazem na ostrost vidění, zároveň



Obr. 1: D. G. Rossetti, *Rossetti pózuje Elizabeth Siddalové*, 1853, pero a inkoust na psacím papíře (stínováno prsty), 12,9x17,5 cm. Birmingham Museums & Art Gallery.

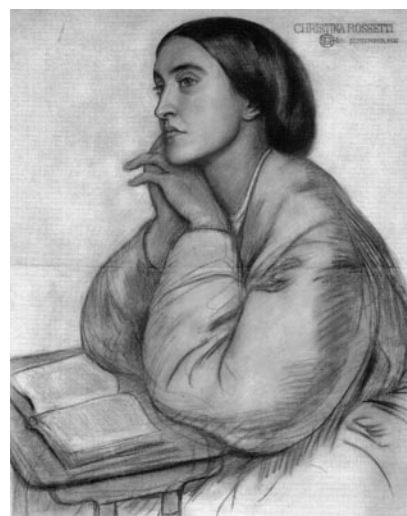
však umělecké dílo chápali jako nositele symbolického poselství, a nejen to, i duchovní obrody. Dařilo se jim tak spojovat zdánlivé protiklady: na jedné straně detailní realistický popis skutečnosti a na druhé straně její symbolické chápání. Jejich počáteční umělecký program byl záhy revidován, ale svoji přitažlivost nikdy docela nepozbyl. Jejich nový ideál estetismu, náboženství krásy, měl ještě větší ohlas a v mnohém inspiroval umění symbolismu a secese. Do zemí Koruny české dorazila vlna obdivu k prerafaelitskému estetismu v počátcích secese kolem roku 1895. Poměrně rychle však opadla a od té doby u nás vlastně londýnskému bratrstvu nebyla věnována soustředěná pozornost. Náš článek sice tento deficit neodstraní, nicméně alespoň upozorní na jeho existenci. Jednou z tendencí v umění naší doby je *návrat k malbě*. I to je důvodem, proč se dnes vracet k malbě prerafaelitů, kteří sami se vraceli k malbě starých mistrů 15. století, a přitom vyvinuli originální malířskou techniku.

## Prerafaelitské bratrstvo a prerafaelitismus

Skutečnost, že založení Bratrstva prerafaelitů spadá do revolučního roku 1848, se nabízí jako určitý klíč k výkladu jejich reformátorské radikality. Vzednutí chartistického hnutí z jara 1848 sice opadlo a Británii se revoluce vyhnula: „*Ale průbojný duch nezanikl. Ožil v mladých hlavách několika žáků Královské akademie umění, nespokojených se směrem, jímž je vedli jejich učitelé.*“

Tolik František Chudoba v článku z roku 1908, v němž vycházel hlavně z deníků Williama Michaela Rossettiho.<sup>1</sup> Podobně to viděl Robert Rosenblum, když napsal, že mladistivá vášeň prerafaelitů pro všeobecnou uměleckou a morální reformu byla přímým ohlasem revolučního zemětření z druhé strany kanálu La Manche.<sup>2</sup> V katalogu výstavy *Prerafaelité – viktoriánská avantgarda* je navíc připomenuta skutečnost, že malíři Millais a Hunt byli svědky velké chartistické demonstrace 10. 4. 1848 v Londýně. Spíše než přímočaré přenesení reformního ducha z politiky do umění je však v této souvislosti připomenuto zpochybnění dominantní ideje ekonomického a sociálního pokroku, jež u A. W. N. Pugina a Johna Ruskina vedlo až k vyzdvižení životních forem středověku, a analogicky je pak uvedena nespokojenost s bezduchou dokonalostí akademické malby, před níž rebelující studenti Královské akademie umění dali přednost tzv. *primitivům* 15. století.<sup>3</sup> Jaká díla od nich znali?<sup>4</sup> V londýnské Národní galerii obdivovali slavný obraz Jana van Eycka *Portrét Arnolfiniů*, který byl získán roku 1842, jakož i o šest let později získaný *oltář sv. Benedikta* od Lorenza Monaca. Za příklad precizní malby považovali freskovou výzdobu hřbitova Campo Santo v Pise od Benozza Gozzoliho, jejíž kompozici znali z grafických listů. Na podzim 1849 malíři Hunt a Rossetti cestovali do Francie a Belgie. V pařížském Louvru viděli kopie fresek od Fra Angelica a jeho oltářní obraz *Korunování Panny Marie*, který podle Huntovy vzpomínky byl dílem „jedinečného půvabu a sladkosti v očích nás obou“.<sup>5</sup> Ve špitálu sv. Jana v Bruggách obdivovali triptych Hanse Memlinga.

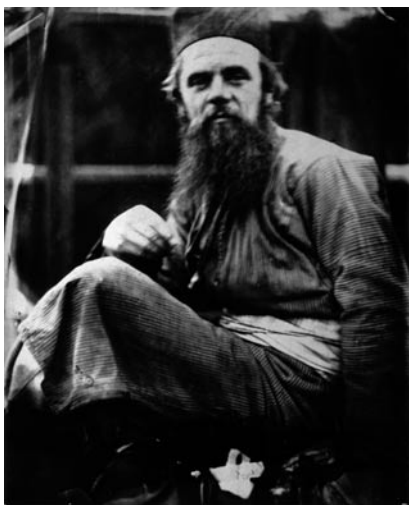
Něco podobného jako v Londýně v roce 1848 se odehrálo už v roce 1809 ve Vídni. Studenti Akademie umění, nespokojení s tuhými metodami výuky prosazovanými tehdejším ředitelem H. Függerem, se spojili do Spolku sv. Lukáše. O rok později opustili Vídeň a její akademii, usadili se v opuštěném klášteře San Isidoro v Římě a vyhlásili program reformy křesťanského umění, mimo jiné skrze návrat ke starým mistrům, ovšem *méně primitivním*, totiž hlavně k mistrům italské vrcholné renesance a k Albrechtu Dürerovi. Podle typického účesu „alla nazarena“ dostali pojmenování *nazaréni*.<sup>6</sup> Jejich malba se ve střední Evropě poměrně



Obr. 2:  
D. G. Rossetti,  
*Christina  
Rossettiová*,  
barevné křídly  
na papíře,  
81x65,4 cm.  
The Andrew  
Lloyd Weber  
Collection.

rychle etablovala, takže jim po návratu z Itálie byly svěřovány významné oficiální zakázky, jakož i profesorské a rektorské posty na akademiích umění. Prerafaelité se, až na výjimky, i ve zralém věku drželi stranou. Až do svého stáří byli oceňováni hlavně soukromými mecenáši a galeristy. Nazarény sice uznali za svoje předchůdce, nicméně s určitou distancí, protože jejich vůdčí představitelé, jako Friedrich Overbeck nebo Peter Cornelius, se ve 40. letech stali evropskými veličinami akademického školství.<sup>7</sup>

Královská akademie byla v Londýně založena roku 1768 a jejím prvním prezidentem byl obdivovatel Rafaela Sir Joshua Reynolds; prerafaelité mu posměšně přezdívali Sir Sloshua. Konkrétní výhrady k Rafaelově malbě vyjádřil John Everett Millais, když komentoval jeho pozdní dílo *Proměnění Páně*: „(...) obraz by měl být odmítán kvůli velkorysému přezírání jednoduchosti pravdy, pompézním postojům apoštolů a neduchovnímu, afektovanému pózování Spasitele.“<sup>8</sup> Odmítnutí vyumělkované dokonalosti a příklon k primitivismu ve jménu vroucnosti a pravdivosti je jedním z leitmotivů historie reformního modernismu v umění 19. a 20. století.<sup>9</sup> Ovšem prerafaelité patřili k prvním takto zaměřeným reformátorům. Spolužáci z Královské akademie v Londýně, jimž v té době bylo od 19 do 22 let, se v září 1848 sešli v Millaisově ateliéru a založili Prerafaelitské bratrstvo. Počet jeho členů se v prvním roce ustálil na čísle sedm, což bylo chápáno symbolicky. Jiné



Obr. 3: Julia Margaret Cameronová, *William Holman Hunt ve svém orientálním oděvu*, 1864, fotografie.

symbolické číslo, tři, označuje počet hlavních aktérů prerafaelitského umění, jimiž jsou Dante Gabriel Rossetti (1828–1882), John Everett Millais (1829–1896) a William Holman Hunt (1827–1910). Zpočátku byla kolektivní identita vyjadřovaná signaturou P.R.B. nadřazena jednotlivým tvůrčím individualitám.

Dante Gabriel Rossetti pocházel z italsko-anglické rodiny (bar. 2). Jeho otec Gabriel, politický exulant z Neapolského království, se v Londýně stal profesorem italštiny a také známým komentátorem Dantova literárního díla. Podle milovaného básníka zvolil první křestní jméno pro svého nejstaršího syna. Jedním ze sedmi členů bratrstva byl jeho mladší bratr William Michael, jediný neumělec mezi prerafaelity, kterému vzhledem k jeho literárním schopnostem bylo svěřeno vedení kroniky, sběr a kompilace dokumentů a také redakční práce. Gabrielu Rossettimu a jeho ženě Frances se narodila také nadaná dcera, která se rovněž pohybovala mezi prerafaelity, básnířka Christina (obr. 2). I Dante Gabriel Rossetti měl literární nadání a rozhodoval se, zda má dát přednost malířství nebo poesii; nakonec se věnoval oběma.

John Everett Millais byl dítětem středostavovské rodiny, která se přestěhovala ze Southamptonu do Londýna, aby talentovanému chlapci zajistila co nejlepší umělecké vzdělání (bar. 1). Už v 11 letech byl přijat na Královskou akademii a jako úspěšný student získal několik medailí ve školních soutěžích. Přesto s výukou nebyl spokojen, k technické virtuozitě chtěl

přidat intelekt a smysl pro poesii, kterou v mládí také psal. To byl patrně hlavní důvod, proč se, ač byl předurčen k hvězdné kariéře, přidal mezi rebely. Jeho obraz *Kristus v domě svých rodičů*, nazývaný také *Tesařská dílna*, při svém vystavení v roce 1849 způsobil skandál (bar. 3). Byl chápán jako profanace biblického námětu evokací civilního prostředí a až vulgární ošklivostí figur. Dokonce i jeden ze sedmi členů Prerafaelitského bratrstva malíř John Collinson, který konvertoval ke katolictví, z bratrstva vystoupil s odůvodněním, že skupina svými obrazy znevažuje svaté.<sup>10</sup> Záhy poté vstoupil do jezuitského řádu. V roce 1853 Millais vystavil obraz *Příkaz k propuštění, 1746* s námětem předání osvobozujícího verdiktu uvězněnému skotskému vojákovi, rebelovi proti královské moci, zásluhou jeho ženy (bar. 5) a rázem se stal jedním z nejpobulárnějších anglických malířů.<sup>11</sup> Ještě v téže roce byl zvolen přidruženým členem Královské akademie (A.R.A.), což ve své básni sarkasticky komentovala Christina Rossettiová, v roce 1885 byl kreován baronetem a k dovršení všeho se roku 1896 stal po Fredericu Leightonovi prezidentem Královské akademie, ovšem jen na několik měsíců před svou smrtí. Millaisova kariéra upomene na rakouské přísloví „mladý rebel, starý hofrát“, mezi prerafaelity je však spíše výjimečná, byť i další ze sedmi členů bratrstva, sochař a básník Thomas Woolner přidal v roce 1875 za své jméno iniciály R.A., neboť byl zvolen členem Královské akademie a v následujících letech na ní vyučoval sochařství. V 80.–90. letech 19. století, kdy přínos prerafaelitů pro umění v Británii byl již uznán, se podobných poct dostalo také Edwardu Burne-Jonesovi, který byl kreován baronetem v roce 1894.

William Holman Hunt získal umělecké vzdělání navzdory odporu svého otce, londýnského obchodníka. Musel si sám zajistit obživu, a proto už od 12 let vypomáhal v kanceláři a později si přivydělával kopírováním obrazů z Národní galerie a portrétováním. Zaměřoval se na programově křesťanské umění a jeho mravní vliv, byl velmi inovativní v křesťanské symbolice, a protože kladl velký důraz na život z víry, byl nazýván veleknězem prerafaelitů. Byl také veleknězem jejich původního malířského stylu, na jehož konstituci měl spolu s Millaisem hlavní podíl a jemuž jako jedi-



ný zůstal věrný až do konce svého života. V roce 1853 poprvé odcestoval do Svaté země, aby studiem tamní krajiny a hlavně podoby jejich obyvatel získal látku pro aktualizaci biblických témat ve svém díle. Jak napsala Rachel Barnesová, Millaisův a Huntův raný *vyostřený styl* se rodil v diskuzích o ideálu *pravdy vztažené k přírodě*. „*Hunt byl více než ostatní zodpovědný za rozvoj umění symbolického realismu, v němž každý pečlivě namalovaný detail nese význam, který dále osvětluje námět obrazu.*“<sup>12</sup> Podobný postup zvolil už v 15. století Jan van Eyck, zvláště je to patrné na londýnském *Portrétu Arnolfiniů*. Ovšem v Huntově pozdním díle může vadit až suchopárné pře-vypracování těchto symbolických, realisticky namalovaných detailů.<sup>13</sup>

Bylo již zmíněno, že jediným neumělcem v Prerafaelitském bratrstvu byl William Michael Rossetti, ovšem podobný úděl si zvolil i další z jeho sedmi členů, Frederic George Stephens. Na Královské akademii studoval malbu, ale nebyl spokojen s výsledky a tato nespokojenost se po vstupu do bratrstva ještě prohloubila. V roce 1850 se rozhodl, že zničí svá díla a nadále se bude věnovat jen umělecké kritice; naštěstí v tom nebyl zcela důsledný.<sup>14</sup> Jako kritik napomohl k prosazení prerafaelitů v Británii a Spojených státech. Na konstituci prerafaelitské tvorby se výrazně podílel Ford Madox Brown: o něco starší než členové bratrstva, byl jejich učitelem i žákem, do bratrstva však nevstoupil. Uměleckého vzdělání se mu dostalo v Belgii, v Římě se seznámil s německými nazareny. D. G. Rossetti jej v roce 1847 požádal, aby jej přijal za svého žáka, s čímž souhlasil; po roce 1850 zase raná tvorba prerafaelitů ovlivnila jeho vlastní dílo.

Éra bratrstva spadá jen do mladých let výše zmíněných umělců, kdy bezprostředně sdíleli své ideály a umělecký program. Pravidelně se scházeli v ateliérech a bytech. Kromě diskuzí o výtvarném umění a posuzování svých prací projevovali silnou náklonnost k literatuře, takže na schůzkách předčítali vlastní i cizí verše. Při založení bratrstva mladí umělci sestavili seznam *Nesmrtelných*, v němž uznávané historické osobnosti rozdělili do tří skupin; v první byl pouze Ježíš Kristus, do druhé zařadili Williama Shakespeara a autora Knihy Job, do třetí dvanáct jmen: Homér, Dante, Chaucer, Leonardo, Goethe, John Keats, P. B. Shel-

ley, král Alfréd, Walter Landor, William Thackeray, George Washington a Robert Browning.<sup>15</sup> Literáti ze seznamu *Nesmrtelných*, Shakespeare, Dante, Keats a Shelley, poskytli malířům náměty pro jejich díla. V květnu 1849 poprvé představili své práce veřejnosti, výstavní recenze však byly vesměs negativní. Rozhodli se, že budou vydávat vlastní časopis, v němž představí a obhájí své umění. „*Podnik byl velmi nesnadný a pro prázdné kapsy mladých umělců povážlivý. Jaký název mu dát, aby neurážel svou nezvyklostí a zároveň byl válečným heslem nové školy?*“<sup>16</sup> Dlouho se rozhodovali nad variantami: *Měsíční myšlenky o literatuře a umění*, *Myšlenky směřující k přírodě*, *Símě*, a nakonec zvolili název *Zárodek* (*The Germ*). První číslo vyšlo v prosinci 1849, ale *Zárodek* nezbudil zájem, a proto bylo po pouhých čtyřech číslech v roce 1850 jeho vydávání zastaveno. V roce 1851 se na stranu prerafaelitů přidal významný kritik a teoretik John Ruskin, jehož ideje je inspirovaly již při založení bratrstva. Viděl v nich pokračovatele Williama Turnera, podílel se na formulaci jejich programu *pravdy vztažené k přírodě* (*truth to nature*), ale byl i jejich významným mecenášem a sběratelem jejich děl. Pozdější směřování k estetismu však ostře odmítal. Když se bratrstvo stalo uznávanou uměleckou



Obr. 4: Edward Burne-Jones, *Nenamalovaná mistrovská díla*, karikaturní autoportrét, cca 1890, pero a inkoust na papíře, 17,6x10,7 cm. Birmingham Museums & Art Gallery.

institucí, ztratilo charakter spikleneckého spolku, a tím zřejmě i svoji přitažlivost. Umělci přestali chodit na společné schůzky, takže v roce 1853 Prerafaelitské bratrstvo zaniklo.

*P.R.B. je v úpadku:  
Protože Woolner v Austrálii kuchtí své kotlety,  
A Hunt touží po zemi Cheopse,  
D. G. Rossetti se vyhýbá vulgární optice...  
A nakonec ten šampion velký Millais,  
Získáním akademické opulence,  
Svůj podpis pozvedl písmeny A.R.A.  
Tak se řeky vlévají do věčného moře;  
Tak lahodný plod musí spadnout, když přezraje;  
A tak je dovršené P.R.B.*

Situaci *dovršeného bratrstva* svým sonetem vtipně okomentovala Christina Rossettiová.<sup>17</sup> Naráží v něm na vycestování Thomase Woolnera, který se jako sochař v Británii nemohl uživit, do Austrálie, kde měl pracovat ve zlatých dolech, dále zmiňuje Huntovu chystanou cestu do Egypta a naznačuje i distanci svého bratra vůči ranému stylu prerafaelitů. Konec však nenastal, prerafaelité pracovali dále, získali mnoho příznivců, soupeřníků a pokračovatelů. Změnil se jejich statut, přestali být bratrstvem a stali se neorganizovaným hnutím, případně uměleckým směrem, což v angličtině vyjadřují pojmy *Pre-Raphaelite movement* a *Pre-Raphaelitism*; pro druhý z nich používáme čes-



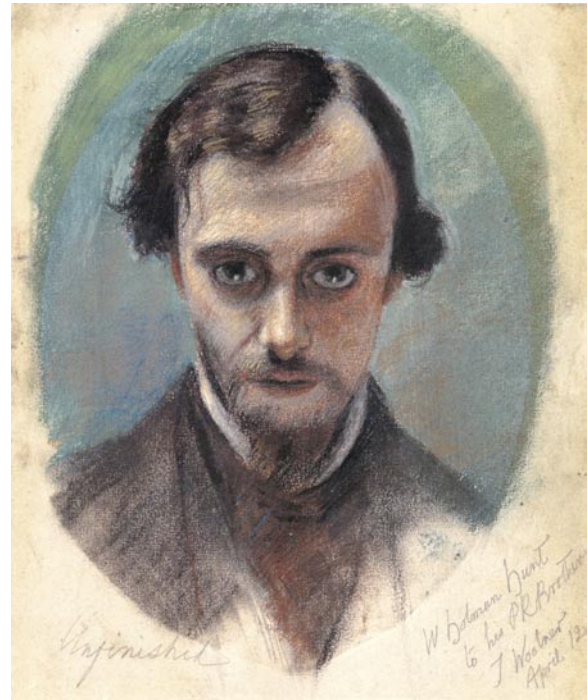
Obr. 5:  
F. M. Brown,  
*Autoportrét*,  
1850, černá  
křída na papíře,  
25x23 cm.  
Walker Art  
Gallery,  
Liverpool.

ké ekvivalenty *prerafaelitismus*, nebo též *prerafaelitská tvorba*.

Kdo tuto tvorbu reprezentuje kromě původních členů bratrstva? Někdy se setkáváme s téměř bezbřehým pojetím, kdy je notná část britské malby druhé poloviny 19. století vnímána jako prerafaelitská. Je to podobné, jako když se pojem secesní umění užívá pro veškerou produkci kolem roku 1900, i pro tu, vůči níž se secesionisté vymezovali. Chceme-li být přesnější, zpravidla jsou kombinována dvě kritéria: 1) osobní i názorová blízkost umělce k původním členům bratrstva, 2) blízkost jejich dvojímu uměleckému programu. Zvažováním různých kritérií dospějeme k odlišení několika skupin umělců: od těch, kteří jsou považováni za umělce pro prerafaelitskou tvorbu zcela zásadní a nechybí v žádné monografii o ní, až po ty, kteří jsou s ní spojováni volněji, či zcela volně. Můžeme tak vytvořit seznam prerafaelitů zohledňující jejich konstitutivní roli, v němž do první skupiny náleží D. G. Rossetti, J. E. Millais, W. H. Hnut, F. M. Brown a E. Burne-Jones, do druhé sochaři T. Woolner a Alexander Munro (obr. 14), malíři F. G. Stephens, J. Collinson, Walter Howell Deverell, Arthur Hughes, William Dyce, William Bell Scott, Thomas Seddon, Charles Alston Collins, Robert Braithwaite Martineau, Frederick Sandys (bar. 15), Elizabeth Siddalová (obr. 8), William Morris, Simeon Salomon (bar. 14), George Frederick Watts, John William Inchbold, Henry Wallis, John Brett a jeho sestra Rose, do třetí malíři James A. M. Whistler, Walter Crane, Frederick Leighton, John Singer Sargent, John William Waterhouse, John B. L. Shaw či fotografové Henri Peach Robinson a Julia Margaret Cameronová (obr. 3); výčet však není úplný, uvedena jsou jen ta nejznámější jména vesměs spojená s londýnským prostředím, zmínění nejsou přímí pokračovatelé londýnských umělců v Liverpoolu, Birminghamu a ve Spojených státech.<sup>18</sup> Ve třetí skupině jsou zmíněni zejména umělci činní v poslední třetině 19. století, jejichž dílo spojovalo prerafaelitskou tradici s uměleckými tendencemi symbolismu a secese. Fotografové Robinson a Cameronová se ve svém pojetí piktorialismu inspirovali prerafaelitskou malbou; první z nich už v 50. letech, jak to dokládá jeho proslulá fotografie *Odcházení (Fading Away)* z roku 1858.



1. W. H. Hunt, *John Everett Millais*, 1853, pastel a barevné křídly na papíře, 32,5x25 cm. National Portrait Gallery, London.



2. W. H. Hunt, *Dante Gabriel Rossetti*, 1853, pastel a barevné křídly na papíře, 28,5x26 cm. Manchester Art Gallery.



3. J. E. Millais, *Kristus v domě svých rodičů*, 1849–1850, olej na plátně, 86,5x140 cm. Tate, London.



4. J. E. Millais, *Ferdinand oklamáný Ariem*, 1849–1850, olej na dřevě, 65x51 cm. The Makins Collection.



5. J. E. Millais, *Příkaz k propuštění*, 1746, 1852–1853, olej na plátně, 103x74 cm. Tate, London.



6. J. E. Millais, *Ofélie*, 1851–1852, olej na plátně, 76x112 cm. Tate, London.



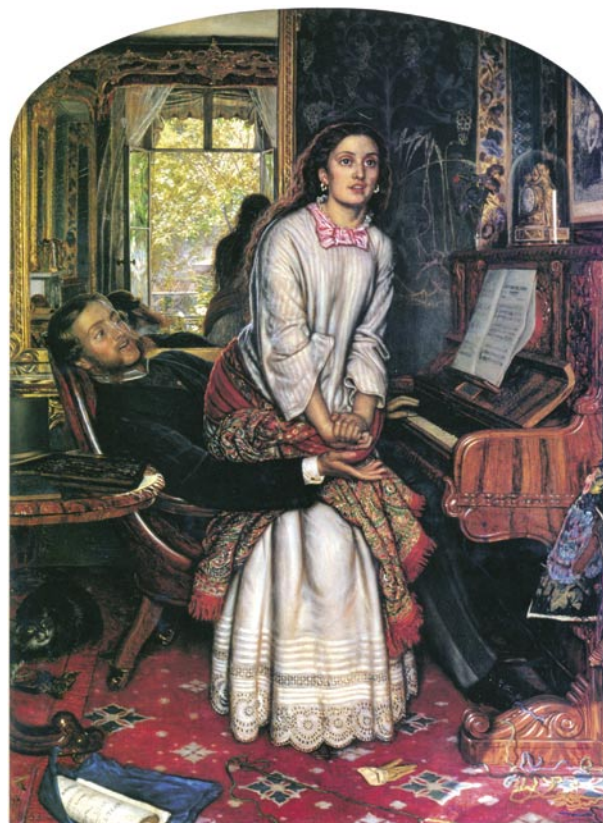
7. W. H. Hunt, *Najatý pastýř*, 1851–1852, olej na plátně, 76,5x109,5 cm. Manchester Art Gallery.



8. W. H. Hunt, *Obětní beránek*, 1854–1856, olej na plátně, 86,5x140 cm. Lady Lever Art Gallery, Liverpool.



9. W. H. Hunt, *Světlo světa*, 1851–1852, olej na plátně, 122x60,5 cm. Keble College, Oxford.



10. W. H. Hunt, *Probuzené svědomí*, 1853–1854, olej na plátně, 76x56 cm. Tate, London.



11. F. M. Brown, *To poslední z Anglie*, 1852–1855, olej na plátně, 82,5x75 cm. Birmingham Museums & Art Gallery.



12. J. E. Millais, *Družička*, 1851, olej na dřevě, 28x20 cm. Fitzwilliam Museum, Cambridge.



13. J. E. Millais, *Podzimní listí*, 1856, olej na plátně, 104x74 cm. Manchester Art Gallery.



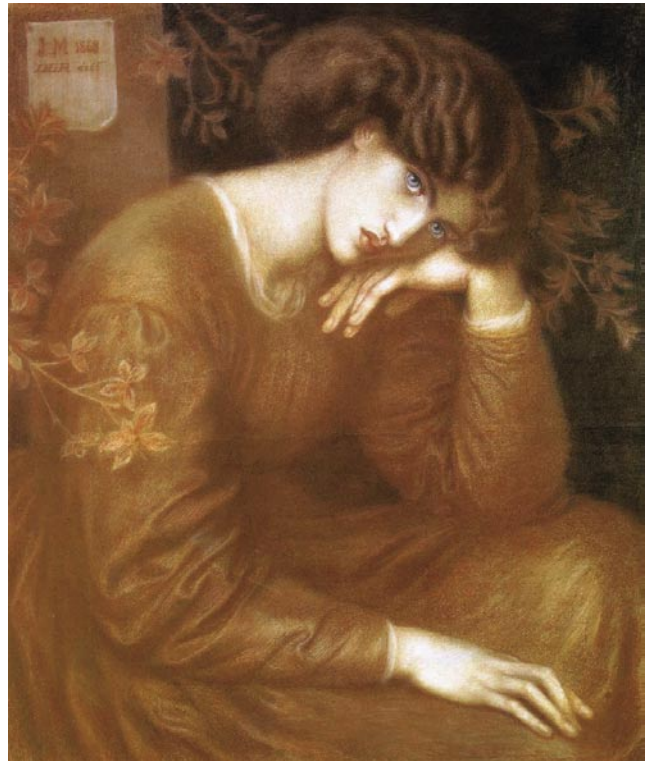
14. Simeon Solomon, *Dva akolyté s kadidelnicí, letnice*, 1863, akvarel, 40x35 cm. The Ashmolean Museum, Oxford.



15. Frederick Sandys, *Maří Magdaléna*, cca 1859, olej na dřevě, 33,5x28 cm. Delaware Art Museum, Wilmington.



16. D. G. Rossetti, *Beata Beatrix*, 1864–1870, olej na plátně, 86,5x66 cm. Tate, London.



17. D. G. Rossetti, *Reverie*, 1868, pastel na papíře, 84x71 cm. Ashmolean Museum, Oxford.



18. D. G. Rossetti, *Jane Morrisová*, studie k obrazu *Mnemosyné*, 1876, pastel na papíře, 54,5x45,5 cm. Soukromá sbírka.



19. D. G. Rossetti, *Melodie Sedmi věží*, 1857, akvarel na papíře, 31,5x36,5 cm. Tate, London.





20. D. G. Rossetti, *Bocca Baciata*, 1859, olej na dřevě, 32x27 cm. Museum of Fine Arts, Boston.



21. D. G. Rossetti, *Modrá komnata*, 1865, olej na plátně, 84x71 cm. The Barber Institute of Fine Arts, University of Birmingham.



22. Edward Burne-Jones, *Laus Veneris*, 1873–1878, olej na plátně, 122x183 cm. Laing Art Gallery, Newcastle upon Tyne.



23. Edward Burne-Jones, *Očarování Merliny*, 1874, olej na plátně, 186x111 cm. Lady Lever Art Gallery, Port Sunlight, Merseyside.



24. Edward Burne-Jones, *Zlaté schody*, 1876-1880, olej na plátně, 269x117 cm. Tate, London.

Původ vyobrazení: Colin Cruise, *Pre-Raphaelite Drawing*, London 2012: 1-3, 18, 19. Tim Barringer, Jason Rosenfeld, Alison Smith, *Pre-Raphaelites. Victorian Avant-Garde* (katalog výstavy, Tate Gallery). London 2012: 4, 5, 11, 15, 21. Lionel Lambourne, *Victorian Painting*. London 2005: 6-10. Tim Barringer, *Reading the Pre-Raphaelites*. New Haven - London 2012: 12. Archiv autora: 13, 16, 17, 20, 22-24. Lionel Lambourne, *The Aesthetic Movement*. London 1996: 14.

## Ženy, estetismus, synestézie

*Mystérium ženy*, všudypřítomné v secesním umění, jehož hlavním atributem je bohatě rozvlákněná hříva vlasů, má svůj počátek u J. E. Millaise a D. G. Rossettiho.<sup>19</sup> To může být překvapivé, ale souvisí to s přehodnocením původního směru prerafaelské malby a příklonem k estetismu. Namísto pravdy zobrazení a morálního ponaučení je účelem obrazu jen krása sama, jejímž nejdokonalejším vyjádřením je obraz krásné ženy. Už v roce 1851 namaloval Millais obraz *Družička* s rudovlasou dívkou téměř zahalenou do svých bohatých vlasů (bar. 12). Jestliže tímto obrazem ještě *vyprávěl* – o pověře, podle níž družička, když devětkrát protáhne prstenem kousek svatebního koláče, spatří zjev svého budoucího manžela, obrazem *Podzimní listí* z roku 1856 (bar. 13) už jen *evokoval* poetický účín *nostalgie*, založený na paralele (artikulované kompozičními trojúhelníky) mezi pomíjivostí krásně zbarvených hořících listů a pomíjivou krásou čtyř děvčat s rozpuštěnými vlasy; protiklad prohlubuje také světlý kontrast svítivých detailů na potměnělém pozadí. Podle svědectví Effie Millaisové chtěl její muž namalovat obraz „*plný krásy a bez námětu*“,<sup>20</sup> což bylo v jeho tvorbě skutečné novum otevírající cestu k jeho náladovým krajinomalbám, svým pojetím analogickým k pozdějšímu středoevropskému *náladovému impresionismu*. Rossetti našel nový impulz v roce 1859; tehdy vytvořil malou olejomalbu na dřevěné desce nazvanou *Bocca Baciata* (*Polí-*



Obr. 6: D. G. Rossetti, *Fanny Cornforthová*, 1868, červená křída na papíře, 49,5x34,5 cm. Birmingham Museums & Art Gallery.



Obr. 7: J. E. Millais, *Studie hlavy Elizabeth Siddalové pro obraz Ofélie*, tužka na papíře, 23,2x30,7 cm. Birmingham Museums & Art Gallery.

*bená ústa*) podle verše Giovanniho Boccaccia (bar. 20). Modelem mu seděla jeho tehdejší milenka Fanny Cornforthová, smyslná kráska (obr. 6), jež se jevila jako protiklad k éterické Elizabeth Siddalové (tu malíř o rok později učinil svou ženou). Rossettiho dílem *Bocca Baciata* byli jeho přátelé překvapeni, asi nejvíce W. H. Hunt, který v něm viděl téměř paralelu k dobové francouzské pornografii. Ve svých memoárech na to s odstupem vzpomíná: „*Gabriel (...) nyní úplně změnil filosofii, kterou ukazoval ve svém umění, když opustil stoicismus kvůli epikurejství. (...) Maloval hlavy smyslných žen s takovým bohatstvím ornamentalismu a dekorace, že to bylo překvapivé, vždyť pocházely z ruky, která si dosud hověla v přísnostech.*“<sup>21</sup> Hunt přitom narážel na rané, záměrně primitivizující obrazy Rossettiho *Dívčí léta Panny Marie* a *Ecce, ancilla Domini*, u nichž mu pro Pannu Marii seděla modelem sestra Christina, ale i na další díla 50. let (obr. 10). Naproti tomu obraz *Bocca Baciata* je intenzivně fyzický, figura je vyzývavě umístěna do blízkosti diváka a dojem tělesné přítlačivosti je posílen pečlivým provedením inkarnátu – tyto partie až trojdimenzionálně vystupují z jinak plošně pojaté malby.<sup>22</sup> Následovaly další a další obrazy, v nichž Rossetti rozvíjel a varioval tento *postrafaelský obraz* krásné ženy, zdobené účesem, šaty a šperky, odkazující na Tiziana či Paola Veroneseho.

Ve srovnání se staršími díly 40. a 50. let, k nimž patří také řada dekorativních akvarelů (bar. 19), však Rossetti v době, kdy se jiní od věčnosti odkláněli, u svých obrazů krásných žen naopak přidal na realismu, aby diváka co nejvíce uchvátil jejich smyslnou

krásou. Prerafaelité věrní svému programu *pravdy vztažené k přírodě* neměli ve zvyku vytvářet obrazy žen podle svých ideálů, ale podle konkrétních modelů, byť idealizovaných. Tyto modely pocházely vesměs z nižších sociálních vrstev, ale na obrazech byly naaranžovány jako bohaté dámy a hrdinky příběhů. Nejznámější z těchto romantických krasavic, Elizabeth Siddalovou „objevil“ malíř Walter Deverell jako sedmnáctiletou v roce 1849 v kloboučnictví v londýnské čtvrti Covent Garden. Jiná krasavice, Jane Burdenová, se před užasými prerafaelity vynořila mezi návštěvníky divadla v Oxfordu. Pocházela z velmi skromných poměrů, z rodiny štolby, a nakonec se provdala za dobře situovaného Williama Morrisa. Jak Elizabeth, tak Jane se staly oblíbenými, až obsedantními předlohami pro díla Rossettiho (bar. 16–18), ale seděly modelem také pro další spřátelené malíře. Nejznámějším obrazem, který zachycuje podobu mladé Elizabeth Siddalové, je Millaisova *Ofélie* z let 1851–1852, při níž mu dívka pózovala, ležíc oblečená ve vaně (bar. 6 a obr. 7). Zkázky o tom, že se přitom fatálně rozdemohla a doplatila na tento obraz životem, jsou přemrštěné, vždyť po jeho namalování žila ještě deset let. Stále však bojovala s chatrným zdravím a příčinou její smrti bylo předávkování opiátem laudanem. Vynikla také jako malířka a kreslířka, obdivovaná Ruskinem, byť počet jejích děl



Obr. 8: Elizabeth Siddalová, *Pippa májí padlé ženy*, kresba k básnickému dramatu Roberta Browninga, 1854, pero a inkoust na papíře, 12,2x8,9 cm. Ashmolean Museum, Oxford.



Obr. 9: John Robert Parsons, *Sedící Jane Morrisová*, 1865, fotografie.

není velký (obr. 8). Rossettiho náklonnost k Jane Morrisové upoutala i současnou autorku beletristického žánru.<sup>23</sup> Dodejme, že nakladatel Josef Florian vydal ve 20. letech z polštiny přeloženou novelu Ewy Luskiny *Čarodějka zapomenutá*. V ní se zájem o Rossettiho smísil s morbidním erotismem a až určitou bizarností, když jádrem příběhu je dramatická epizoda z jeho života: jedné noci se s přáteli vydal na hřbitov, aby z rakve své sedm let zemřelé ženy Elizabeth vyňal rukopisy svých veršů, které do ní vložil v afektu při pohřbu. Po otevření rakve měla mrtvola stále krásné vlasy: „*Svítil ta zlatá vlna v temnotě hrobu, rozprostírá se ta clona nade vše nádherná, z čistého zlata (...)*“<sup>24</sup> Když neodolal a vztáhl po vlasech ruku, rázem se rozpadly a zjevila se mu šklebíci se olysalá lebka...

Oscar Wilde obrátil Ruskinovu zásadu *pravdy vztažené k přírodě* úplně naruby, když tvrdil, že život napodobuje umění, a nikoli naopak. V dialogu *Kritik umělcem* z roku 1891 se k tomu vyjádřil jeho hrdina Gilbert: „*Nepravím, že malíř a básník si nemohou vybrat tentýž předmět. Činili tak vždy a budou tak vždycky činit. Kdežto však básník může být malířský nebo ne, jak chce, malíř musí být vždycky malířský. Neboť malíř je omezen nikoli na to, co vidí v přírodě, nýbrž na to, co je možno spatřit na plátně.*“<sup>25</sup> V dialogu *Úpadek lhaní*

z roku 1889 sleduje podobnou ideu Vivian: „(...) život napodobuje umění mnohem více, nežli umění napodobuje život. Viděli jsme všichni ve své vlastní době v Anglii, jak jistý podivný a okouzující typ krásy, objevený a zdůrazněný dvěma imaginativními malíři, do té míry působil na život, že at' jdeme kamkoli do soukromé sbírky, nebo do uměleckého salonu, vidíme všude to mystické oko Rossettiho snu, dlouhé bělostné hrdlo, zvláštní čtverečnou čelist, uvolněný tmavý vlas, jež tak všele miloval (...)“<sup>26</sup>

V roce 1857 Rossetti pracoval na malířské výzdobě Debatní haly Oxfordské unie. Z umělců, kteří s ním v Oxfordu spolupracovali, se vytvořil nový prerafaelitský okruh vyznávající ideál estetismu; mezi nimi William Morris, spolu s Ruskinem hlavní reprezentant *hnutí uměleckých řemesel* (*Arts and crafts movement*), a Edward Burne-Jones, který je oním druhým imaginativním malířem z Wildeova dialogu. Skutečně vytvořil svébytný typ ženské krásy, ve srovnání s Rossettím více stylizovaný, odlehčený iluzí pohybu a melodickým vedením linií, čímž navázal na příklad Sandra Botticelliho. Burne-Jones svým dílem překlenul most mezi prerafaelitskou tvorbou na jedné straně a (pre)symbolismem a secesí na straně druhé. Jaký byl vztah prerafaelitů k souběžně rozvíjenému realismu Gustava Courbeta a jeho francouzských souputníků? Malířství chápáno jako přímý otisk skutečnosti – bez symbolů, metafor, literární stylizace a se silným akcentem sociální kritiky – se od britského konceptu zásadním způsobem odlišuje, spojujícím prvkem je však důraz na vizuální přepis empirické skutečnosti, přičemž odlišnosti jsou nejmenší v krajinářské a portrétní malbě.<sup>27</sup> Rossettiho ideál ženské krásy pronikl až do kontinentální Evropy, ba zasáhl i samotného Courbeta, když namaloval sérii portrétů rusovlasé krasavice *La belle Irlandaise*, pro niž mu J. A. M. Whistler „zapůjčil“ svou modelku Joannu Heffernanovou; pozoruhodná je analogie Courbetova *Portétu Jo* s Rossettiho obrazem *Lady Lilith*, byť přímý vliv není doložen.<sup>28</sup>

Směr, který je ve Velké Británii označován jako *estetismus*, se ve Francii nazýval *lartpourelartismus*: přesně totéž vyjadřuje jeho hlavní zásada „umění pro umění“ (*art for art's sake*). Rozdíl je v tom, že *lartpourelartismus* je chápán jako literární směr (reprezentují jej



Obr. 10:  
D. G. Rossetti,  
*Dívky z jezera  
skřítků*, ilustrace  
k básni Williama  
Allinghama, 1854,  
inkoust na papíře,  
12,7x8,3 cm. Yale  
Center for British  
Art, New Haven.

Charles Baudelaire, Théophile Gautier a později také teoretik Henri Brémond), zatímco britský estetismus se kromě literární a teoretické oblasti (Algernon Charles Swinburne, Walter Pater, O. Wilde) projevil také ve výtvarném umění, ať už v malířství druhé fáze prerafaelitismu, nebo v hnutí uměleckých řemesel a obecněji v reformní architektuře a designu.<sup>29</sup> Ve výtvarné oblasti se estetismus prosadil na konci 60. let 19. století, nebyl však výslovně programovým hnutím, jako spíš „*sdílným temperamentem myslí*“ umělců, teoretiků i objednavatelů.<sup>30</sup> Výtvarné dílo vytvořené v tomto duchu se stává „bezobsažným“: nevypráví, nepoučuje, nemoralizuje, nýbrž má být jen odleskem krásy. Má vzbuzovat emoce, podobně jako lyrika, nebo hudba, jež byla chápána jako nejvyšší z umění. V roce 1865 Fanny Cornforthová seděla Rossettimu modelem pro obraz *Modrá komnata* v orientalizujícím aranžmá (bar. 21). Prsty ženy jemně rozechvívají struny korejského hudebního nástroje, který se nazývá koto. Podle Tima Barringera malíř vytvořil: „*Okouzující obraz, který simultánně zasahuje všechny smysly – zrak, sluch, hmat a čich. Není to ani portrét jednotlivé pojmenované osoby, ani významová charakterová studie, ale je to příklad umění pro umění.*“<sup>31</sup> Rossetti pokračoval dalšími hudebními obrazy – jeden z nich nazval *Veronica Veronese* s odkazem na

benátského mistra pozdní renesance Paola Veroneseho. V těchto dílech dovedl svůj estetismus až ke konceptu *synestézie*, kdy skrze malbu/zrak iluzivně působí na ostatní smysly. U Burne-Jonese nacházíme dynamické pojetí synestézie: na jeho známém obraze *Zlaté schody* z let 1876–1880 je hudebnost evokována ani ne tak hudebními nástroji v rukou dívek, jako spíš vířivým pohybem postav (bar. 24).

## Výstava Prerafaelité – viktoriánská avantgarda

Londýnská Tate Gallery vlastní největší soubor děl prerafaelitů, z nichž některé získal už její zakladatel Sir Henry Tate, a proto právě tato instituce pořádá velké retrospektivní přehlídky jejich tvorby. První z nich proběhla v roce 1984, druhá, jak už bylo zmíněno, v loňském a letošním roce. Pojetí předchozí výstavy se současným kurátorům jeví jako encyklopedické a příliš opatrné, zatímco nyní: „*Tematickým přehledem prerafaelitské tvorby v různých médiích ve více než pěti dekádách usilují výstava a publikace o nový pohled na celé hnutí, shrnující revizionistické ideje posledních desetiletí.*“<sup>32</sup> Lze jistě souhlasit, že bádání o prerafaelitech od roku 1984 velmi nabralo na intenzitě, tímto fenoménem se obírají četné publikace, ať už interpretačně objevné, nebo jen sumarizující.<sup>33</sup> Autoři výstavy měli úlohu, již si vytkli,



Obr. 11: Frederick Hollyer, Edward Burne-Jones a William Morris, 1874, fotografie.



Obr. 12: Edward Burne-Jones, ilustrace ke knize Williama Morrisse *Sen Johna Balla*, dřevorez, Kelmscott Press, 1892.

usnadněnou díky jednomu z členů autorského týmu Timu Barringerovi, profesorovi univerzity Yale, který novější interpretace shrnul do knihy *Čtení prerafaelitů*.<sup>34</sup> Je až překvapivé, do jaké míry se soubor děl, na něž se zaměřil ve své knize, shoduje s výběrem exponátů na výstavě. Název *viktoriánská avantgarda* je v katalogu objasněn, přesto k němu lze mít výhrady. Nebylo by lepší vyhradit termín *avantgarda* až pro umělecké výboje 20. století, jak je to (u nás) většinou chápáno? Zdá se, že *avantgarda* táhne, a tak se stává synonymem uměleckého reformátorství vůbec.<sup>35</sup>

První z tematických oddílů výstavy a publikace představuje *Počátky (Origins)*, tj. inspirační zdroje a genezi umění prerafaelitů (nazaréni, William Blake a další britští předchůdci a průkopníci). Druhý oddíl nese název *Manifesto* a představuje kreslené portréty i první díla členů bratrstva a jejich přátel (v konfrontaci s malbou Lorenza Monaca a dvěma daguerrotypiemi). Další čtyři oddíly jsou nazvány podle tematického rozpětí prerafaelitské tvorby: *Historie (History)* zahrnuje historickou malbu literárních námětů, jež byly vzhledem k inklinaci bratrstva k literatuře zpočátku velmi oblíbené (ozvláštnění poskytují sochařská díla s dantovskými náměty, vitraje a skříně s malbami Burne-Jonese podle Chaucerova *Příběhu převorky*); *Příroda (Nature)*

není vyhrazena jen kresbám, malbám či fotografiím čistých krajín, ale také figurálním scénám odehrávajícím se v přírodě, mezi něž náležejí i dva slavné Millaisovy obrazy *Ofélie* a *Slepá dívka*; *Spása* (*Salvation*) je věnována převážně náboženské tematice, ale také zobrazením práce (v protestantském prostředí jí byl přiřkládán až posvátný význam) a syžetům ohrožení spásy – padlým dívkám; *Krása* (*Beauty*) je vyhrazena obrazům, sochám a fotografiím žen a dívek. Sedmý oddíl *Ráj* (*Paradise*) představuje v dosti velkorysém měřítku uměleckořemeslné práce (nábytek, vitraje, tkaniny, knihy), na nichž se autorsky podíleli Rossetti, Morris, Burne-Jones a další. Poslední oddíl *Mytologie* (*Mythologies*) vyplnila pozdní díla prerafaelitů z doby od 70. let až do konce 19. století, a to nejen s mytologickými náměty, přičemž z autorů je nejvíce zastoupen Edward Burne-Jones. Převážně tematické řazení výstavy je jistě zajímavější než řazení chronologické (k němuž ale bylo přihlédnuto) nebo biografické. Díky četným zápůjčkám je výběr exponátů vskutku reprezentativní, ze známých děl prerafaelské tvorby chybí jen nemnohé.<sup>36</sup>

Přímý kontakt s exponáty nás přivedl k jejich malířským finesám, jimž je věnována i zvláštní stať v katalogu výstavy.<sup>37</sup> Už při studiu na Královské akademii prerafaelské odmítli rozšířené malířské postupy temnosvitné malby a naopak přihlédlí k médiu rané fotografie s jeho ostrotí, luminozitou a stejnoměrným prokreslením všech detailů. Na plátno nanесли bílý podklad, aby projasnili kolorit, a barvy pak kladli na sebe v tenkých lazurách. Vybírali si jasné a zářivé tóny, blížící se koloritu vitráží nebo knižních iluminací. Vedlo to až k dobovému konstatování, že Huntova a Millaisova díla „svou výrazností zabíjejí všechno na výstavě“.<sup>38</sup> Jako příklady uvedme Millaisův obraz (z Makinovy sbírky) *Ferdinand oklamán Arielem* z let 1849–1850 (bar. 4) a Huntovo plátno *Valentin zachraňující Sylvii před Proteem* z let 1850–1851. Ferdinand, postava ze Shakespearovy *Bouře*, téměř plasticky předstoupuje před pozadí, k čemuž napomáhá silně kontrastní barva jeho šatu. Také Hunt pro svého Valentina čerpal ná-



Obr. 13: J. E. Millais, *Kristus v domě svých rodičů*, studie k obrazu, 1849, tužka, pero a inkoust na papíře, 17,6x33 cm. Tate, London.

mět ze Shakespeara a svou scénu jako by osvětlil ostrým jarním sluncem a rozehrál zářivými lokálními barvami. Ač víme, že poslední z velkých prerafaelitů Edward Burne-Jones se odklonil od jejich původního programu, v technice malby jej docela neopustil, vždyť mistrovské detailní zpracování jeho obrazů, např. *Král Kofetua*, či *Laus Veneris* (bar. 22), přestože svým konceptem nepůsobí realisticky, jej přibližuje ortodoxnímu stoupenci tohoto programu W. H. Huntovi.<sup>39</sup>

Jen zjednodušeně můžeme připomenout některé interpretace děl, s nimiž se setkáváme v katalogu výstavy *Prerafaelské – viktoriánská avantgarda* nebo v připomenuté monografii Tima Barringera. Do oddílu *Spása* spadá raný obraz J. E. Millaise *Kristus v domě svých rodičů* (bar. 3 a obr. 13). Obraz připouští více teologických interpretací odpovídajících anglikánským proudům *High Church* a *Low Church*, ale je zřejmé, že problém jeho recepce spočívá ve faktu, že Millais si zvolil dva mody obrazového jazyka, jeho současníky vnímané jako protikladné: realistický i symbolický, což ovšem známe už od van Eycka nebo Caravaggia. U Millaise vidíme přesně namalované postavy tesaře a jeho rodiny, jež máme uznat za svatou rodinu. Nástroje na zadní stěně dílny jsou obvyklými tesařskými nástroji, ale symbolizují také nástroje Kristova utrpení; pasoucí se ovce byly namalovány pečlivě podle hlav, které malíř viděl u řezníka, představují však lidstvo jako Pánovo stádo. Nejvíce šokující bylo využití dokumentárního stylu všedního dne pro biblické postavy.



Obr. 14:  
Alexander  
Munro, *Elizabeth  
Smithová*, 1859,  
reliéf – bílý  
a růžový mramor,  
50,5x40,5 cm.  
Scottish  
National Gallery,  
Edinburgh.

Na výstavě Královské akademie v Londýně v roce 1854 vystavil W. H. Hunt obraz *Světlo světa* (bar. 9). Ten byl zpočátku sice odmítán, ale nakonec se stal jedním z nejpůsobivějších obrazů Ježíše Krista v umění 19. století. Zvláště byl ceněn anglikánskou církví, o čemž svědčí umístění zvětšené autorské repliky v katedrále sv. Pavla v Londýně. Není to žádné realistické znázornění Syna Božího, nýbrž mystická vize Zmrtvýchvstalého, který klepe na dveře lidské duše. Ve výstavním katalogu z roku 1854 Hunt citoval místo z Apokalypsy (3,20): „*Hle stojím u dveří a klepu. Kdo uslyší můj hlas a otevře dveře, k tomu vejdu a budu jíst u něho a on u mě.*“ Bohatá symbolika obrazu se nevztahuje k tradiční ikonografii, nýbrž vyžaduje, aby jej divák detailně dešifroval, zejména na základě znalosti bible. V dopise *Timesům* z 5. 5. 1854 Ruskin vysvětluje, že Kristus není namalován jako muž, nýbrž jako zmrtvýchvstalý Bůh. Na jeho ruce jsou patrné zázračné rány, je oblečen do roucha nebeského krále. Mystickej ráz obrazu je zvýrazněn tím, že se jedná o noční scenerii, „*vzácný čas mezi nocí a ránem*“. Jednoznačnými symboly jsou lucerna jako znak duchovního osvětlení a zarostlé dveře jako obraz lidské duše. Dle Ruskina: „*Jejich závory a hřeby jsou rezavé a jsou tak zarostlé šlahouny, že je zřejmé, že nikdy nebyly otevřeny.*“ Prerůstání vegetace je znakem zanedbávání křesťanského poselství lidmi. Dalším znakem je netopýr. G. F. Stephens toto dílo považuje za obraz naděje. I když „*břečtan setrvač-*

*nosti*“ obrůstá dveře, „*přesto ukazují stromy v pozadí stopy sekery a pily*“ a poukazují na možnost vykoupení člověka prací.<sup>40</sup> Co se na první pohled může jevit jako éterická a mystická vize Krista, to při bližším ohledání vyznívá jako nová formulace protestantské pracovní etiky, jako anglikánské povolání do zbraně.

Na zmíněné výstavě v roce 1854 Hunt vystavil kromě *Světla světa* ještě obraz *Probuzené svědomí* (bar. 10), na němž si mladá žena v objetí milence, který si ji vydržuje, náhle uvědomí svou situaci. Juxtapozice těchto dvou obrazů nebyla náhodná: „*Snad se mladá žena obrací na cestu správnosti právě proto, že slyší Krista klepajícího na dveře lidské duše.*“<sup>41</sup> Novátorským počinem Hunta i ostatních prerafaelitů byla tematizace dobové prostituce. Už v roce 1852 byla viktoriánská kritika ořesena jeho raným dílem *Najatý pastýř* (bar. 7), na němž ji odpuzovalo znázornění zarudlých tváří, rozpálených sluncem, alkoholem a tělesnou žádostivostí.<sup>42</sup> Dílo má rovněž symbolický přesah v biblickém smyslu (např. motivem ztracené ovce). K jeho působivosti přispívá detailně propracovaná krajina, zářící světlem a barvami, a proto byl na výstavě zařazen do oddílu *Příroda*. Do oddílu *Spása* byl začleněn také oválný obraz Forda Madoxe Browna *To poslední z Anglie*, k němuž jej inspiroval osud sochaře Thomase Woolnera (bar. 11). Na lodi sedící rodina (z dítěte je vidět jen ručka), znázorněná metodou detailního realismu, je stylizována do podoby svaté rodiny. Paradoxně, než byl obraz domalován, Woolner se z Austrálie vrátil a nakonec se stal profesorem Královské akademie.

Méně komplikovaná je interpretace děl v oddílu *Krása*, jak se dá očekávat vzhledem k výše uvedeným tezím o estetismu (obr. 14), ale ani ta se neobejde bez studia četných literárních konotací a odkazů. Např. Rossettiho *Beata Beatrix* je ideální podobiznou v té době již zesnulé Elizabeth Siddalové ztotožněné s Dantovou Beatricí (bar. 16). Žena je dle autorova výkladu v tranzu, nebo v náhlé duchovní transfiguraci, za zavřenými očima uchvácená do nebe.<sup>43</sup> Červeně je v pozadí zvýrazněna postava Danta Alighieriho a v popředí pták pokládající na ženiny sepjaté ruce bílý květ včelího máku jako symbol její předčasné smrti. Tento obraz se stal doslova magickým dílem prerafaelitů, jež zapůsobilo také na české umělce (obr. 16).



## Nadšení pro prerafaelity

Podle vzpomínek Ely Švabinské na podzim 1897 vzrušil její rodinu „zvláštní umělecký zážitek“, neboť „(...) do pražských výtvarných a literárních kruhů byla vnášena vlna obdivu k anglickým praeraffaelitům, Švabinský nám nosil knihy a monografie s reprodukcemi jejich obrazů. (...) Tato obec mystiků silně působila na kulturní svět, avšak nezanechala žádných význačných stop. Bylo to opium pro vzbuzení rozkošných snů, citové zahýření při požitku, který vzbouzel v mystickou koncentraci ponořený obličej na obraze ‚Mademoiselle élue‘ od Rossettiho.“<sup>44</sup> Pod tímto názvem se skrývá obraz *Beata Beatrix*, jehož reprodukci měl Švabinský na stěně pokoje. Pisatelka dále vzpomíná: „Rmoutila jsem se, když mi Švabinský po čase vysvětlil, že toto umění nemá budoucnosti, že neřeší výtvarné problémy, že má v sobě mnoho literatury. Se svým nadšením pro praeraffaelity jsem se nedovedla dlouho rozloučit, byla jsem jím přímo posedlá. Znovu a znovu jsem se nořila s vnitřním zanícením do všech reprodukcí obrazů Rossettiho; zdálo se mi, že není nic kouzelnějšího než typ jeho modelu, že není dojímavější a pohádkovější fantasmie nad Burne-Jonesovu (...) Srdce se mi chvělo nad tím podivným nezemským světem díla praeraffae-



Obr. 15: Max Švabinský, *Paradisea Apoda*, 1901, uhel, barevné křídly a akvarel na papíře, 72x50 cm. Východočeská galerie, Pardubice.



Obr. 16: Jan Preisler, přípravná kresba pro levé křídlo obrazového triptychu *Jaro*, cca 1900, uhel na papíře, 61,5x47,5 cm. Národní galerie v Praze.

litů.“ Od Burne-Jonese pisatelku zvláště zaujal obraz *Očarování Merliny* (bar. 23).

Umění preraffaelitů, i ve zprostředkované formě poznání z nedokonalých reprodukcí, se pro Elu a Maxe Švabinské i pro jejich blízké stalo jakousi zapovězenou slastí, již si dopřávali s pocitem studu – poté, co se dozvěděli, že obdivují díla, která jsou spíš líbivá než vývojově progresivní. To nic nemění na skutečnosti, že pro Švabinského byl Rossetti silným zdrojem inspirace, a to dokonce v tak zásadní otázce, jakou je volba životní družky a modelu pro raná díla; Ela Vejrychová se pomocí jeho stylizace stala českou Jane Morrisovou (obr. 15), a byla také začleňována do kompozic, u nichž usiloval o efekt synestézie (např. kolorovaná kresba *Kamélie* z roku 1903). Také Jan Preisler nacházel v době kolem roku 1900 inspiraci jak u Rossettiho (obr. 16), tak u Burne-Jonese. V nekrologu druhého z nich Preisler kromě okouzlení nad produševněním a měkkým melancholickým rysem jeho děl vyjádřil výhrady vůči nízké míře novosti a nedostatečnému uplatnění samostatných výrazových prostředků malířství.<sup>45</sup>

Zdá se, že v současné éře, zvláště pokud bychom přijali tezi o *konci dějin*, už vývojová progresse není jediným kritériem kvality, byť v podnázvu aktuální výstavy byl tento moment náležitě zdůrazněn. Zdá se však, že londýnští umělci usilovali především o nadčasovost a nebáli se spojovat historickou inspiraci s moderní senzibilitou. Dante Gabriel Rossetti přispěl do prvního čísla časopisu *The Germ* povídkou *Ruka a duše*, jejímž hrdinou je smyšlený malíř rané renesance. K němu promlouvá jeho duše v podobě krásné ženy: „*Kterak ty, člověče, chtěl bys zvěstovat myslí chladně to, co Bůh zvěstoval vřele? (...) Přilož svou ruku i duši, abys člověku sloužil u Boha.*“<sup>46</sup>

## Poznámky:

<sup>1</sup> František Chudoba, Praerafaelité, in: týž, *Básníci, věšci a bojovníci*. 2. vyd. (Dílo F. Ch., sv. 3). Praha 1942, s. 270–286, zde s. 270.

<sup>2</sup> Robert Rosenblum, H. W. Janson, *19th Century Art*. New York 1984, s. 255.

<sup>3</sup> Tim Barringer, Jason Rosenfeld, Alison Smith, *Pre-Raphaelites. Victorian Avant-Garde* (katalog výstavy, Tate Gallery). London 2012, s. 24.

<sup>4</sup> Viz Tim Barringer, *Reading the Pre-Raphaelites*. 2. vyd. New Haven – London 2012, s. 36–39.

<sup>5</sup> Tamtéž, s. 38.

<sup>6</sup> Poslední velká výstava nazarénů proběhla v r. 2005 ve Frankfurtu nad Mohanem. Viz Christa Steinle, Max Hollein: *Religion Macht Kunst. Die Nazarener. Katalog zur Ausstellung in der Schirn Kunsthalle Frankfurt*. Köln 2005.

<sup>7</sup> *Pre-Raphaelites. Victorian Avant-Garde*, c. d., s. 26.

<sup>8</sup> Cit. dle: Rachel Barnes, *The Pre-Raphaelites and their World*. London 1998, s. 12.

<sup>9</sup> K tomu viz E. H. Gombrich, *The Preference for the Primitive. Episodes in the History of Western Taste and Art*. London 2002.

<sup>10</sup> Chudoba, Praerafaelité, c. d., s. 275.

<sup>11</sup> Barnes, *The Pre-Raphaelites*, c. d., s. 57–59, 64–65.

<sup>12</sup> Tamtéž, s. 68.

<sup>13</sup> Tamtéž, s. 73.

<sup>14</sup> Tate Gallery v Londýně vlastní jeho tři obrazy a jednu kresbu.

<sup>15</sup> Barnes, *The Pre-Raphaelites*, c. d., s. 13.

<sup>16</sup> Chudoba, Praerafaelité, c. d., s. 273.

<sup>17</sup> Viz Barringer, *Reading the Pre-Raphaelites*, c. d., s. 147.

Překlad je pouze prozaickým převodem textu.

<sup>18</sup> Srov. Lionel Lambourne, *Victorian Painting*. London 1999. Viz též Elizabeth Prettejohn, *The Pre-Raphaelite legacy*, in: *Pre-Raphaelites. Victorian Avant-Garde*, c. d., s. 231–236.

<sup>19</sup> Robert Goldwater, *Symbolism*. New York 1979, s. 60.

<sup>20</sup> Cit. dle: Barringer, *Reading the Pre-Raphaelites*, c. d., s. 151.

<sup>21</sup> Cit. dle: tamtéž, s. 160.

<sup>22</sup> Tamtéž, s. 158.

<sup>23</sup> Hana Whitton, *Dáma v modrém hedvábí*. Praha 2009.

<sup>24</sup> Ewa Luskina, *Čarodějka zapomenutá* (přel. J. Skalický). *Kurs* 4, 1923, s. 6.

<sup>25</sup> Oscar Wilde, *Intence* (přel. L. Rovenský). Praha 1919, s. 54 (překlad jazykově upraven).

<sup>26</sup> Tamtéž, s. 150.

<sup>27</sup> Analogie lze hledat i v konceptu nevědomí. Viz Marcia Werner, *Pre-Raphaelite Painting and Nineteenth-Century Realism*. Cambridge 2005, s. 151–159.

<sup>28</sup> *Corbet Reconsidered* (katalog výstavy, The Brooklyn Museum). Ed. Sarah Faunce. New Haven – London 1988, kat. č. 53.

<sup>29</sup> Lionel Lambourne, *The Aesthetic Movement*. London 1996. Autor sleduje též přesahy k pařížské secesi a jiné.

<sup>30</sup> Barringer, *Reading the Pre-Raphaelites* c. d., s. 161.

<sup>31</sup> Tamtéž, s. 162.

<sup>32</sup> *Pre-Raphaelites. Victorian Avant-Garde*, c. d., s. 16–17.

<sup>33</sup> Tamtéž, s. 17. Velká pozornost je prerafaelitům věnována na webu, např.: [www.victorianweb.org](http://www.victorianweb.org).

<sup>34</sup> Tim Barringer, *Reading, the Pre-Raphaelites*. 2. vyd. New Haven – London 2012. 1. vyd. 1998.

<sup>35</sup> Srov. název výstavy: *Avantgardist und Malermönch. Peter Lenz und die Beurerer Kunstschule* (katalog výstavy, Städtisches Museum + Galerie Engen). Ed. Velten Wagner. Engen 2007.

<sup>36</sup> Např. Millaisova *Družička*, či Burne-Jonesovo *Očarování Merliny* a cyklus *Pygmalion*.

<sup>37</sup> Alison Smith, Medium and method in Pre-Raphaelite painting, in: *Pre-Raphaelites. Victorian Avant-Garde*, c. d., s. 18–23.

<sup>38</sup> Tamtéž, s. 19.

<sup>39</sup> Tamtéž, s. 23.

<sup>40</sup> Citace dle: Barringer, *Reading the Pre-Raphaelites*, c. d., s. 128–130.

<sup>41</sup> *Pre-Raphaelites. Victorian Avant-Garde*, s. 11.

<sup>42</sup> Tamtéž, s. 98.

<sup>43</sup> Tamtéž, s. 166.

<sup>44</sup> Ela Švabinská, *Vzpomínky z mládí*. Praha 1960, s. 143.

<sup>45</sup> -p (Jan Preisler), in: *Volné směry* 2, 1897–1898, č. 9, s. 475–476. Viz též: Aleš Filip, Dvojí ideál britských prerafaelitů v kultuře českého fin de siècle, in: *Modernal/Moderny* (připraveno do tisku, vyjde 2013).

<sup>46</sup> Cit. dle: Chudoba, Praerafaelité, c. d., s. 273.

## Původ vyobrazení:

Colin Cruise, *Pre-Raphaelite Drawing*. London 2012: 1, 4–8, 10. Archiv autora: 2, 3, 9, 11. Tim Barringer, *Reading the Pre-Raphaelites*. New Haven – London 2012: 12. Tim Barringer, Jason Rosenfeld, Alison Smith, *Pre-Raphaelites. Victorian Avant-Garde* (katalog výstavy, Tate Gallery). London 2012: 14. Hana Volavková, *Max Švabinský*. Praha 1977: 15. *Jan Preisler* (katalog výstavy, Obecní dům v Praze), ed. Petr Wittlich. Praha 2003: 16.

**Aleš Filip**, historik umění, přednáší na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity.

# Osudové propletení aneb T + T

*Příběh přátelství želivského opata Víta Tajovského a číhoštského kněze a mučedníka Josefa Toufara*

MILOŠ DOLEŽAL

Na počátku jeden dávný želivský obraz: Prosvětlené září roku 1945, sobota před mariánskou poutní slavností, od Lhotic míří do želivského údolí s premonstrátským klášterem dva cyklisté-poutníci. Zaděchaný třiadvacetiletý farář P. Josef Toufar a jeho mladý, dvacetiletý farník, nadaný student Karel Vrána, který je životem a opravdovým kněžstvím svého faráře tak zaujat a inspirován, že se sám rozhodne pro kněžské povolání a chystá se v té poválečné euforii na studia teologie do Říma. A tak chtějí, farář a jeho mladý farník, studentovu cestu na jih a vůbec celou jeho budoucnost svěřit pod ochranu želivské Matky Boží. Tedy jedou do Želiva, z kopce sjíždějí, do kopce musí tlačit, neboť pana faráře občas z námahy pobolívá srdce, a v Želivě si u vrátnice nechávají zavolat P. Víta Tajovského, který tehdy ještě nebyl opatem, ale patřil k výrazným premonstrátským osobnostem jako tolerantní a vzdělaný středoškolský profesor v Humpolci. S nadějnými vyhlídkami ti tři tehdy hovořili na klášterní zahradě o budoucnosti Vysočiny, národa a církve. Nikdo z té



Cesta k Želivu, z osobního fotoalba P. J. Toufara. Archiv autora.

trojice však nemohl tušit, jakými soutěskami budou muset za pár let procházet.

## Z vesnic – od podlahy

Mezi blízké přátele Víta Bohumila Tajovského patřila široká plejáda lidí různých sociálních vrstev, profesí, postavení – od teologů, lékařů, profesorů, továrníků, vojáků až po umělce či soukromé zemědělce. Pochopitelně mezi ně náleželi také spolubratři z různých řádů a kongregací a kněžští kolegové. Jedno dlouholeté přátelství však přeci jen z těch houfů vystupuje – i kvůli dramatickým životním okolnostem a osudovým propletenostem: přátelství mezi Vítem Tajovským a Josefem Toufarem. Dětilo je sice deset let (Toufar byl ročník 1902, Tajovský 1912), ale oba dva pocházeli z podobného prostředí, z malých vysočinských vesnic (Toufar z Arnolce u Polné, Tajovský z Klanečné u Havlíčkova Brodu), kde je sice neobklopovalo vysoké intelektuální prostředí, ale zato mohli poznat život a svět takřka od podlahy, v rodinné i sousedské pospolitosti. U Josefa Toufara je to přímo názorné: vyrůstal v Arnolci v č. p. 1, což byla hospoda, kde bývalo často přítomné společenství sousedů a pantátů, hovory, politické schůze a tancovačky. Mimochodem, v podobném prostředí jako Josef Toufar, tedy v hospodě s přílehlým hospodářstvím, vyrůstal v tomtéž čase a jen o pár desítek kilometrů dál budoucí český básník Jan Zahradníček, který o číhoštském kříži napíše v komunistickém kriminále prorocké verše.

V Josefu Toufarovi dlouhá léta zrálo povolání ke kněžství. Zrálo postupně, v podstatě od jinošství

a navzdory nepříznivým okolnostem – od situace doma (otec mu zakázal studovat) až po společenské klima prvního desetiletí nové republiky. Nakonec se jeho osobní situace přeci jen vyjasňuje a přichází také chvíle, kdy se osobně seznamuje s Vitem Tajovským.

## Děda v primě

Píše se září 1928 a šestadvacetiletý Josef Toufar přijíždí vlakem z Polné do Německého Brodu, aby nastoupil do primy místního reálného gymnázia. Rok předtím mu zemřel otec, a tak se Josefovi uvolnila cesta udělat si maturitu a vstoupit do kněžského semináře. Josef Toufar v dvouřadém, mírně ošoupaném saku kurážně



„Děda“ v dvouřadém saku – Josef Toufar jako student v Havlíčkově Brodě. Archiv autora.

vystupuje po schodech ke škole a poprvé vstupuje do gymnaziální budovy a sedá do školních škamen. A kolem na něj vykuleně zírají primáni a primánky, kteří jsou o dvě hlavy menší a o patnáct let mladší než on. Skutečně, byl to tehdy v Brodě malý poprask – vousatý chlapík, připomínající spíš sedláka než studenta, se rozhodl vystudovat gymnázium. A co víc, otevřeně prohlašuje, že se chce stát knězem. Učitelé a spolužáci si ůkají na hlavu: blázínek. A primán Toufar po letech lakonicky okomentuje: „Říkali o mně, že jsem blázen. Ale nebyl sv. Pavel také blázen – pro Krista?“ Dochází i k humorným situacím: gymnaziální školník v prvních dnech považuje Toufara za inspektora; nebo někteří rodiče si ho na gymnaziální chodbě spletou s kantorem a vyptávají se na prospěch svého dítěte. Student Toufar, na škole přezdíváný „děda“, se brzy v Brodě zabydlí, žije skromně ve studentském podnájmu a stane se pro spolužáky dobrým a rozvázným přítelem. Toufara si na gymnáziu brzy všiml také šestnáctiletý obrýlený student z vyššího ročníku Vít Tajovský, který se v té době již rozhodoval pro kněžské povolání: „Byl jsem v sextě a pamatuji si, jaký to udělalo rozruch, že do primy nastoupil žák, který je starší než všichni ostatní. Vykulili jsme oči a ptali se, proč se učí tak pozdě. Prý chce být knězem, řekl někdo. To mě zaujalo a brzy jsme se spolu seznámili.“

## Znovusetkání a společná Želivka

Student Toufar byl tehdy osvobozen od tělocviku – nemusí běhat, šplhat ani dělat kotouly, daří se mu přeskóčit sekundu rovnou do tercie, ale ouha, tam narází na neoblomného a trochu podivínského profesora matematiky a fyziky Antonína Lebedu, přezdíváného „Fišku“, který Toufara nechťel kvůli špatným známám pustit do dalšího ročníku. Naštěstí zasáhl dobrý anděl, P. František Boštík, profesor náboženství a básník, který pomohl Toufarovi přestoupit na choťebořské gymnázium, kde také Toufar odmaturoval a nic nebránilo ke vstupu do kněžského semináře. Lehce se to říká, ale za tím zdoláváním překážek a protivenství bylo přítomno trpělivé úsilí a nesmírná houževnatost, vytrvalost a odhodlanost. Vlastnosti, které osvědčil i jako zahrádecký kaplan, a především v onom

posledním měsíci svého života, v tom děsivém únoru, kdy ve valdické kobce týdny odolával brutálním výslechům a torturám.

Toufar maturuje v roce 1935 a s Vítem Tajovským se znovu setkávají v královéhradeckém biskupském semináři. To už má Tajovský za sebou noviciát v želivském premonstrátském klášteře, skládá věčné sliby a v roce 1937 je vysvěcen na kněze. Za tři roky poté, na svátek sv. Petra a Pavla, je v Hradci Králové vysvěcen Josef Toufar. A jeho prvním kaplanským místem se v létě 1940 stává Zahrádka na Želivce, která je se Želivem spojena nejen řekou, ale také sousedstvím s farnostmi, které spravovali želivští premonstráti – především s farností Vojslavice, kde tehdy působí P. Metod Ťoukálek, na konci války zatčený tábořským gestapem a vězněný v Terezíně. Tedy P. Toufar to neměl ze Zahrádky do Želiva daleko a od té doby se začali s P. Vítem více navštěvovat. Josef Toufar do Želiva pravidelně putoval se svými farníky a přáteli, a pokud byla příležitost, vždy tu přítele Víta vyhledal a přátelsky pozdravil.

## Pepík a Vít

Kaplan Toufar přišel na své první působiště do Zahrádky jako zralý muž. Pomáhal lidem a duchovně formovat mládež, za války i v popřevratových týdnech byl obcí a lidem skutečnou oporou. Trnul s nimi, když probíhaly hospodářské kontroly, razie gestapa a zatýkání, radoval se z osvobození, nebál se zastat křivě obviněných, varoval před novými pořádky. Naučil se také být dobrým a vlídným pedagogem – učil na školách v Zahrádce, ve Snětě, Ježově, Píšti, Blažejovicích, Šetějovicích a Martinicích, obcházel krajinu pěšky, nabíral vše do očí a duše. Ukázal, jakým přínosem pro obec a lidské společenství je kvalitní kněz. Být druhým nablízku, to bylo jedno z erbovních znamení Toufarova kněžství. To potvrdil i Vít Tajovský, který prohlásil: „Pepík byl člověk nesmírně ochotný, čistá duše. Žádný intelektuál, ale naprosto konkrétní a obětavý kněz. A přitom vyhraněný.“

Za války byla většina veřejných shromáždění pod širým nebem zakázána. Ale přesto se P. Toufarovi podařilo udržet tradiční poutní slavnosti v lesích nad Zahrádkou u Křížné studánky. P. Toufar tehdy nad pro-



Kaple Nejsvětější Trojice u Křížné studánky nad Zahrádkou. Archiv autora.

tektorátními úřady vyzrál figlem: na ledečský okresní úřad podal žádost, že se jedná o pout' na poděkování za dobrou úrodu, a povolení dostal. Ve válečných letech byl na poutích kazatelem sám a po válce r. 1945 byl, jak píše sám Toufar v kronice, „...kazatelem velice dobrým P. Vít Tajovský, želivský premonstrát a profesor náboženství v Humpolci. Mše se slouží venku u polního oltáře.“

## Inspirace Želivem

Zajímavou a méně známou kapitolou je fakt, že se P. Toufar, podnícen svými vlastními zkušenostmi (v dětství mu zemřela matka), neobyčejně vyvinutou sociální citlivostí i četbou životopisu Dona Boska, obětavě staral o sirotky a venkovské děti z celé farnosti, pomáhal jim zajišťovat vzdělání, ubytování, stravu. Toufar se také po válce výrazně zasadil o vznik ledečského gymnázia a měšťanské školy v Zahrádce. V jednom svém novinovém článku (z června roku 1945) načrtl, odkud také sbíral inspiraci: „Obec Zahrádka s několika malými vesničkami, rozhozenými po kraji, s tradičním životem otců – to jest kraj naší borovice. Možná říci, když se rozdávalo bohatství, byl tento kraj poslední. Rovněž při rozdávání honosné krásy na něj nezbylo. Ale potom, když se rozděloval cit, půvab, romantičnost a soucit, byl tento kraj první. Myslím, že soucitné srdce zdejšího lidu je bohatství nejlepší. Tedy to hmotné bohatství, které rez kazí, toho lehce postrádáme, ba ani po něm netoužíme, ale jiná je naše bolest a jedno celému širokému kraji schází, totiž – možnost vyššího vzdělání,



Premonstrátský klášter v Želivě. Archiv autora.

neboť střední a odborné školy jsou v Humpolci, v Havlíčkově Brodě a v Čáslavi, v městech několik hodin vzdálených. A přece nevím, kde jinde se sejdeme s tak vyspělými venkovany, jako právě v našem kraji. Sám znám několik domkářů a malých rolníků, majitelů knihoven o několika stech svazcích, kde kromě na venkově oblíbených knih Vlasty Pittnerové, Javořické, najdete úplná díla Baarova, Raisova, Demlova, Pekařova i knihy – novinky – vydané Katolickým a Evropským literárním klubem, jehož jsou členy. A že Leděcko, Zahrádecko a Dolnokralovicko mělo ku vzdělání vždy kladný poměr, ba mohu říci ten nejlepší, dokazuje vzácný historický doklad – Album Alumnatus Siloensis – zapůjčený mně laskavostí dp. P. Víta Tajovského, profesora v Humpolci a bibliotekáře v Želivě. Je to, řekněme dnešním termínem, třídní kniha, první střední školy, šlechtického gymnasia v Želivě, založeného r. 1633 umění a vědy milovnými premonstráty.“ A svůj článek Toufar končí slovy: „A proto nyní, kdy je program vlády, aby dle schopností se dostalo vzdělání všem, kdy se zřizují nové střední školy, doufáme, že i našemu ledečskému kraji se dostane, nač má svaté a spravedlivé právo – Posázavského gymnasia – v Ledči n. Sáz. Schopných a nadaných žáků čeká již mnoho.“

A skutečně, od září 1946 nastupují do nově založeného ledečského gymnázia noví studenti a mezi nimi i někteří mladí Toufarovi farníci.

### Pohnutý rok 1948 na Vysočině

Když se v Želivě 2. února 1948 koná slavnostní akt opatské benedikce Víta Tajovského, mezi mnoha hosty nechybí ani P. Toufar ze Zahrádky. Mimochodem, ten samý den vydal arcibiskup Josef Beran pastýřský list, komentující vyhocené poměry v republice, ve kterém se mj. praví: „Jsme čeští kněží. Zůstaneme věrni svému národu i v dobách nejkřutějších. [...] Je i bratrovražedný boj vedený jazykem: pomluvou, osočováním, udáváním, jež není oprávněné. Milí bratři! Na kazatelně, ve zpovědnici a kde jen můžete, hleďte působit na své svěřené, aby prohlédli a poznali, kdo jsou jeho nepřátelé. Urovnejte rozbroje v rodinách, osadách, ve veřejném životě. [...] Kristův kříž zvítězí nade všemi, kdo proti němu bojují. Zvítězil i nad křížem hákovým. Satan byl, je a bude vždy odpůrcem kříže. Milujme Kristův kříž, milujme jej i ve svých životních křížích!“ Jako kdyby arcibiskup Beran prorocky předjímal dramatický spád dalších událostí – i v životě opata Víta Tajovského a P. Josefa Toufara.

V pohnutých dnech konce února a v březnu 1948 je na nátlak Okresního akčního výboru Národní fronty v Ledči a místních zahrádeckých partajníků P. Toufar přeložen do Číhoště. Dochované dokumenty svědčí o komunistické zvlí a manipulaci v pozadí celého přeložení. Zajímavé je, že ve farnosti a okolních obcích vznikly tehdy petice proti Toufarovu přeložení, které podepisovaly stovky lidí, včetně komunistů a lidí nevěřících. Přinášejí důkazy o Toufarově respektované osobnosti. Na vzniklou situaci reagoval Josef Toufar naléhavě otevřeným dopisem (z 12. března 1948), který zaslal jak OAV NF v Ledči, tak Biskupské konzistoři v Hradci Králové: „Podle soupisové akce, kterou jsem poslal k Biskupské konzistoři v Hradci Králové, mohu prohlásit, že jest pro mne nejméně 99 % farníků i nekatolíků, kteří tuto akci podepsali, a tím moji dobrou činnost náboženskou i kulturní ocenili a všichni, bez rozdílu politického přesvědčení, si přejí, aby bylo upuštěno od mého přeložení. [...] K mojí obhajobě dovoluji si stručně

podotknout: Vždycky jsem vystupoval jako kněz-farář všech. Nikdy jsem se neptal, jakého je kdo přesvědčení, a kde jsem mohl, tak jsem pomohl a poradil. [...] Končím s prosbou, aby tato záležitost byla spravedlivě vyřešena.“

Záležitost spravedlivě vyřešena nebyla, Josef Toufar je přeložen do Číhoště. Hořkost ani ublíženost však nepěstuje a během několika týdnů se stává pro své srdečné a otevřené jednání respektovanou osobností i tam. Do Želiva za P. Vitem už to má dál než ze Zahrádky. Ale několikrát se potkávají na různých náboženských setkáních a akcích.

### Dvě fotografie

Například začátkem léta 1949 je Josef Toufar pozván do Zahrádky. Třetího července dopoledne tam má slavit svoji primici novokněz a bývalý Toufarův „svěřelec“ Josef Bělohradský. P. Josef Toufar se do Zahrádky vrací na pár hodin, srdečně se zdraví se svými



Primice Josefa Bělohradského v Zahrádce 3. 7. 1949. Přátelské setkání Josefa Tuffara (vpravo) a Víta Tajovského (vlevo v bílém) na farním dvoře. Archiv autora.

přáteli a mává na členy Sdružení katolické mládeže, které po válce zakládal a s ohromným pastoračním úspěchem vedl. Setkává se tu s želivským opatem Tajovským. Fotografie je zachycuje na farním dvoře v družném, srdečném hovoru a letním slunci. Poté se fotí celá skupinka duchovních. Nemohou tušit, jaká temná noc některé z nich za šest měsíců čeká. Skupinový snímek kněží na farním dvoře je unikátním dokumentem. Sedící (první zprava) ledečský děkan P. Václav Slaviček (vedle něj P. Toufar) a uprostřed v bílém opat Tajovský se v únoru 1950 stanou svědky brachiálního mučení Josefa Toufara ve valdické kobce.

Vzácný je také snímek z 28. září 1949, který se nedávno našel v Tajovského pozůstalosti. Na fotografii je zachycena chvíle, kdy kněží vycházejí z kostela sv. Václava ve Světlé nad Sázavou, kde právě skončila dopolední poutní bohoslužba. Za ministranty s pokladničkou a misálem jde rozesmátý opat Tajovský, po



Pout' ve Světlé nad Sázavou, 28. září 1949. Archiv želivské kanonie.

jeho levé ruce jej doprovází rozhodný světelský farář Jan Beran, po pravé mírně zachmuřený ledečský děkan P. Slaviček a za ním vykukuje hlava usměvavého P. Toufara s letně opálenou tváří a mírně prošedivělými skráněmi. Za pětáctyřicet dní se jejich životy obrátí naruby.



Primice Josefa Bělohradského v Zahrádce 3. 7. 1949. V bílém opat Tajovský, první zprava sedí ledečský děkan Slaviček a druhý zprava P. Toufar. „Potkají“ se za pár měsíců ve valdických kobkách. Archiv autora.



## První návštěva v Číhošti

Advent 1949, zasněžená mrazivá Vysočina, třetí neděle, dopoledne 11. prosince. V malém kostele v Číhošti se při kázání P. Josefa Toufara třikrát zakýval dřevěný oltářní křížek a zůstal zkroucen a vychýlen mimo těžiště. Pohyb křížku vidělo dvacet svědků. P. Toufar pohyb neviděl, dozvěděl se o něm až druhý den od farníků. Postupně shromažďuje svědecké výpovědi a zpráva o zvláštním, tajemném úkazu se rozšiřuje nejen po Vysočině. Místo ohledává dvojice příslušníků SNB z Ledče a nic podezřelého nenalézá. A do Číhoště vedou cesty mnoha poutníků, duchovních i zvědavců. My dnes víme, že teprve až začátkem ledna se do celého případu vlomila komunistická Státní bezpečnost. Číhošť nejdříve začala monitorovat a po dvou neúspěšných pokusech byl 28. ledna 1950 unesen P. Toufar. Ale předtím, během ledna, jej v Číhošti dvakrát navštíví také opat Vít.

Nejdříve to bylo v neděli 8. ledna, kdy tam přijel se dvěma spolubratry, s přítelem a primářem plicní léčebny v Humpolci dr. Jaroslavem Richterem, jeho rodinou a bratry Prokúpkovými. Malá vsuvka: Pan opat

byl v těch prosincových týdnech mimo Želiv, na duchovních cvičeních na Svatém Kopečku, a když se vrátil, byl neustále bombardován telefonickými dotazy, co se to děje v Číhošti, a protože o nové situaci nic nevěděl a P. Josefa znal, vypravil se zjistit situaci přímo do Číhoště. Z prvního výslechového protokolu P. Toufara ve Valdicích vyjímám tuto pasáž – P. Toufar vypovídal: „Dne 8. 1. 1950 mne navštívil opat Želivského klášte- ra Vít Tajovský v doprovodu pátera Klementa Davida a pátera Nepomuka Pikla, oba kaplanové z Humpolce. Po příjezdu pan opat ihned šel do kostela, kde jsem jej přivítal. Hned na počátku jeho návštěvy jeho zájem směřoval k události, která se tam stala s křížem. Proto jsem pro lepší ilustraci se snažil vylíčit mu všechno podrobně, jak se sběhlo. Rekapituloval jsem svá slova, která jsem pronesl při prvním kázání, kdy se kříž poprvé pohyboval. Pan opat se velice divil a nepamatuji se, zdali se nějak vyjádřil. Pamatuji se však přesně, že pan opat šel na stranu od oltáře pod sochu Božského srdce Páně a odtud se díval, to jest z boku, na uvede- ný kříž. Z tohoto místa se díval na kříž a řekl: ‚Ten kříž není jen pootočený, ale on je nakloněný dopředu.‘ Pan opat vzal ze zákristie druhý kříž, téhož provedení,



Číhošť ve 40. letech, vlevo hostinec, za stromy kostel a fara. Archiv autora.

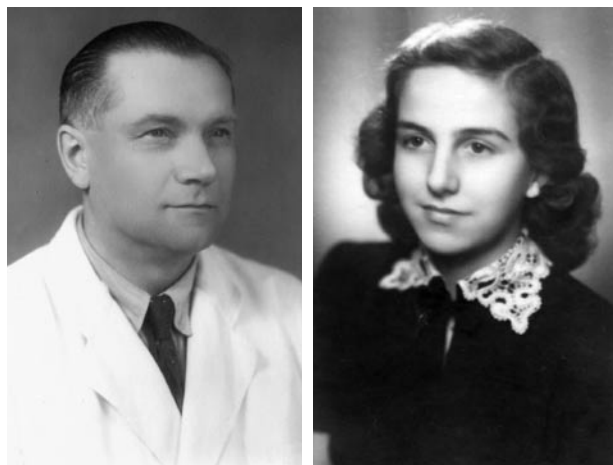
a porovnával, do jakého úhlu je odkloněn kříž na Svatostánku. Před tímto objevem pana opata nikdo nezjistil od vzniku události, že by kříž byl dopředu nACHýlen. Tuto návštěvu pan opat ukončil modlitbou všech přítomných a potom jsme se odebrali na faru. Na faře jsem předložil k nahlédnutí protokoly s očitými svědky.“

### Zvláštní pocit nehlobat

Opat Vít Tajovský ke své první návštěvě v Číhošti vyprávěl v roce 1968 před Vyšší vojenskou prokuraturou: „Kříž byl v pohledu k hlavnímu oltáři hodně vychýlen směrem ke kazatelně, tedy do levé strany. Vzpomínám si, že i podstavec, na kterém kříž stál, byl ve stejném směru nakloněn. Myslel jsem si, že kříž musí být k podstavci přilepen či jinak připevněn, aby nespádl. Ostatní dva kříže na postranních oltářích byly v pořádku. Měli jsme takový zvláštní pocit po té záhadě dál nehlobat. Nedovedl jsem si dobře vysvětlit, co bylo příčinou toho jevu. Nechtěl jsem jej hodnotit jako zázrak, to bylo jistě odvážné v té době. Nemohu ovšem možnost zázraku vyloučit. Víím však bezpečně, že nikde nebyly žádné skoby, žádné hřebíky, a to ani na zdi, na oltáři či kazatelně. Ani žádné stopy po nich.“

### Oslovoval ho Josífku

Svědectví o první návštěvě Tajovského v Číhošti mi poskytla dcera humpoleckého primáře MUDr. Richtera Ludmila Havelková-Richterová, které 9. ledna 1950 bylo čtrnáct let: „Otec a pan opat byli už v té době velmi dobří přátelé. Pan opat mu tehdy sdělil, že do číhoštského kostela jezdí lidé ze širokého okolí a že někteří považují tento jev za zázrak. Snad proto vzal náš táta celou svoji rodinu s sebou. Jela s ním naše maminka, já a moji dva mladší sourozenci – dvojčata. Do Číhoště se jelo dvěma auty – ze Želiva jel pan opat a z Humpolce pak jela celá naše rodina. Kostel v Číhošti nám přišla otevřít neteř pana faráře a ten se objevil za chvíli. Byl to statný člověk velice přátelské povahy. S panem opatem se velice dobře znali, mluvili spolu kamarádsky a pan opat ho oslovoval Josífku. Vyprávěl nám, že křížek se na oltáři pohyboval 11. pro-



MUDr. Jaroslav Richter a Ludmila Havelková-Richterová.  
Archiv autora.

since. Křížek jsme všichni viděli. Stál na svatostánku nakloněný kupředu a k pravé straně, takže se zdálo nemožné, že nespádl dolů. Žádné nitky nebo drátky nebo poutka tam však nebyly. [...] Vzpomínám si, že se těch debat zúčastnili i bratři Prokúpkové z Humpolce, kteří se dostavili později. Po prohlídce táta křížek zase vrátil zpět. Mluvílo se i o tom, že je třeba ten jev ofotografovat. Za dva měsíce poté, začátkem března roku 1950, jsme šli se školou na film o Číhoštském zázraku, kde jsme ale mohli vidět různé drátky a mechanismy, které vedly od křížku ke kazatelně, což jsem věděla, že je nesmysl.“

### Další návštěva v Číhošti za šestnáct dní

Druhá návštěva opata Víta Tajovského se v Číhošti uskutečnila 24. ledna v doprovodu katechety Růženy Převorové a děkana z Nové Cerekve P. Váni. Josef Toufar vyprávěl ve Valdicích: „Za několik dní mě opět navštívil želivský opat Vít Tajovský ve společnosti děkana z Nové Cerekve, jehož jméno neznám. V této době jsem byl na faře, když oba přišli ke mně a oznámili mi, že se jdou podívat na ten kříž. Šel jsem s nimi do kostela, kde jsme se zdrželi jen několik málo minut. Potom jsme šli zase na faru, kde jsem jim dal pohostění. Mluvili jsme o bířmování a já jsem litoval, že pan opat nemůže u nás tento akt provádět. Dále jsme mluvili o různých všeobecných záležitostech. Celková

návštěva trvala nejdéle půl hodiny, když potom ihned zase odjeli.“

Opat Tajovský o své druhé návštěvě v Číhošti podal svědectví v roce 1968: „Pan farář Toufar nám sdělil, co se v Číhošti děje, že je tady stále více lidí. Že nechal zhotovit několik set fotografií a ty rozdával, každý chce mít na Číhošť památku. Říkám mu: ‚Josefe, prosím Tě, neblázni, vždyť tě ještě zavrou. Za tohle tě mohou chytnout, víš, že dnes bez povolení tisknout nic nejde. Tak to dál prosím tě nedělej!‘ ‚Ale co mám tedy dělat, když je budou chtít?‘ ‚Tak jim raději řekni, že už žádné nejsou!‘ Josef nám dále vyprávěl, že pan biskup Mořic Pícha ustavil zázrakovou komisi a já že jsem do ní jmenován taky. Já však zatím o zázrakové komisi nic nevěděl. To bylo naposledy, co jsem Josefa Toufara viděl. Pak už jsem ho jen slyšel v temnu Valdic.“

## Únos a zatčení

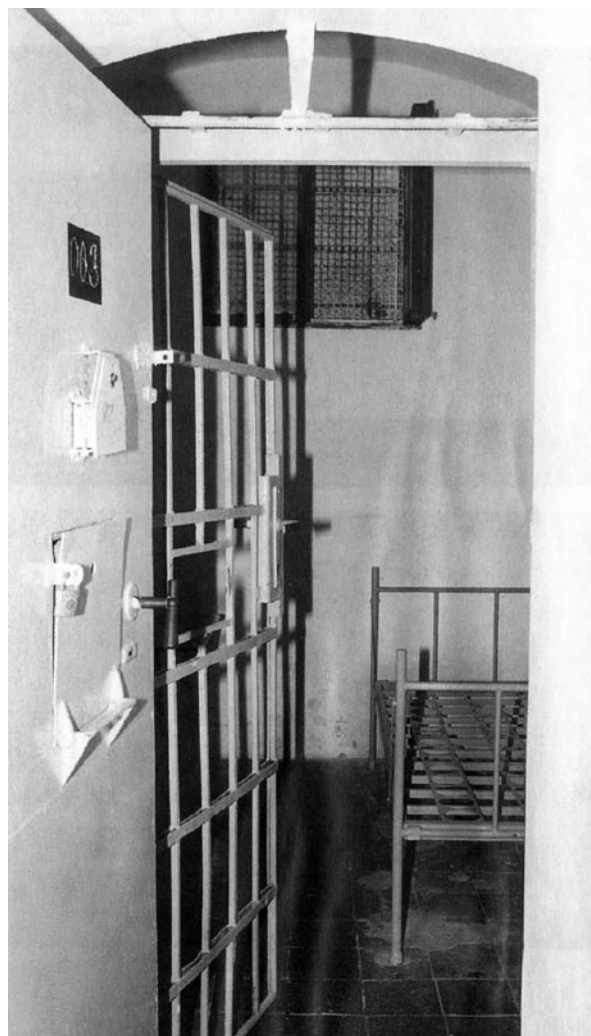
28. ledna je z číhoštské fary na dvůr vylákán a odtud příslušníky StB unesen P. Toufar a v noci z 1. na 2. února je s ním ve Valdicích započat první výslech. Přiznat se nemá k čemu.

30. ledna 1950 je ve večerních hodinách v želivském klášteře zatčen opat Vít Tajovský. Zatčení provedli jihlavští estébáci Josef Solař a Ladislav Novák. V autě, které řídil Antonín Nápravník, byla přítomna zatčená učitelka náboženství Růžena Převorová. Ze Želiva jeli přes Ledec nad Sázavou, kde byli na zadním dvoře ONV přeloženi do jiného vozu s dalším zatčeným v kauze pohybujícího se křížku, číhoštským kostelníkem Františkem Pártlem. Zatčení jsou předáni estébákům Janu Fousovi a Josefu Literovi (soudruh Litera několik hodin předtím při domovní prohlídce prázdné číhoštské fary ukradne větší obnos peněz). Všechny tři zatčené odvezli do Prahy a odtud kostelníka s opatem Tajovským do Valdic.

Začíná se hrůzný měsíc tortur a výslechů P. Tofara, Víta Tajovského a dalších zatčených v kauze Číhošť ve III. oddělení valdické věznice, které za války sloužilo jako vyšetřovací vazba jičínského gestapa.

## Ve sklepení valdické mučírny

Opat Tajovský o vyslýchajících ve Valdicích v roce 1968 vypověděl: „Byli celkem tři. Pamatuji se, že tehdy měli před sebou kupu salámu a rohlíky a jedli, zatímco já již tři dny nesměl jíst. Byl jsem vyzván, abych vypověděl, co jsem provedl, a bylo vidět, že je zajímavá především Číhošť. [...] Když jsem se nepřiznával, dali mě do korekce a to třeba na tři dny. Tam to bylo strašné. Naprostá tma, spát jsem musel na betonové podlaze na výstupku a k dispozici jsem měl jednu deku. [...] Když jsme byli v korekci, bylo vulgárně vyžadováno, abychom se při zabouchání dozorcem na dveře



Cela ve III. oddělení valdické věznice. Archiv B. Čelovského.

cely hlásili číslem a heslem, které bylo různé. Já měl ku příkladu heslo ‚Když mně hlava pěkně změkne, potom hezky všechno řekne‘. V noci jsme byli buzeni každou hodinu, museli se postavit a toto vykřikovat. Tehdy jsem zjistil, že ve věznici je i dr. Buryšek, opat Machalka a rovněž farář Josef Toufar. Slyšel jsem je totiž, protože jsme se museli hlasitě hlásit, jak v cele pro korekce vykřikují svoje číslo a heslo. Toufara jsem také slyšel jednou z cely pro korekce zpívat náboženskou píseň a asi dvakrát jsem ho slyšel volat něco v tom smyslu: ‚Už dost! Já nemohu, já jsem nic neudělal!‘ To bylo pokaždé v noci.“

Situace s P. Toufarem se soudruhům ze státní bezpečnosti zadrhla na mrtvém bodě. Nemají ani Toufarovo přiznání, ani konkrétní důkazy, které by svědčily o podvodu. P. Toufar se po třech týdnech tvrdých výsledků k ničemu nedoznává. Pohyb křížku ani sám neviděl. Blíží se zasedání ÚV KSČ, na kterém má prezident Gottwald vysvětlit národu, jak je to s tím církevním podvodem v Číhošti a že se ten hlavní podvodník přiznal.

Opat Vít Tajovský a ledečský děkan Slaviček jsou trápeni ve stejných zdech, zatím s menší intenzitou než P. Toufar.

## Po změněné situaci

P. Toufar umírá po sadistickém mučení 25. února 1950. V den, kdy je tělo P. Toufara zahazováno na dáblíckém hřbitově vápnem, tedy v pondělí 27. února, jednalo předsednictvo ÚV KSČ, na kterém k církevním otázkám referoval Alexej Čepička: „Po změněné situaci v případě Číhoště se ukládá, aby propagačně bylo tohoto případu co nejvíce využito. V souvislosti s tzv. zázrakem má být pranýřován iniciátor – Vatikán a biskupové, přičemž vlastní útok má být zaměřen na de Livu. Vyvrcholením této kampaně bude prohlášení de Livy za personu non gratu tak, aby musel opustit území republiky.“

Církevní šestka navrhuje, aby původně chystaný monstrproces s P. Toufarem a premonstrátskými opaty Tajovským a Machalkou byl s oběma opaty projednán později a samostatně, a bylo schváleno, že bude zahájena masivní propagandistická kampaň, která odhalí „podvodné“ pozadí pohybu křížku.

Událost v Číhošti byla hlavním důvodem zahájeného trestního stíhání opatů Tajovského a Machalky a ve smyslu nové koncepce procesu bylo stíhání rozšířeno na další představitele řádů. Úloha P. Toufara byla v této chvíli přesunuta z větší části na opata Víta Tajovského, který, cituji z obvinění, „věděl o podvodném nastrojení tak zvaného zázraku a rozhodl se užít jej k rozvrtným cílům hierarchie proti státu, ukrýval v želivském klášteře zbraně a střelivo určené k převratné akci, na niž se připravoval“. My dnes víme, že zbraně a střelivo podstrčila do želivského kláštera tajně StB.

Již 31. března bylo zahájeno hlavní přelíčení.

A 4. dubna byl vynesen rozsudek. Vít Tajovský byl odsouzen za zločin „velezrady a vyzvědačství“ k dvaceti rokům tvrdého žaláře. Proces se stal zdůvodněním dalšího proticírkevního útoku, akce K, kterou byla likvidace mužských klášterů provedená v noci ze 13. na 14. dubna 1950.

Dcera humpoleckého primáře MUDr. Richtera Ludmila Havelková-Richterová vzpomíná na dubnové dny roku 1950: „V následujících týdnech jsme se zatajeným dechem poslouchali z rádia části veřejného



Vít Tajovský (uprostřed) při vynášení rozsudku v dubnu 1950 ve zmanipulovaném procesu. Za „velezradu, vyzvědačství a organizování ozbrojeného převratu“ odsouzen na 20 let. Archiv autora.



Vít Tajovský po propuštění z vězení, začátek 60. let. Archiv želivské kanonie.

procesu s řeholními představiteli, mezi nimi byl i pan opat Tajovský. Když v jedné výpovědi přiznal, že byl táta jeho přítel, věděli jsme, že to má otec nahnuté. Otec si sám myslel, že ho zatknou také, ale zřejmě to neměli hned v plánu, v té chvíli byli na radě kněží. My děti jsme nesměli jít studovat a tátovi odsunuli z humpolecké léčebny všechny řádové sestry.“

### Pavel Želivan a osudové datum 11. 12.

Na závěr se ještě na chvíli vraťme na klášterní želivskou zahradu. Píše se září 1945. Ti tři, kteří tam rozmlouva-

jí, nemohli pochopitelně tušit, jak budou jejich životní osudy navzájem provázány a spleteny.

Opat Vít Tajovský se stal muklem komunistických věznic a později jedním z důležitých svědků celého číhoštského případu.

P. Josef Toufar se stal číhoštským martyrem a dnes nic nebrání tomu, aby byl zahájen jeho beatifikační proces.

A ten třetí, tehdy nadějný student Karel Vrána, se po roce 1948 už do vlasti nesmí vrátit, v Římě je v roce 1950 vysvěcen na kněze a stane se z něj jedna z nejdůležitějších osobností našeho exilu a české církve, filozof, teolog, esejista, vydavatel, mecenáš a dobrodinec. Za svůj spisovatelský exilový pseudonym si zvolil jméno Pavel Želivan – jako echo rodných končin a z vděčnosti za ochranu Želivské Matky Boží. A je podivuhodné, že všechny tři také svázalo jedno datum – jedenáctý prosinec.

11. prosince 1949 dopoledne se zachvěl kříž číhoštský.

11. prosince 1999 dopoledne zemřel v Želivě opat Vít Tajovský.

11. prosince 2004 dopoledne dodýchal v Říčanech prof. Karel Vrána.

Rozšířený a doplněný text přednášky, která zazněla v želivském klášteře na konferenci 100 let opata Víta Tajovského 13. října 2012.

**Miloš Doležal** (1970), básník, publicista a redaktor Českého rozhlasu 3-Vltava, autor knižní monografie o P. J. Toufarovi *Jako bychom dnes zemřít měli* (Nová tiskárna Pelhřimov, 2012).

Navštivte internetové stránky CDK

**www.cdk.cz**

Naleznete zde informace o všech vydaných i připravovaných titulech CDK, včetně obálek a anotací.

Knihy jsou účtovány s 15% slevou, pro předplatitele časopisů *Kontexty* a *Církevní dějiny* s **25%** slevou.

Poštovné a balné neúčtujeme!

# Přemýšlet o životě prostřednictvím divadla

*Rozhovor s principálem Divadla U stolu Františkem Derflerem*

**JOSEF MLEJNEK**

Herec a režisér FRANTIŠEK DERFLER (1942) má za sebou plodnou profesní kariéru. Po studiích herectví na JAMU v Brně (1960–1964) působil na různých scénách, naposledy v Národním divadle Brno, jehož uměleckým šéfem byl v letech 1990–1997. Divadlo U stolu vzniklo na přelomu let 1988–1989, kdy signatář Charty 77, vydavatel samizdatové edice Studnice a pořadatel bytových seminářů František Derfler s hereckým kolegou Janem Vlasákem, spisovatelem Antonínem Přidalem a hudebním skladatelem Jiřím Bulisem připravili čtení z textů filosofa Josefa Šafaříka. Svoji činnost obnovilo Divadlo U stolu v roce 1999. Od té doby má také stálé působiště na Sklepní scéně Centra experimentálního divadla v Domě pánů z Fanalu na brněnském Zelném rynku. Více než dvě desítky inscenací, které vznikly v posledním desetiletí, se mohou vykázat postupným růstem od scénického čtení k ryze divadelnímu pojednání konkrétních děl. S Františkem Derflerem jsme se sešli přímo v divadle ve chvíli, kdy pracoval na inscenaci hry Eugena Ionesca *Král umírá*, která bude mít premiéru 19. května.

*Scházíme se po více než deseti letech k rozhovoru pro revue Kontexty, která se tehdy ovšem jmenovala Proglas. Co se za tu dobu změnilo v Divadle U stolu?*

Setrváváme na původní cestě, chod divadla získal pevnější podobu, zejména počínaje rokem 2005, kdy se stalo třetí řádnou scénou Centra experimentálního divadla – vedle Divadla Husa na provázku a HaDivadla. Vedle nových inscenací se na malém jevišti zdejší Sklepní scény objevila řada zajímavých herců, přišli hostující režiséři. Bohužel s námi přestal spolupracovat výtvarník Milivoj Husák, který podobu našich inscenací jedinečně spoluvytvářel.

*Hledají se dnes spolupracovníci obtížněji, nebo si herci i dnes považují toho, že si mohou, zahrát v Divadle U stolu?*

Netroufám si mluvit za kolegy, do jaké míry si toho považují či ne. Já si považuji toho, že ještě mají chuť se mnou zkusit a že je to baví. Při výši našich honorářů je to přinejmenším zajímavé. Zdá se, že jsou u divadla stále ještě lidé, kteří dělají věci proto, že je to zajímavá, a ne pro peníze. Takže obtíže jsou dány spíš časovými možnostmi spolupracovníků. A to je stejné jak u herců, tak u hostujících režisérů.

*Jako hostující režisér se výborně uvedl Ivo Krobot. V čem se s ním cítíš být spřízněn a v čem se, pokud jde o východiska a o přístup, oba lišíte?*

Ivo Krobot tíhne k jinému typu her. Na svém režisérském kontě má kusy od Čechova po Harolda Pintera, jeho celoživotní láskou a divadelním údělem je dílo Bohumila Hrabala. Také jeho způsob práce a záliba v jistých jevištních řešeních – například jeho vášeň pro mnohost předmětů a rekvizit na jevišti – jsou jiné než



František Derfler. Foto: Zuzana Derflerová-Brázdová.

moje. Ale jsou i věci, které jsou nám oběma blízké, a myslím si, že právě jeho inscenace dobře zapadly do našeho repertoáru. Svědčí o tom i nedávná premiéra *Magora* v jeho dramatinizaci a režii.

*Milan Uhde použil nedávno při charakteristice toho, co v Divadle U stolu od počátku děláš, pojmu věřící divadlo.*

Ivo Osolobě kdysi výstižně prohlásil, že divadlo je jistým přemýšlením o životě. Pro nás to především znamená přemýšlení o starých, věčně znepokojujících otázkách lidského údělu, lidské existence, které nikdy nikdo z lidí nezodpoví vyčerpávajícím způsobem. Pokud nezavíráme oči před vlastním životem, dříve nebo později na ně narazíme všichni. Chováme v sobě lásku i nenávisť, vinu i schopnost soucítění, jsme otevřeni dobru a zároveň nakloněni ke zlému. Víme, že jednou musíme zemřít, ptáme se, kdo jsme a kam jdeme. Takové otázky mě stále silně zasahují a s herci se pokouším přemýšlet o nich prostřednictvím scénovaného příběhu. A to také znamená – smím-li to tak říct – mít otevřené oči nejen pro horizontální rovinu života, ale i pro jeho dimenzi vertikální. Pro vztah k tomu, k čemu jsme jako lidé ustavičně odkazováni. Prostě pro vztah k Bohu. Tohle zacílení je snad z naší dramaturgie a z naší práce vůbec znát, a to má zřejmě na mysli Uhde. Snad ten dojem vyvěrá i z toho, že výpověď našeho divadla není podle něj relativistická, že je to, jak sám říká, divadlo, které ví o temných místech v člověku, ale nezahlučuje se jimi.

*Jak zapadá do té věřící koncepce Elie Wiesela se svou hrou Šamhorodský proces?*

Právě Uhde považuje za kámen úrazu, že autor hru situoval do venkovské hospody a že za soudce ustanovil potulné herce a hospodského, kteří podle něj nemohou téma soudu nad Bohem rozvinout tak, jak to zřejmě učinili učení rabíni ve vyhlazovacím táboře. Tam také autor hry jako chlapec přeživší Osvětim takový soud zažil. Myslím, že Wiesel věděl, co činí, když časem hry učinil předvečer židovského svátku *Purim*, a světil při purimových hercům. Hra se tak stává hrou ve hře, divadlem na divadle, navíc se odehrává v čase svátku, kdy je „vše dovoleno“ a kdy se vzta-

hy mohou hravě obracet naruby. To vytváří určitou perspektivu, v níž se ústřední téma hry ocitá, a staví po mém soudu otázky hlavního hrdiny do souvislosti s tím, jak vede svou při Wiesela. Totiž jako řeč k Bohu, jako protest proti Bohu nesený přítomným respektem před Bohem.

*Wiesel sám o Bohu nepochybuje, ale podle vlastních slov žije v nesmířenosti s ním.*

V případě *Šamhorodského procesu* jde samozřejmě o text, který v sobě skrývá určitou teologickou provokaci, ale ta je otevřeně přítomna i v samotném Písmu. I v něm se řeč o nevinném utrpení stává protestem člověka proti Bohu, lidským nářkem, žalobou. Stačí jen vzpomenout na Joba. A takovým protestem, nářkem a žalobou je pro mě Wieselova hra, a je lhotečné, je-li žalobcem prostý venkovan, nebo učený rabín. Ten žalobce vznáší svůj protest a otázku z hloubi svého utrpení a ptá se *proč?* Neobrací se k Bohu zády, hádá se s Ním, křičí na Něj. Wiesela nám říká, že i když mluví proti Bohu, mluví vždycky k Němu. A i když se na Boha hněvá, pokouší se mu svůj hněv vyjevit. A právě v tom, jak říká, spočívá přiznání se k Bohu, nikoli negace Boha.

*Jak si vysvětluješ mimořádný úspěch této hry u diváků?*

V jistou chvíli *Šamhorodského procesu* jedna z postav říká: „Žalobce požaduje vysvětlení: Proč je tu nedokonalost, proč je tu ošklivost, proč je tu zlo? Proč existují zločiny? Proč je tu smrt? Jde o relevantní otázky, v tom s vámi souhlasím...“ Myslím, že jde o relevantní otázky pro každého z lidí a že jádro ohlasu hry spočívá právě v tomto. *Šamhorodský proces* má nečekaný divácký ohlas hned od premiéry. Nevěřil jsem, že takhle nejednoduchá a v mnoha ohledech riskantní hra se setká s takovým přijetím. Nedávno jsme ji s mimořádným ohlasem odehráli na zájezdě v Táboře. Přišla nám i písemná poděkování. Brzy nás čeká už padesátá repríza.

*I takový François Villon je v tvém výkladu nejen buřič, člověk vzdorný, ale především muž hluboké víry. A není jisté náhodou, že tě přitahovalo dílo a postavy velkých vyznavačů, Calderón, Dostojevskij.*

V dílech takových autorů je celý lidský život, celý vesmír. Otomar Krejča používal, pokud se dobře pamatuji, o velkých básnících jeviště pěkný výraz, když říkal, že jejich dílo je *nedočerpatelné*. To je velice výstižné. O Calderónově hře *Život je sen* by se mohl konat seminář na dva semestry a stále bychom se nedostali na samotné dno. A nemuselo by přitom jít o žádnou divadelní či jinou archeologii, přehrabování se v minulosti. S Calderónem a Dostojevským jsme rovnýma nohama v dnešku, sami u sebe a u svých problémů.

*Když jsme už před několika lety hovořili o tvém záměru nastudovat Ionescovu hru Král umírá, shodli jsme se na tom, že stačí málo a celá hra se může pokazit. V jakém smyslu jde o chůzi po ještě tenčím ledě než obvykle?*

To, že ke zkažení stačí leckdy málo, platí pro každou inscenaci. Ale tady jde opravdu o riskantní terén. Ionescova hra není, podobně jako jiné kusy tohoto typu, obvyklou divadelní hrou s řetěžením příčin a následků a rozvíjející se zápletkou. Jde spíš o svého druhu partituru, hudební skladbu, která má svůj ústřední motiv, své refrény atd. Riskantnost téhle partitury je v její monotematicčnosti: Král umírá, člověk umírá – představení jako škola umírání. Základní situace jen jedna, a není tudíž jednoduché docílit toho, aby hra měla tah a gradovala. Divadelnost *Krále* je prostě jiná, než je obvyklé. Spočívá spíš v jistém rituálním podloží, je to svého druhu obřad. Ionesco ne nadarmo mluví o ceremonii. Také nelze pominout snovou povahu hry. Ionesco sám říká, že si pro sebe bere právo čerpat ve své tvorbě ze svých úzkostí, snů a temných žádostí. *Krále* lze vnímat také jako sen.

*Jak se specifičnost této hry projevuje v práci s herci?*

Na takový text nebýváme běžně zvyklí, a tak i zdánlivě zcela jednoduché věci se pořád jakoby vymykají a dávají překvapivě plno práce, i když si člověk při čtení textu říká, že zrovna tahle pasáž je přehledná, celkem jasná, a měla by se tedy poddat hereckému ztvárnění naprosto bez problémů. Ale pak se ukáže, že tomu tak není, a text nám tak neustále připravuje nová a nová překvapení. Což se nevyklučuje s tím, že někdo zcela spontánně vycítí smysl té či oné scény a dá ji přesvědčivý výraz. Dává nám to prostě víc práce.



Divadlo U stolu – François Villon: *Teď na krk oprátku ti věší* (Lubomír Stárek a Alžběta Vaculčíaková). Foto: Jakub Jíra.

*Čím je ti Ionesco blízký?*

Musím říct, že hry, které jsou ne zcela přesně označovány za absurdní divadlo, mi nejsou tak úplně nejbližší, i když si myslím, že jde o neobyčejně významný divadelní jev dvacátého století. Jsou kusy, které mám asi raději, ale právě tahle hra mě láká svým tématem. Je to hra o posledních věcech člověka.

*Jak Ionesco zapadá do základní linie Divadla U stolu?*

Vypůjčím si výrok filosofa Alaina Besançona, který napsal, že hra *Král umírá* představuje spolu s Claudelovým *Saténovým střevíčkem* velké sakrální drama francouzského divadla dvacátého století – to samozřejmě nevyklučuje tragikomickou žánrovou polohu. Král je *Jedermann*, Kdokoli, tváří v tvář smrti, svým posledním dnům, svému údělu, čili jde o klíčovou existenciální konfesi, o soudobou skladbu na prastarý motiv rozmluvy Člověka se Smrtí. Svým tématem a svým kázáním, které nemá hotové odpovědi, do zvolené linie divadla, myslím, patří.

*Ionesco je ovšem také mužem víry, tvrdě zkušeno v tahu, tlaku a ohybu.*

Ionescův život z víry byl, zdá se, životem na vidrholci, řečeno s Bedřichem Fučíkem. Hledal především na cestách mystiků a prostřednictvím negativní teologie, která promlouvá naléhavě právě dnes.



*Ve hře Král umírá také není nic jisté předem a vše se hroutí.*

Dramatik o své hře *Židle* říká, že je to hra o ontologické prázdnotě. Zde umírá člověk a rozpadá se svět. Umírá člověk, zbaven všech evidencí, metafyzických jistot, jeho svět ztrácí ontologickou konzistenci. A je to také hroutící se svět umírající v člověku. S každým umírajícím umírá svět, praví se v této hře.

*Jak se ti podařilo zařídit, aby se Ionescova hra vešla na vaši malou scénu?*

Prostředí zdejší Sklepní scény vychází hře do značné míry vstříc, protože je už samo o sobě jedinečné a autorův scénický požadavek zchátralého gotického trůnního sálu splňuje velice dobře. A samotná hra, pokud jde o scénografické prostorové řešení, zase tolik nepotřebuje. Dokonce si myslím, že ten komorní prostor sluší tomuhle kusu víc nebo že je vhodnější, než kdyby se hrála na nějakém příliš velkém jevišti. Samozřejmě některé věci, které Ionesco ve své hře přímo předepíše, se zde udělat nedají.

*Co máš především na mysli?*

V tomhle prostoru neexistují tahy, chybí tu zákulisí, jsou tady de facto jenom dva vchody na jeviště, čili nedá se přicházet z různých stran, nedá se tady ani udělat ona hra kulís mizejících v závěru kusu, kterou Ionesco předepíše, a vysvětluje také, proč je ta hra důležitá.

*Čím jste tento nedostatek kompenzovali?*

Ono to půjde udělat i tady, ale jinak.

*Můžeš prozradit jak, nebo si na to musíme počkat na premiéru?*

Na to je nutné si počkat, protože i pro nás jde stále ještě o úkol, který není úplně uzavřený. Jan Mazák, který má roli i v této hře, v podobných situacích prohlašuje: Buďto se nám to povede, nebo se prostě zařadíme... Jeho slova lze vztáhnout na celý chystaný kus.

*Do čeho by ses rád pustil ještě v letošním roce?*

Už delší dobu chodím kolem Claudelova *Zvěstování*, které jsme už dokonce jednou začali zkoušet. Mám tu hru rád, před více než dvaceti lety jsem tak trochu ini-

cioval její uvedení v Mahenově činohře. Hodně dlouho už také chodím kolem Calderónovy hry *Vytrvalý princ*, ale předběhl mě Štěpán Pácl a jeho divadelní společnost Masopust.

*Ale ta společnost působí v Praze. To snad brněnské nastudování nevylučuje?*

Hru jsem kdysi četl ve starém Vrchlického překladu, který je pro inscenaci už nepoužitelný, ale dá se z něj vysoudit, o jaké dílo jde. Jako jedno ze svých slavných představení uvedl *Vytrvalého prince* Jerzy Grotowski ve Vratislavi. Shodou okolností jsem Grotowského představení na konci šedesátých let viděl. A každý, kdo na Grotowského představení byl, tak trochu ochrne v možnostech se pustit do stejné věci. Jedinečný a svrchovaný způsob, jakým se on vyrovnal s látkou, nejenže nejde překonat, ale těžko se na něj i navazuje. Protože Grotowského herci sdělovali věci způsobem nebo jazykem, který není u běžného divadla obvyklý. Něco podobného je ovšem schůdné pouze u divadelních skupin, které pěstují určitý způsob výrazu a vše dlouhodobě doslova trénují. Něco takového se nedá zopakovat, ale myslím si, že hra samotná se dá nastudovat i u nás.

*Na premiéře Znamení kříže v Městském divadle jsem ovšem mezi diváky zaslechl: Problémy mi nic neříkají, ale scéna byla nádherná! Jaký vztah má Vytrvalý princ k dnešní době? Čím může dnešního diváka oslovit?*



Divadlo U stolu – Elie Wiesel: *Šamhorodský proces*.  
Foto: Alice Prokopová.

Jde o téma, které je živé neustále, protože je věčné. Týká se člověka vždy a všude. I dneska může člověk stát před rozhodnutím, jestli zachová svou tvář a identitu a ztratí život, anebo zachová život za cenu ztráty tváře a identity.

*Chystáš se uvést ještě něco dalšího od Dostojevského, nebo se s Nastasjou Filipovnou definitivně uzavřel kruh?*

Ještě jeden titul by se mi líbil. *Bratři Karamazovi*. Když jsem je viděl na malém jevišti v Divadle Na zábradlí v režii Ewalda Schorma.

*Na to je ovšem třeba už víc lidí. Jakou máte vlastně horní hranici v tomto ohledu?*

*Karamazovi* by se dali hrát s menším počtem postav, *Výtrvalý princ* by šel udělat v šesti sedmi lidech. Menší zhuštění by hře jen prospělo. Ale tenhle počet, to už jsou v našem komorním prostoru vlastně velké kusy.

*To už je skoro strop. Mohli byste se pak přejmenovat na Divadlo U stropu.*

Ale vrcholem v tomto ohledu byl u nás zatím *Macbeth*, kde se objevilo jedenáct herců.

*Tam jste počet nahnali čarodějkami. Ale kolik herců jste měli v jednu chvíli na scéně nejvíc?*

V *Macbethovi* byli v některých momentech na jevišti všichni herci. To už je opravdu horní hranice. Na té se pohybuje jiný titul, který už také nosím dlouho v hlavě, Molièrův *Don Juan*. Ale rádi bychom také navázali na linii, kterou v minulosti představovala Durychova *Boží duha* nebo Demlovo *Zapomenuté světlo* či Máchův *Máj*.

*Že byste se znovu vrátili k inscenacím na rozhraní literatury a divadla?*

Přitahuje mě také Hemingwayův *Stařec a moře*. Jako monodrama s hudbou na bicí nástroje, jak to udělal u *Starého zákona* Dan Dlouhý nebo u Máchova *Máje*

Zdeněk Kluka. Nevím ale, jestli to bude schůdné s autorskými právy. Taky mám nachystanou hru Ladislava Klímy, spíš je to hříčka než hra, fragment, s názvem *Edgar*. Začlenil jsem do ní úryvek z jeho prózy *Jak bude po smrti*, kde se rozvíjí motiv „Obešel já polí pět“. Klímovy snové, ireálné a zároveň groteskní obrazy lákají.

*Všude se nyní šetří. Postihuje vás to v něčem, nebo vyděláváte na tom, že náklady u vás rovnají se často onomu za málo peněz hodně muziky?*

Postihuje, žádná muzika nás nezachrání. Musíme šetřit, kde se dá, máme-li se vejít do našeho maličkého rozpočtu. Navíc jsme komorní divadlo s nekomerčním repertoárem a s malým počtem míst v hledišti, takže tržby nejsou velké. Nedostatek peněz se nepromítá jen do mzdových poměrů zaměstnanců divadla, ale snižuje možnou výši honorářů pro hostující herce a zasahuje i dramaturgii. Některé zahraniční tituly jsou pro nás vzhledem k výši záloh na uvádění nedostupné.

*Staré problémy nemizejí a objevují se nové – jaké to jsou?*

Trvalým a neřešitelným problémem je už sám model našeho divadla. Pracovat s externími herci je velká výhoda. Ale nemůžu určovat jejich čas, který je vázán především na jejich povinnosti v mateřských divadlech. Každá inscenace, plán na každý měsíc, ba i samotná dramaturgie divadla je tak vystavena značnému improvizování a uskutečňuje se často za velmi obtížných podmínek. Ale to jsme věděli a s tím jsme také do toho šli. I po deseti letech nás stále ještě baví ty obtíže překonávat. Přemýšlení o životě prostřednictvím divadla za to stojí.

*Brno, Sklepní scéna Centra experimentálního divadla, Zelný trh, 5. dubna 2012*

**Josef Mlejnek**, básník, kritik a překladatel.

# Duch vane, kde chce, i v divadle aneb Fenomén Buranteatr

JOSEF MLEJNEK

Když jsem před několika lety poprvé zaslechl název nově se objevivšího divadla *Buranteatr*, tak jsem, nevěda nic o genealogii této scény, reagoval s nedůvěrou, negativně. Jako kdyby toho buranství nebylo, politikou počínaje, v našem veřejném prostoru až až, řekl jsem si. Avšak omyl, *mea culpa*: divadlo svůj název odvozuje od ruského pojmenování ostrého svěžího větru. A spolu se zhlédnutím několika představení následovalo příjemné zjištění, že divadlo právě v tomto ohledu dostává svému názvu.

Bylo by asi podezřelé, kdyby vše v našich divadlech a kolem nich mělo jít jako po másle. Kdyby se dramaturgické záměry jednotlivých scén naplňovaly přesně podle plánu, režiséři se předháněli v invenčních výkladech klasiky i moderny, noví autoři i talentovaní novátoři se od počátku setkávali u vedení divadel i u obecnstva se vstřícností a s pochopením atd. atd. A kdyby navíc nebyl pro ministry kultury napříč politickým spektrem žádný problém vyboxovat pro umění vůbec a pro divadla zvláště nějakou tu korunu navíc. Ve chvíli, kdy píšu tyto řádky, připravují se demonstrace na ochranu *živé kultury*, na jejíž podporu český stát vydává méně než Albánie. Situace českého divadla má v současnosti k výše nastíněné představě idyličnosti dost daleko. Zřizovateli většiny relevantních scén jsou navíc magistráty, což může za určitých povolebních konstelací v regionu představovat pro další existenci divadel reprezentujících živou kulturu v daném regionu přímé ohrožení. Stačí připomenout osud slibně se rozbíhající stálé divadelní scény v Karlových Varech před deseti lety nebo ohrožení divadel – těch větších než malá a menších než velká – před nedávnem v Praze, když si jeden osvětlený radní usmyslel, že pokud si Činoherní klub, Divadlo v Dlouhé a další na sebe plně nevydělávají, šup s nimi pryč. Ale nezávisle na tom, jestli se na české kultuře včetně divadel ubožácky škudlí či nikoli, a nezávisle na tom, usiluje-li někdo divadlům o život, není zcela od věci si položit otázku, zda dnes,

skoro čtvrtstoletí po sametové revoluci, neprožívá český divadelní život období stagnace. Žije se z podstaty, nebo přicházejí nové impulsy? A přicházejí-li opravdu, tak odkud? Generalizovat se nevyplácí, ale v některých divadlech máme pocit, jako kdyby se v nich zastavil čas, v jiných zase, jako kdyby se v nich zastavilo všechno kromě času. A kdo za to může? Jenom magistrátní držgrešlové? Naštěstí *Spiritus flat ubi vult*, Duch vane, kde chce, a není žádný důvod, proč by se měl divadlu a priori vyhýbat. Důkazem tohoto vanutí je pro mne existence brněnského Buranteatru a jeho příběh zahrnující období posledních zhruba deseti let. Slovo „buran“ má v češtině jednoznačně pejorativní význam, neboť se jím označuje křupan – hrubý, neotesaný člověk. Tento význam však zakladatelé divadla neměli na mysli, možná chtěli jen klamat tělem. Nepoměrně řídkěji se u nás slova buran používá ve významu, jaký má v ruštině, kde označuje studený a svěží severovýchodní vítr, který se zvedá náhle a nečekaně.

## Vzpoura proti (divadelnímu) establishmentu

S Buranteatrem jako bychom se v jistém smyslu vrátili do doby o více než třicet let zpátky v tom smyslu, že představuje fenomén vzpoury proti divadelnímu establishmentu, „kamenným divadlům“, to, co v Brně představovala divadla jako Divadlo (Husa) na provázku (ve svých počátcích) nebo později HaDivadlo.

Rozdílů je ovšem skoro stejně jako analogií, odlišný je dnešní společenský kontext. Analogické jsou různé peripetie spojené s obtížným hledáním stabilní scény i několikaleté napůl kočovné fungování, které jejímu nalezení předcházelo. A sami zakladatelé Buranteatru ve svém neoficiálním „programovém prohlášení“ na svých webových stránkách na odkaz malých divadel z šedesátých a sedmdesátých let vědomě navazují. Nepovažují se za zvěstovatele, ani za revolucionáře, ale zcela věčně prohlašují, že vycházejí z přesvědčení, že „hlavní povinností divadla je bavit a zaujmout diváka“. Uvádějí i výčet žánrů a poloh, jimiž chtějí divadelní publikum oslovit. Navíc se domnívají, že „v kolektivu spojeném s podobným divadelním programem dokáží dosáhnout umělecky i ekonomicky výraznějších výsledků než tam, kde lidi spojuje pouze společná výplatní páska“. Jistě, jde jen o vnější vymezení a je vlastně dobře, že dále už nechávají za sebe mluvit své divadelní skutky. Kolikrát jsme už byli svědky úžasných programových prohlášení, ale nakonec divadelní Himaláje porodily myš.

Nynější Buranteatr začali už před deseti lety nosit jako ideu ve svých hlavách dva tehdejší studenti brněnské JAMU Jan Šotkovský a Michal Zetel, současný umělecký šéf divadla. V Olomouci kolem sebe shromáždili skupinu příznivých mladých lidí a pod názvem Tramtárie začali hrát v budově někdejšího opeřetního divadla. Mají tedy mimobrněnskou prehistorii podobně jako HaDivadlo. Po návratu do Brna v roce 2005 se dokonce v konkursu pokoušejí právě tuto scénu získat za své vlastní přístřeší, leč neúspěšně. Po několikaletém provizoriu, kdy hostovali po různých scénách a našli posléze alespoň dočasné útočiště v jednom brněnském knihkupectví, se na ně konečně „usmálo štěstí“ a před třemi lety mohli zakotvit v brněnském kulturním zařízení Stadion v Kounicově ulici.

Pro divadelní kritiky, z nichž většina trvale pobývá v Praze, je Brno stále poněkud z ruky. Při hodnocení sezóny bývají malá divadla znevýhodněna také tím, že jejich představení většina kritiků neviděla. Proto také Buranteatru trvalo nějakou dobu, než se výrazněji zapsal do obecného povědomí. Příznávám, že jsem – pokud jde o Buranteatr – donedávna patřil k oně ignorující většině. První jeho představení, které jsem zhlédl,



Buranteatr: Michal Isteník jako Katurian ve hře Martina McDonagha *Pan Polštář*. Foto: Pavel Nesvadba.

bylo před dvěma roky Ibsenovo drama *Heda Gablerová*. Svou úspornou poetikou a důrazem na herecké gesto má tato inscenace velmi blízko k počínům jiné brněnské „malé scény“, Divadlu U stolu, jehož sklepních prostorů v Centru experimentálního divadla Buranteatr ve své kočovné minulosti ostatně často využíval. Scéna je téměř obrazoborecká, ale funkční. Žádný tísnivý interiér protestantského měšťanského obydlí s výhledem na fjordy. Jen truhlice, stůl a čtyřdílný paraván s průsvitnými plátěnými roletkami, vespod dokonce s úložným prostorem pro rekvizity. Herci vcházejí a odcházejí po vytažení plátěnka některými ze čtvera „dveří“. Významná je i stínohra postav za plátěnými „roletami“, není jí však přehnaně moc. Výborné, spádné představení se soustředilo na samu osudovou dřev především díky skvělým hereckým

výkonům – a také díky velice jistému režijnímu vedení. Bylo znát, že divadlo nijak nepoznamenal několikaletý pobyt v nestandardních, ne-li přímo extrémních podmínkách, ale že naopak šlo, lze-li to tak říci – o růst za pochodu. Herci ani režisér určitě nebyli umělecky „hotoví“ hned od počátku, ale je třeba zdůraznit, že vzhledem k profesionální přípravě začínali na odlišné úrovni než amatérské nebo poloamatérské scény.

## Nepromrhané talenty

Buranteatr také není divadlem *jednostopým*, ale jeho repertoár má univerzální rozpětí. Svědčí o tom nastudování hry současného polského dramatika Michała Walczaka *Amazonie*, reflektující úděl mladých divadelních umělců, „vržených“ po studiích do tzv. tržního světa, v němž jsou jejich aspirace konfrontovány s tvrdou realitou. Jako kdyby nebylo jiného východiska: buď se poddat vábně pohodlného živobytí zajištěného zviditelněním se v seriálech nebo v reklamě, anebo jít

proti všem a utápět se v neplodných fantasmagoriích. (Existence a aktivity samotného Buranteatru jsou přitom živým důkazem, že toto dilema nemá ani zdaleka kategorickou platnost!) Je obdivuhodné, jak suverénně režie (Mikoláš Tyc) pracuje se hrou ze „žhavé současnosti“ především jako s metaforou: doslovnost či prvoplánové apely by nejspíš výrazně oslabily zamýšlený účinek, a tím má být, alespoň v případě *Amazonie*, osvobodivý smích. Cokoli by bylo navíc, bylo by od ďábla mravokárce.

Výrazné a nápadité herecké kreace jsou v Buranteatru patrně samozřejmostí – a nejspíš byly i v minulosti. Za všechny herce tohoto ansámblu musím konkrétně zmínit jeho nejvýraznější postavu, Michała Isteńnika, jemuž se ostatně za role ztvárněné v roce 2011 dostalo radokovského ocenění Talent roku. V *Amazonii* dokázal v hlavní mužské roli s vlasově přesným ironickým odstupem vybalancovat všechny „dopady“ autorovy ambivalence, neboť ten chce být vůči svým postavám jízlivý a chápavý zároveň. Tuto svoji schopnost



Buranteatr: Adam Mickiewicz: *Dziady*. Foto: Pavel Nesvadba.

udržet dva konce jedné hole Isteník potvrdil i v roli prezidentova poradce ve hře Davida Mameta *Listopad*. Jeho Archer Brown obrací své postoje jako rukavici a zároveň stihne patřičnou mimikou komentovat dění na scéně...

Ale vrcholem Isteníkovy herecké práce v Buranteatru a zároveň i vyvrcholením několikaletého úsilí celého divadla bylo nastudování Mickiewiczových *Dziadů* na podzim loňského roku. Dramaturgie Buranteatru cítila potřebu uvodit scény z *Dziadů* kontrastním obrazem našeho sekularizovaného světa s jeho zploštělým chápáním smrti i narušeným vztahem k jejímu tajemství: v úvodu představení se proto ocitáme v ohybné obřadní síni s rakví s mrtvým. Součástí představení jsou vstupy hudebního tělesa Buran ensemble a autorem hudby je Vojtěch Dlask. Nejde o lacinou hudební podšívku, běžný *soundtrack*, protože hudba – včetně zpěvných částí – koresponduje s tím, co se odehrává na jevišti, vnitřně a neúčelově.

Náročný přednes textů ve vázané řeči a ve výrazně mélickém a noblesním přebásnění Františka Halase nejlépe zvládl právě Michal Isteník v hlavní roli, především v náročných lyrických pasážích Gustawových lamentací nad vším, co znemožnila jeho předčasná smrt. Herec nese rytmus, není jím pasivně unášen a jeho hlas i mimika „utáhnou“ bez křečí i místa přímo vykřičená v čistém patosu.

## Z ruky do huby

V Buranteatru vznikají s vynaložením minima materiálních i scénických prostředků velké, v každém případě velice působivé a osobité inscenace. Jde-li v současnosti divadelní život někudy, jde právě a také skrze

Buranteatr. Přitom jde o divadlo s extrémně nízkým rozpočtem a nebylo by příliš moudré prozrazovat, s jakými finančními prostředky jsou „Burani“ schopni zajišťovat své inscenace, neboť by tyto údaje mohly pro zřizovatele jiných divadel představovat klacek na divadelníky: Podívejte, jak jsou skromní, dělejte to také tak, vezměte si z nich příklad!

Skutečnost, že právě toto divadlo žije doslova „z ruky do huby“, a že *to jde*, nijak neospravedlňuje současnou zupáckou oficiální kulturní politiku. Přijdou-li však pro divadlo ještě horší časy, čehož je možné se obávat, bude mít ve špatném počasí *otužilejší* Buranteatr, který si již také získal silné divácké zázemí, před ostatními slušný náskok.

Co se dalo u předchozích inscenací Buranteatru vytušit, se u *Dziadů* stalo i zjevným. Toto divadlo nevzniklo jen jako vzpoura proti snadno předvídatelné předurčenosti kariérního herectví, ani jako protest proti společnosti, popřípadě proti establishmentu nebo jako „řešení“ konjunkturálních problematik všeho druhu. „Nejsem příznivcem aktuálních politických komentářů, myslím, že skutečné síly hýbající společností působí více skrytě, více pod povrchem, než abychom je mohli zachytit ve zprávách,“ říká principál divadla Zetel. Tvrdí-li zároveň, že divadlo je pro něho nástrojem poznání světa a lidí, dá se právě z posledních inscenací Buranteatru usuzovat, že se s povrchem nespokojuje ani toto specifické poznání a že jeho základ, prvotní impuls tvoří autentická a ryzí uhranutost *nesamozřejmostí* divadla a světa. Právě ona způsobuje, že „Burani“ nemohou dělat jiné divadlo než to, které dělají, a že je ani nemohou dělat jinak.

**Josef Mlejnek**, básník, kritik a překladatel.

# Gustav Mahler a česká hudba

JIRÍ ZAHRÁDKA



Gustav Mahler.

Vztah Gustava Mahlera k české kultuře není nijak zásadní, ale přináší několik zajímavých momentů, které je vhodné připomenout. Mahler se narodil 7. července 1860 v židovské rodině v Kališti u Humpolce. Ještě téhož roku se Mahlerova rodina stěhuje do Jihlavy, v té době druhého největšího města na Moravě, kde se brzy včlenila do prosperující německé židovské komunity. Gustavův otec Bernard Mahler získal v roce 1861 povolení k prodeji alkoholu a koncesi k výrobě pálenky. Schopnému obchodníkovi se dařilo provoz postupně rozšiřovat a finanční situace rodiny se rok od roku zlepšovala. Gustav Mahler navštěvoval v Jihlavě obec-

nou školu i gymnázium, ale poslední dva roky gymnázia již studoval jako privatista současně se studiem konzervatoře ve Vídni, kam ho v roce 1875 vyslal otec podporující od dětství jeho výrazné hudební nadání. Hudební vlohy začal Mahler projevovat v útlém mládí. Jeho prvními učiteli byli čeští muzikanti z jihlavské městské kapely a divadelního orchestru, později jej učil hudebník a organizátor jihlavského hudebního života Jindřich Fischer. Na Mahlerovo vnímání hudby měl jistě vliv i častý poslech vojenské kapely, která měla v Jihlavě velkou tradici a často zde hrávala, stejně jako písně lidových kapel (nelze nezpomenout jeho tehdy oblíbenou píseň *At se pinkl hází*, se kterou vyvolal pozdvižení v jihlavské synagoze).

Po studiu na konzervatoři Mahler pokračoval studiem na vídeňské univerzitě. S českou kulturou zůstával i nadále v kontaktu. Jedním z míst, kde sbíral první dirigentské zkušenosti, bylo v roce 1883 městské divadlo v Olomouci, kde však pobyl pouze tři měsíce. Krátce nato v letech 1885–1886 působil jako dirigent v Královském německém zemském divadle v Praze, kam ho pozval proslulý wagnerovský impresárió Angelo Neumann. Zde se stal obdivovatelem díla Bedřicha Smetany a nutno zdůraznit, že Smetanovy opery ve svých působitích často uváděl. Takto nastudoval v Hamburku *Prodanou nevěstu*, *Dalibora* a *Hubičku*. Pro hamburskou operu také získal české pěvce: Viléma Heše či Bertu Foersterovou-Lautererovou, choť skladatele Josefa Bohuslava Foerster (odtud se datuje přátelství obou skladatelů). Také jako šéfdirigent vídeňské Dvorní opery uvedl Smetanova *Dalibora*, a to dokonce v den císařova svátku. Navíc neváhal změnit závěr opery tak, že Dalibor zůstal živ a triumfálně zvítězil. V roce 1909 provedl s Emou Destinovou a Karlem Burianem v Metropolitní opeře v New Yorku *Prodanou nevěstu*. V Praze také získal obdiv

k Antonínu Dvořákovi, jehož symfonické dílo hojně dirigoval, např. v roce 1910 Novosvětskou symfonií v New Yorku. Uvažoval i o nastudování *Rusalky* ve vídeňské Dvorní opeře, ze kterého ale nakonec sešlo. I Leoš Janáček chtěl přes Mahlera prosadit svou tehdejší operní novinku, *Její pastorkyni*, na prkna Dvorní opery. Pozval jej do Brna na jedno z představení *Pastorkyně* v roce 1904, Mahler se však pro zaneprázdněnost omluvil. Vedle Smetany a Dvořáka však dirigoval i díla dalších českých skladatelů, např. v premiéře uvedl Foersterovu třetí symfonií v roce 1896 v Hamburku a v roce 1903 nastudoval ve Vídni balet Oskara Nedbala *Pobádka o Honzovi*. Za zmínku jistě stojí i Mahlerův brněnský koncert s Brünner Philharmoniker v roce 1906, kde dirigoval svou *Symfonií č. 1 D dur*. Zcela zásadní bylo Mahlerovo vystoupení 19. září 1908 v Praze, kde dirigoval světovou premiéru své *Symfonie č. 7 e-moll* se stočlenným orchestrem složeným z hráčů Nového německého divadla a České filharmonie.

To jsou patrně nejdůležitější momenty ve vztahu Gustava Mahlera k české hudbě. Ještě krátce při-

pomeňme některé české reflexe Mahlerova díla. Rok po skladatelově smrti napsal v Praze Zdeněk Nejedlý jednu z prvních mahlerovských monografií. Po první světové válce, kdy poněkud opadl zájem o Mahlerovo dílo, provedl ve dvacátých letech v Brně dirigent František Neumann dvakrát komplet Mahlerových symfonií, vyjma osmé. A také česká reflexe skladatelská je nepřehlédnutelná. Mahler měl obrovský vliv na skladatele především v instrumentaci a zvukovosti orchestru. Za všechny, kteří byli u nás tímto ovlivněni, připomeňme alespoň skladatele a dirigenta Otakara Ostrčila. Zásadní je pak vynikající kompozice Jana Klusáka *Variace na téma Gustava Mahlera pro velký orchestr* z let 1960–1962, kde skladatel zpracoval proslulé *Adagietto* z Mahlerovy páté symfonie. V době, kdy si svět teprve pomalu začínal uvědomovat Mahlerův význam, šlo o vskutku vizionářský počín.

**Jiří Zahradka** je muzikolog, působí na Ústavu hudební vědy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity a je kurátorem janáčkovských sbírek Moravského zemského muzea v Brně.

**DN**  
divadelní  
noviny

**Kulturní čtrnáctideník pro divadelníky a jejich diváky**

22 čísel ročně atraktivního čtení o divadle, televizi, filmu, rozhlase a kultuře



- ★ **jediná komplexní reflexe současného divadla v ČR**
- ★ **původní rozhovory s herci, režiséry, dramatiky**
- ★ **kontroverzní kauzy, pohledy a reportáže z divadelního zákulisí**

Už dvacet dva let jsou Divadelní noviny spolehlivým průvodcem českým a světovým divadlem.

Objednávka předplatného na internetu, telefonicky (224 809 115)  
nebo na adrese: Společnost pro Divadelní noviny, Celetná 17, Praha 1, 110 00.

[www.divadelni-noviny.cz](http://www.divadelni-noviny.cz)



# „Mahlerova hudba je sekýra na zamrzlé moře v nás“

*Gustav Mahler – Vídeň, židovství, identita*

JENS MALTE FISCHER

## I. Původ

Gustav Mahler (7. července 1860, Kaliště – 18. května 1911, Vídeň) pocházel ze skromných, nikoli však chudobných poměrů, jak tvrdí jedno velmi vytrvalé klišé. Mahler sám na tom není zcela bez viny, neboť ve svých nemnoha vyjádřeních k vlastnímu dětství zdůrazňuje nuzné poměry, do nichž se narodil – skrývá však vskutku rychlý vzestup svého otce Bernarda Mahlera z kočovného prodávče šnapsu v pojízdném stánku k váženému a zámožnému výrobcí alkoholu, „Likörfabrikantu“, továrníkovi na likéry, jak se tomu tehdy říkalo. Vesnice Kaliště (německy Kalischt), v níž se Mahler narodil, byla (a je doposud) malinkou osadou. Protože se rodina asi tři měsíce po Mahlerově narození přestěhovala do Jihlavy, která leží nějakých 40 kilometrů od Kaliště, lze jej označit za dítě Jihlavy. Rodina Mahlerova byla židovského vyznání a německého jazyka; rozhodně nepoužívala jidiš – to je další z klišé. Obrazu východoevropského židovstva a štetlu, jehož obyvatelé mluví jidiš a žijí v poměrech ghetta, tato rodina určitě neodpovídá – stejně jako většina v jejím okolí. Středoevropské židovstvo, nikoli ovšem východoevropské, lze kolem roku 1860 z velké míry považovat za asimilované. Na rozdíl od zčásti již velkoburžoazního židovstva v Praze a ve Vídni a od střední buržoazie šlo ovšem o maloburžoazii, která navštěvovala synagogu (Mahlerův otec byl vážený člen jihlavské židovské obce), a zároveň měla doma v knihovně klasiky německé literatury. Císařský dekret umožnil Židům v roce Mahlerova narození usídlit se také ve významnějších městech, jako byla Jihlava, a získávat tam majetek. Bernard Mahler se této šance ihned a činorodě chytil a v něko-

lika letech to dotáhl na majitele domu a váženého továrníka na likéry – to také svědčí o značné energii a odhodlání ke společenskému vzestupu u této rodiny, což očividně přešlo i na syna. Ovšem jeho vzestup z jihlavského synka fabrikanta na likéry až na ředitele vídeňské Dvorní opery a newyorského šéfdirigenta lze nazvat ještě více beroucím dech, než tomu bylo u otce.

Stále znovu se opakuje tvrzení o Mahlerově ovlivnění klezmerem;<sup>1</sup> v jeho hudbě mnozí hledají a také nacházejí židovské stopy. Příkladem může být i tak mimořádný hudebník jako Leonard Bernstein, který vždy u Mahlera emfaticky zdůrazňoval židovskost. U Mahlerových hudebních dojmů z mládí lze ovšem konstatovat, že co platí pro jazyk a životní formy z větší části akulturovaných středoevropských Židů z česko-moravského prostoru, platí i pro jejich hudbu: prostředí klezmeru to nebylo.

## II. Mladý Mahler a Vídeň sedmdesátých let

V 15 letech, neobvykle brzy, přišel Mahler do Vídně. Není nic chybnějšího než chtít zařadit Mahlera pod mezinárodní kulturně-průmyslově-turistickou značku „Vídeň 1900“. Vrchol jeho působení jako ředitele, dirigenta a zároveň operního reformátora spadá sice přesně do těchto let, ale když se roku 1897 vrátil do Vídně svých studijních let, nyní ovšem jako uznávaný hudebník, skladatel, o němž se vášnivě diskutovalo, byl již hotová, ostře řezaná umělecká osobnost a neměl prakticky čas vrhnout se do kulturního života města, které mu muselo být protivné svou navenek působící příčlivostí a lživým přepychem, intrikami nasáklou dvojsmyslností a falešností, které mu hned dalo pocítit.

Město prožívalo přelomové období: gründerová epocha utrpěla roku 1873 cézuru. V roce vídeňské světové výstavy, krátce po jejím otevření, došlo v důsledku nesolidních investic a přehnaných spekulací jako průvodních jevů tohoto stavebního boomu k burzovnímu krachu. Pocit z napálení a podvodu, přesněji gründerového podvodu, se rychle šířil. Rozvinula se hluboce zakořeněná nedůvěra vůči hospodářskému rozmachu, technickému pokroku a optimismu, který je doprovázel; z toho pak vyplynula ochota přiklánět se k politicky extrémním návrhům řešení a hledat obětní beránky – samozřejmě v první řadě Židy.

„Glücklich ist, wer vergißt, was doch nicht zu ändern ist“ – „Šťasten ten, spokojen, žít kdo umí dnešní den“ (doslova: „Šťasten je, kdo zapomene na to, co prostě nelze změnit“) – tento proslavený verš z *Netopýra* Johanna Strausse mladšího (již ve své době parodovaný jako „Glücklich ist, wer verfrißt, was nicht zu versaufen ist“ čili „Šťasten je, kdo prožere, co prochlorat nelze“) poprvé zazněl z vídeňského jeviště, a to ne bez důvodu asi téměř přesně na rok po krizi 1873. Jenže všichni nebyli srozuměni s tím, že mají na vše zapomenout, a raději vytrvale hledali viníky. Umocněná nevážnost *Netopýra* a jiných vídeňských operetních úspěchů propůjčila beztak již známé vídeňské frivolitě onen typický dojem, jímž se odlišovala Vídeň od jiných velkoměst: dojem ne-agresivity, vše mísící lehkomyšlné laskavosti a speciálně oné „Gemütlichkeit“ (útlunosti, vlídnosti, přívětivosti, přátelskosti). To vše však jenom zvláště obratně zakrývalo, že za „zlatým vídeňským srdcem“ číhají propasti, které teprve Karl Kraus označil pravým jménem.

Když Mahler opouštěl Vídeň v pozdním létě roku 1881, měl již formující čas svého života za sebou. Na konzervatoři získal sice podle mistrovské šablony „konzervativní“, ale solidní vzdělání, na univerzitě si rozšířil obzor přinejmenším metodicky a fragmentárním náhledem do společenských věd. Takto vybaven odchází Mahler do světa – nikdy v ruchu uspěchaných let dalšího života na tyto vídeňské duchovní kořeny nezapomněl, a už vůbec je nepopřel.

Musíme si stále znovu uvědomovat: Mahlerova dirigentská kariéra nebyla blesková, ale mimořádně rychlá a cílevědomá. Kdyby byl Mahler nenapsal jedinou

notu, byl by asi dodnes uznáván jako nejvíce fascinující operní a koncertní dirigent doby před první světovou válkou a byl by řazen k Bülowovi, Nikischovi, Furtwänglerovi. Jeho strmá dirigentská dráha ho vedla z Bad Hallu přes Lublaň, Olomouc, Kassel, Prahu, Lipsko a Budapešť do Hamburku, kde nastoupil jako 1. kapelník na jaře 1891. Tento úřad složil na jaře 1897, aby nastoupil na stejný post u vídeňské Dvorní opery, kde se stal brzy nato i ředitelem. Tím se naplnila jeho nejnroučnější přání.

### III. Židovství – antisemitismus – identita

I kdybychom o tom nevěděli nic, museli bychom již dopředu soudit u Mahlera, jako u člověka z židovské rodiny ročníku 1860, který udělal nespornou světovou kariéru dirigentskou a naopak spory vyvolávající skladatelskou, že bude mít nutně závažné problémy s antisemitismem na jedné straně a na druhé pak s interní židovskou diskusí o vnitřní identitě.

Mahler byl opravdu po celý život vystaven v různé intenzitě antisemitské zášti. To nezačalo až teprve ve Vídni, když se stal jako první pokřtěný Žid šéfem legendární Dvorní opery, nýbrž již za jeho kapelnického působení v Kasselu, kde byl proti němu tiskem štván jeden „árijský“ kolega. Od této chvíle se již nepřerušila fatální kontinuita, která zmizela vlastně téměř úplně až v posledních letech života v New Yorku. Zde byl speciální a intenzivní rakouský antisemitismus v kulturním životě prakticky neznámý. Ve Vídni okolo roku 1900, kterou můžeme plným právem nazývat laboratoří antisemitismu na přelomu epoch a v níž se v neposlední řadě „vyučil“ antisemitismu Hitler, dosáhla tato fatalita vrcholu. V dubnu 1897 podepsal ve Vídni smlouvu, kterou se stal šéfdirigentem. Krátce předtím konvertoval v Hamburku ke katolické víře, ne z náboženského přesvědčení, ale proto, že věděl, že ve Vídni může udělat kariéru jen jako pokřtěný – to nelze vyčítat Mahlerovi, nýbrž antisemitsky impregnovanému okolí, které od něho tento ponižující krok očekávalo.

Mahler se necítil jako Žid. Na negativní židovské rysy, jak je chápal, byl alergický, na antisemitismus také, s konverzí z technických důvodů měl problém, ne pro popření obsahu víry, ale pro taktizování s tím

spojené. Že s popisem toho, co Mahler vlastně byl, měl větší potíže, než s tím, čím nebyl, není chyba jeho, nýbrž poměrů, které byly nanejvýš komplikované. Mahler nebyl Žid, ale nebyl ani Nežid. Pocházel z rodiny ještě židovské, která se sice podílela na životě obce, ale pravděpodobně na ni již nelze nahlížet jako na rodinu přísně věřící, což bylo u středoevropských Židů v polovině 19. století zcela normální. V procesu asimilace, v němž se rodina rodičů již nacházela, pokračoval se sobě vlastní razancí, důsledností a průrazností. Jako se vydělil z úzkých poměrů své rodiny, které trvalo po generace, než se povznesla mezi maloburžoazii, jako se za pouhých necelých dvacet let dokázal vypracovat na jeden z nejvyšších kulturních postů v západní Evropě, právě tak energicky za sebou zanechal většinu prvků pojících ho s židovstvím jeho předků. Nikdy však nezapomněl, odkud přišel, a nezapíral to.

Pokud je už téma identity dosti obtížné, pak bude ještě mnohem obtížnější odpovědět na otázku, zdali psal Mahler židovskou hudbu, na otázku, která se stále znovu vynořuje jak ze strany antisemitů, tak filosemitů, Židů i Nežidů, od těch, kteří to myslí dobře, i od těch druhých. Obecně nejznámějším šířitelem teze, že Mahlerova hudba je vysvětlitelná a pochopitelná především z nároku jeho židovské existence, byl Leonard Bernstein, který tuto tezi vlastně skutečně zpopularizoval. Výrazně to bylo posíleno faktem, že Bernstein nepochybně patřil za dirigentským pultem k největším mahlerovským interpretům.

V Mahlerových symfoniích se najde sice jedno nebo dvě místa, v nichž je nepřeslechnutelný naříkavý nebo jásající klarinetový tón z takzvané klezmerové hudby, ale ten se usadil v lidovém tónu potulných hudebních uskupení v Čechách a na Moravě, v nichž byli pochopitelně zastoupeni také židovští muzikanti, kteří často dokonce udávali tón. A když Mahler takové tóny použil, když je citoval, pak to jistě nedělal proto, aby demonstroval: podívejte, já jsem přece hudební Žid, nýbrž to činil v kontextu oné neslýchané mnohohlasosti, v němž stmeloval co možno nejvíce hudebních výrazových charakterů. Nepomíjivě zůstává vepsána do Mahlerova bytí nekonečně komplikovaná existenční forma Rakušana česko-moravského regionálního ražení, německého jazyka a židovského původu, a proto-

že bytost a výrazová forma uměleckého subjektu jsou neoddělitelné, platí to i pro jeho dílo. Vše, co se pokoušelo překročit toto konstatování nějakou konkretizací židovství v jeho hudbě, v jeho partiturách, končí v problematické vágnosti a neurčitosti.

#### IV. „Bůh jižních zón“<sup>2</sup> – Mahler ve vídeňské Dvorní opeře

Mahlerových deset let ve vídeňské Dvorní opeře platí až dodnes za nejslavnější období této světoznámé instituce. S nevídanou intenzitou se vrhnul do práce. Znáмым se stal jeho výrok: „Jiní pěstují sebe a ruínují divadlo, já ruínuji sebe a pěstuji divadlo.“ Zrenoval repertoár, postavil do popředí triádu svého domácího božstva: Mozarta, Beethovena a Wagnera, nasařil ale také zajímavé novinky, zakázal vstup divákům, kteří zcela bez ostychu proudili do hlediště po začátku představení, a učinil přítrž nešvaru placených roztleskávačů, tak zvaných klak. Císař František Josef, který choval k opeře spíše odstup, ale sympatie, se prý svých poradců jednou zeptal, zdalipak je opera skutečně tak vážná věc, jak to zřejmě myslí ředitel Mahler.

Mahler byl prvním skutečným operním režisérem v historii této umělecké formy, i když to takto nestálo v programu. Do té doby to fungovalo tak, že hladký průběh večerů a koordinaci příchodů a odchodů měli na starosti většinou bývalí zpěváci jako výše postavení inspicienti. Mahler však požadoval věrohodnost v gestikulaci a řeči těla a viditelně vyjádřená aranžmá sólistů a sboristů. Mahler tak dosáhl v krátké době mezi roky 1903 (premiéra jeho revoluční nové inscenace *Tristana a Isoldy*) a jeho rozloučením 1907 společně s kongeniálním spolupracovníkem, vynikajícím scénografem a jevištním malířem Alfredem Rollerem operní reformy, kterou je nutno jmenovat ve scénické a hudební interpretaci v řadě s operními reformami Gluckovými a Wagnerovými.

#### V. Manželství

Na detailní rozbor Mahlerova manželství s Almou, rozenou Schindlerovou, zde není prostor. Tak difícní téma nelze v rámci přehledu adekvátně pojednat, abychom

je zbavili mnoha klišé a předsudků. Tato klišé a předsudky se pnou mezi dvěma extrémy. Na jedné straně vášniví mahleriáni radikálně odsuzují Almu Mahlerovou jako spíše hloupější, egoistickou ženu, která aférou s Waltrem Gropiem zasadila již zdravotně oslabenému Mahlerovi rozhodující smrtelnou ránu („Mahlerova vražedkyně“, tuto výčitku lze příležitostně slyšet ještě i dnes). Na druhém konci extrému je feministický názor, že geniálně nadané skladatelce Almě Mahlerové zabránil její zakyslý manžel v rozvinutí tvůrčí síly, že je tedy obětí patriarchálního chování, že byla utlačena mnohem starším mužem, kterému tato úžasná mladá žena obětovala část života.

Alma Mahlerová, narozená roku 1879, tedy o devatenáct let mladší než Mahler, což je více než značný věkový rozdíl, pocházela z problematických rodinných poměrů. Otec – renomovaný krajinář (Emil Jakob Schindler) – a jeho žák jako nevlastní otec (Carl Moll). Brzká ztráta otce zanechala stopy. Muži, s nimiž má před svatbou snilkovský či blouznivý vztah, jsou všichni starší, někteří výrazně, než ona: Gustav Klimt, tenorista Erik Schmedes, architekt Joseph Maria Olbrich, ředitel Burgtheateru Max Burckhard, belgický malíř Fernand Khnopff a konečně skladatel Alexander Zemlinsky. Alminy deníky z let 1898 až 1902 ukazují koketující *femme fatale* ve stadiu kukly, v reji blažených jinochů a starších mužů, v kruhu, který se otáčí stále rychleji.

Až dodnes se tvrdošijně drží fáma, že jí Mahler po svatbě zakazoval komponování. Tak tomu není. Ještě zavčas před svatbou se jí nelítostně zeptal, zdali by si dovedla představit, že by se zřekla vlastních skladatelských ambicí. Mahler si totiž nedovedl představit manželství dvou vzájemně si konkurujících skladatelů, což bylo z hlediska tehdejších zvyklostí naprosto pochopitelné. Teprve když Alma, byť s těžkým srdcem, tohle připustila, došlo k uzavření sňatku. Zůstává nerozhodnuto, zdali se zde Mahler i ve vlastním zájmu nemohl chovat tolerantněji a prozíravěji. Tato dohoda manželství závažně ublížila, neboť Alma se mohla neustále sama před sebou odvolávat na to, že přece její nadání bylo brutálně potlačeno. Že však v následujícím půlstoletí, kdy přežila svého manžela, už nikdy nekomponovala, ovšem podporuje určitou skepsi vůči vnitřní

„nezbytnosti“, pokud jde o toto nadání. Klavírní písně Almy Mahlerové, které se zachovaly, se nemohou ani zdaleka měřit s hudbou, kterou komponovala Fanny Mendelssohnová a Clara Schumannová, i když dávají rozpoznat nezpochybnitelný talent.

Shrnuto lze konstatovat, že manželství nebylo uzavřeno se šťastnými vyhlídkami, prošlo mimořádně tvrdými zkouškami smrti dcery v roce 1907 a manželskou krizí v roce 1910, v nichž fakticky neobstálo. Vnější usmíření bylo až do Mahlerovy smrti právě jen vnější, jemuž on chtěl věřit, jemuž však Alma nevěřila – toto od počátku nešťastně zatížené manželství skončilo otevřeným, spíše katastrofálním koncem.

Mahlerův neskonalý hněv způsobený tím, že nemohl realizovat pro Richarda Strausse, s nímž ho pojilo kolegiální přátelství, příslibenou vídeňskou premiéru *Salome*, neboť dvorní cenzura měla silné námitky, podobně nepříjemný deficit v roce 1905, obrat k vlastnímu dílu, jakož i několik nepěkných afér, jež by byly samy o sobě nevýznamné, ve Dvorní opeře – to vše již připravilo Mahlerovu demisi v roce 1907. Pro veřejnost to však byla tehdy ještě situace z větší části nejasná. Nejprve se musely uspořádat důležité věci. Protože byl Mahler doživotním dvorním úředníkem, nemohl jen tak jednoduše všechno odhodit, stejně tak jako mu nemohli bez problémů dát výpověď. Mahler, který byl v těchto věcech velice opatrný, se nechtěl a nemohl v žádném případě vzdát penze a v nejhorším případě také vdovské penze pro svou ženu.

Samozřejmě se ihned vyskytla otázka, co bude dál. Základní jistotu sice Mahler do jisté míry měl díky vídeňské penzi, ale ta zdaleka nestačila na udržení dosavadního životního standardu, především domu v Maierniggu u Wörthersee, který si Mahler postavil i s lesním domkem pro komponování. Tu v pravou chvíli přichází nabídka z newyorské Metropolitní opery. Nabídka velkolepá: za tři měsíce pobytu v New Yorku bez ředitelské povinnosti (Newyorčané chtěli dvojnásobnou dobu, ale Mahler myslel na svou skladatelskou práci) by vydělal dvojnásobek toho, co dostal ve Vídni za deset měsíců práce. Nyní se zdálo, že vše je uspořádáno nejlepším možným způsobem, ale tak to vypadalo jen krátkou dobu.

## VI. Krize – vrchol – rozloučení

V lázních Tobelbad blízko Štýrského Hradce se Alma setkala v červnu 1910 s mužem o čtyři roky mladším, s berlínským architektem Waltrem Gropiem, který se do této situace zapletl spíše bezděky. Alma ho však nadšeně přivítala jako zachránce z neradostného manželského žaláře. Tento poměr se ihned rozvinul naplno a aféra se vystupňovala v zemětřesení, jehož vlnami byl velmi brzy zasažen i Mahler. Ten zřejmě naprosto nic netušil a asi ani předtím si vůbec nepřipouštěl nejmenší pomyslení na to, jak se mohla cítit jeho manželka v takovém manželství, jakým bylo právě to jejich. Konfrontace s Gropiem, který vůči němu sice zachovával naprostý respekt, ale stál proti němu jako milenec jeho ženy, otrásla Mahlerem do samých základů. Způsob, jakým reagoval, rozrušený, zničený, podléhající téměř infantilní regresi, by mohl svědčit o rozkladu jeho osobnosti. Ovšem ono úsilí, jakým se hnal v naprostém zoufalství vpřed při své práci na *Desáté symfonii*, dokazovalo, že byl ještě pořád občas pánem svých nesmírných tvůrčích sil. O souvislosti mezi krizí a kreativitou podává toto Mahlerovo léto přímo otřesný důkaz. Léto v Toblachu 1910 dovoluje pozorovat génia v nejhlubším bodě jeho existence, poskytuje nám pohled, jaký je pro kteréhokoli obdivovatele tohoto skladatele jen stěží únosný. Nadto k tomu přistupuje fakt, že Mahler byl v největší krizi svého života naprosto izolován, že byl obklopen zničující samotou. Se svými starými přáteli o tom nemohl mluvit, protože byli odpočátku proti Almě, a samolibá tvrzení jako „my jsme to už dávno věděli“ nemohl snášet on, který přece ještě pořád Almu miloval, a nyní ještě více než dříve. S mladšími přáteli, jako byl Bruno Walter, nemohl už vůbec mluvit – to uzavřený Mahler nemohl přenést přes srdce. Ke své tchyni měl blízký, srdečný vztah, avšak ona byla koneckonců na straně své dcery. Zřejmě se nikdy svých výhrad vůči starému, židovskému manželovi nevzdala a od nynějška rovněž navzdory všem ujišťováním kryla až do Mahlerovy smrti pokračující poměr své dcery s Gropiem. Mluvil snad o tom se svou nejstarší důvěrníci, sestrou Justinou? O tom nic nevíme. S jedním člověkem však o svých problémech mluvil, a to s tím nejpovolanějším, ačkoli se s ním doposud osobně nikdy nesetkal: se Sigmundem Freudem.

Mahlera tato spíše krátká rozmluva mimořádně obohatila a přinesla mu ulehčení. Projasnila podstatně poslední měsíce jeho života a umožnila mu, aby vyvinul nesmírnou energii při prvním provedení své *Osmé symfonie*. Rovněž tak nadšeně se zvedla jeho nálada, když ho Alma ujistila, že se rozhodla ve volbě mezi Gropiem a jím, a že bude opět zcela jeho.

V říjnu 1910 odjeli Mahlerovi naposledy do New Yorku. Až do odjezdu z Evropy udržovala Alma nadále tajně poměr s Gropiem (za podpory své matky) – zdá se, že Mahler o tom neměl ani tušení, nebo o tom vědět nechtěl. V New Yorku pokračoval dále vyčerpávajícím stylem ve své práci jako šéf newyorských filharmoniků. V únoru 1911 byl už bůhví pokolikáté stížen angínou. Smrtelně nemocný byl na vlastní přání dopraven do Evropy, kde se mu v Paříži marně pokoušeli pomoci. V květnu dorazil do Vídně a zemřel 18. května v sanatoriu. Bylo to v den 28. narozenin Waltra Gropia. Byl pochován v hrobě své dcery Marie na hřbitově v Grinzingu.

## VII. Mahler dnes a zítra

Mahlerova hudba a osobnost mezitím do té míry zarostly různými klišé, že se i v kompetentních koncertních a gramofonových kritikách opakují stále tytéž rasy: rozvrácený muž, bezdomovec, prorok, silný, horlivý Žid, ztracenec. Především mizí znalost a poznání jeho hudby společně se ztrátou měšťanské hudební kultury a jejích kulturních technik, jakou je například schopnost číst noty.

Slyší-li člověk jen jednu z Mahlerových symfonií, a to možná poprvé, jak se snad stalo mnoha lidem v mahlerovských jubilejních letech 2010 a 2011, pak i ten, kdo je mu nejvíce nakloněn, je brzy přetížen, i když naštěstí většinou zároveň okouzlen a fascinován.

Mahlerova kouzelná věta v jednom dopise Almě to objasňuje: „Ó, kéž by mohly být mé symfonie uvedeny až padesát let po mé smrti.“ Téměř neuvěřitelně přesně započalo ono znovuobjevení Gustava Mahlera padesát let po jeho smrti. Nemělo by se nazývat „renesancí“, protože to vskutku nebylo žádné opětné objevení někoho, kdo byl už někdy předtím uznáván bez pochybností. Bylo to spíše úplně nové hodnocení někoho, kdo

byl do té doby do značné míry zneuznáván, přehlížen, vysmíván a zesměšňován.

Mahler zůstává fenoménem, který má své skryté problémy. Vlažný poměr se vůči němu nedá aplikovat. Každý – ať dirigent, či abonent – je buďto pro něj, nebo proti němu. Znovu a znovu lze ještě i dnes slyšet značně drastické výroky o jeho hudbě (ovšem už nikoli číst, neboť to se už nikdo neodvážá napsat). Dodnes také nezmizely antisemitské tóny, k nimž se jejich původci ovšem neradi přiznávají. Mahler je stále schopen polarizovat. Tu a tam s ním mívají potíže i prominentní dirigenti – nikdo však není morálně povinen Mahlerovu hudbu milovat. Mnohdy se vyskytují, třebaže zřídka, i pozdní konverze. Je nápadné, že často i velcí brucknerovští dirigenti si s Mahlerem nedovedou poradit.

Neslýchané, obrovské, v takzvané „vážené“ a „vysoké“ hudbě neobvyklé, přímo tabuizované, abychom použili prostředků konvenčního hudebního jazyka – to nepřipomíná ani náhodou umění Franze Kafky. Co nechává Kafka ve své podivuhodně kouzelné a zároveň zneklidňující povídce *Zpěvačka Josefína aneb Myši národ* říkat právě tomuto myšimu lidu o Josefinině myším pěveckém umění – že totiž hudba sotva kdy najde okamžik, který by ji očekával. Právě to musel prožívat Mahler za svého života. Když Kafka mluví zrovna o této hudbě, pokračuje: „Je v tom něco z ubohého krátkého mládí, něco ze ztraceného, již nikdy nenalezeného štěstí, ale je v tom také něco z dnešního činného života, z jeho malého, nepostizitelného, ale přece existujícího a nezničitelného veselí.“ Aniž by to věděl, mluví zde Kafka o Mahlerově hudbě, kterou asi ani neznal. V jeho denících se Mahler vyskytuje jen jednou. V září 1911 sedí Kafka a Max Brod na náměstí u milánského domu a pijí kávu. Kafka si poznamenává do deníku: „Rozmluva o zdánlivé smrti a bodnutí u srdce u kávového stolku na chrámovém náměstí. Mahler si také přál bodnutí u srdce.“ Ale to je také jediné podstatné, co Kafka o Mahlerovi věděl. Obojí dílo však bodá u srdce *nás*, pokud je pro ně otevřeme. S Maxem Brodem mluvil Kafka o stavu lidstva, jež popsal obrazem, že je to něco jako myšlenky na sebevraždu, které se vynořují v hlavě Boží. Nato se jej Brod otázel, zda se tedy mimo svět, který známe, vyskytuje nějaká naděje. „Och, naděje je dost, nekonečně mnoho na-

děje – jenže ne pro nás.“ Pokud šlo o víru v pokračování oné síly, která v něm působila, nedal se Gustav Mahler tak snadno iritovat, a proto by to nemohl a nechtěl asi formulovat s tak beznadějným úsměvem. Použijme pro něj raději jiného Kafkova výroku, který by se na něj hodil: Mahlerova hudba je sekyra na zamrzlé moře v nás.

## Poznámky:

<sup>1</sup> Klezmer (z jidiš כלי־זמר, etymologicky z hebrejštiny k'li zemer רֵי זָמֵר, „hudební nástroj“) vychází z hudební tradice judaismu. Kolem 15. století vyvinuli hudebníci zvaní klezmerim nebo klezmerim tradici světské (neliturgické) židovské hudby. Zakládali ji na zbožné tradici vracející se až do biblických časů, ale jejich hudební odkaz klezmeru se rozvíjí dosud (zvláště u chasidských komunit, jejichž hudba se ale od zobecněného termínu klezmer liší). Repertoár tvoří především taneční hudba pro svatby a jiné oslavy. Původně znamenalo slovo klezmer hudební nástroj, ale později se význam rozšířil i na samotné hudebníky. Pro hudební žánr se začalo používat až ve 2. polovině 20. století. Žánrově ovšem nejde o jakoukoliv židovskou hudbu nesynagogální, ale specificky lidovou hudbu východoevropských Židů z oblastí Ukrajiny, Polska, Běloruska, Litvy, Rumunska, Maďarska a Slovenska (i když v expozici pražského Židovského muzea je k vidění džbánec s vyobrazením typické klezmerové kapely včetně tureckého bubnu z moravského Mikulova ze začátku 19. století s nápisem v latince klezmerim). Obsazení se nelišilo od ostatních kapel lidové hudby dané oblasti, jde tedy hlavně o smyčcové nástroje (housle, violoncello, kontrabas) a malý cimbál. Zdroj: Wikipedie.

<sup>2</sup> Tak sám Mahler nazval prestižní post kapelníka Dvorní opery, když jím byl 8. dubna 1897 jmenován. Odráželo to radost z možnosti realizovat jeho nejmělejší sen. Tuto událost komentoval škodolibě antisemitský tisk – viz např. 4. listopadu 1897 článek v *Německých novinách (Deutsche Zeitung)* „Židovské panství ve Dvorní opeře“.

Text vyšel v ročence Bavorské akademie krásných umění 2011 v rámci celosvětových připomínek 150. výročí Mahlerova narození. Z němčiny přeložili Eva Pallasová a Mojmir Jeřábek. Zkráceno.

**Jens Malte Fischer** (1943), německý kulturolog, muzikolog, germanista a historik, profesor na několika německých univerzitách, řádný člen Bavorské akademie krásných umění (Mnichov), Akademie věd a literatury (Mohuč) a Německé jazykové a literární akademie. Soustřeďuje se na kulturu okolo přelomu století 1900, historii německo-židovské kultury a antisemitismu, dějiny opery a činohry 19. a 20. století a filmu.

# Příběh o ztraceném synu

*Karel Josef Trotta a pád Domu habsburského*

**JIRÍ HANUŠ**

Spisovatel Josef Roth vydal svůj román *Pochod Radeckého* na počátku 30. let 20. století, nelze jej tedy ani omylem zařadit do literatury předminulého století, i kdybychom pracovali s oblíbeným konceptem tzv. „dlouhého století“. Jedná se spíše o text o 19. století, respektive o jeho středoevropské dimenzi, koncentrované do upadající Rakouské říše. Roth se rozhodl oslavit starou monarchii, ale jeho román není ani pouze oslavný, ani sentimentální. Je spíše naplněn úchvatnou nostalgií, kterou jsou prodchnuty osudy lidí, institucí i států. Nostalgie přitom není jen vzdálená vzpomínka, ale spíše značná část našeho společného osudu, tradice, kterou je zapotřebí znát. Je to spíše meditace o této tradici.

„Hle, váš dům se vám ponechává pustý.“ (Mt 23,38)

„Tahle říše musí zaniknout. Jakmile císař zavře oči, rozpadneme se na sto kusů. Balkán bude mocnější než my. Všechny národy si vybudují své posrané státečky, dokonce i Židé vyhlásí krále v Palestině. Ve Vídni to už smrdí potem demokratů, na Okružní třídě už není k vydržení. Dělníci mají rudé prapory a nechtějí už pracovat. Vídeňský starosta je pobožný domovník. Flandáci už jdou s lidem, v kostelích se káže česky. V dvorním divadle hrají svinské židovské frašky a vláda týden co týden povyšuje na šlechtice nějakého maďarského fabrikanta, který vyrábí klozetový papír. Jářku, pánové, jestli se teď nezačne stílet, je amen! Ještě se toho dožijeme!“ (s. 157)

Takto se vyjadřuje jedna z hlavních románových postav, přítel Karla Josefa Trotty, polský šlechtic hrabě Wojciech Chojnický, kterého Josef Roth popisuje následovně: „...sprízněný s Ledochovskými a Potockými, sešvagřený se Šternberky, sprátený s Thuny, znalec světa, čtyřicátník, na kterém však ten věk nebylo znát, rytmistr v záloze, starý mládenec, bezstarostník i melancholik v jednom, miloval koně, alkohol, společnost, lehkomyšlnost a také vážnost.“ Jeho úkolem,

jež si sám vytyčil, bylo prostředkovat vřelé styky mezi důstojníky mysliveckého praporu (mezi něž patřil i Karel Josef), důstojníky dragounského pluku a pány od ruských pohraničnicků. Tento oblíbený bonviván, hostitel i organizátor má v románu především úkol proroka. Cítí úpadek tak, jako je na konci února cítit ve střední Evropě počátek jara. V době, kdy to ještě skoro nikdo nechápe, již ví. Stará monarchie se rozpadá v prach, drží se snad jen díky „starému“, tj. císaři Františku Josefovi. Proroctví Chojnického se nese v lehkém tónu, zní uprostřed bujarých pitek a karnevalových oslav, uprostřed kaváren s hracími stolky, na cestách do vojenských nevěstinců. Zpuchřelost starého světa, rakouského *ancien régime*, však Chojnický cítí v kostech. Dokáže vyjádřit ostrými slovy, na co otec a syn Trottové přicházejí mnohem pomaleji, nedůvěřivěji, s postupnou ztrátou smyslu veškeré činnosti (samozřejmě rozdílně: zatímco otec, okresní hejtman, zůstane nehybně ve svém stejnokroji, i když vnitřně zlomen a vyprázdněn, syn se zbaví nakonec i šatu mysliveckého oddílu). Evropská historie zná mnoho takových konců a jejich proroků – snad od křesťanského pádu severní Afriky a pádu Říma, věčného města, až po pád sovětského impéria, který nečekaly ani americké tajné služby. Jsou však mezi námi lidé nadaní

zvláštními schopnostmi, zvláštním jemnocitem pro vyprazdňování starých státních a společenských útvarů, po nichž následuje jejich definitivní konec. Život sice pokračuje dál, ale už nic není takové, jaké to bývalo. Dveřmi i okny citlivějších duší vstupuje *nostalgia*. Ovšemže s důležitým rozlišením – neboť není jedno, co zaniká. *Pax romana*, *pax austriaca* a *pax sovietica* nebylo a není jedno a totéž.

Román *Pochod Radeckého* z roku 1932 nemůžeme zařadit do literatury 19. století ani omylem, přesto však patří do toho, co by snad šlo pojmenovat s trochou básnické licence „druhý život devatenáctého století“, druhý život habsburské říše a současně vznik mýtu o tomto multietnickém útvaru. Děj je včleněn mezi bitvu u Solferina, kde zachránil císařovi život dědeček Karla Josefa, a první přestřelku velké války, v níž ztratil svůj mladý život poslední Trotta von Sipolje. Ideál obětavé služby, ztělesněný v dědovi i synovi, rapidně zeslábne u Karla Josefa, který je jakoby představitel i generace Josefa Rotha a Roberta Musila, generace narozené v 90. letech 19. století. Zásadní je skutečnost, že Trottové, služebníci císaře téměř až do hořkého konce, nejsou německého, ale slovinského původu – konečně, v *Kapucínské kryptě* (1938) nechal Josef Roth oživit vzdáleného bratrance Trotta, aby mohl dovést fiktivní historii zániku ideálu mocnářství až k cynismu a dekadenci poválečné Vídně (J. M. Coetzee).

Jaký je vývoj Karla Josefa od jeho dětství až ke smutnému, obětavému konci? O jaké ztrátě víry, naděje a lásky svědčí? A jak souvisí jeden individuální literární osud s pádem říše?

Dětství a jinošství Karlovo je především ve znamení vzpomínek na občasné příjezdy domů ze studií v Hranicích na Moravě, na otcovo přísné zkoušení jeho znalostí i na napětím naplněné rodinné obědy. Dominují ovšem vzpomínky na prázdniny, na letní polední koncerty, kdy se městečkem nesly tóny pochodu Radeckého. Karel stál „za hustým révovým balkónu“ a okouzleně poslouchal hudbu:

„Cítil se trochu spřízněný s Habsburky, jejichž moc zde otec reprezentuje a hájí a pro které jednou on sám potáhne do války a na smrt. Znal jména všech členů nej-

vyššího panovnického rodu. Všechny je upřímně miloval srdcem dětsky oddaným, nejvíc císaře, který je dobrotivý a vznešený, šlechetný a spravedlivý, nesmírně vzdálený a zcela blízký a obzvlášť nakloněný důstojníkům armády. Nejlépe by se za něho umíralo za zvuků vojenské hudby, nejlépe při pochodu Radeckého. Kolem hlavy Karla Josefa hvízdají do taktu hbité kulky, jeho tasená šavle se blyští, on, zcela naplněn úchvatnou rázností pochodu, klesá ve vířivém hudebním opojení a jeho krev kane tmavorudým úzkým proužkem na blyštivé zlato trumpet, temnou čern kotlů i vítězné stříbro činelů.“ (s. 31)

Mládí Karlovo je ještě bez pochyb. Za zády má obraz (ideu i malbu) svého děda, udatného a statečného válečníka, svůj vzor. Jakkoli sní o vojenské kariéře a o případné hrdinské smrti, do jeho života se postupně vkládají i jiné, disharmonické tóny. Ve studiu právě nevyniká, a jako budoucí jezdecký důstojník nemá v oblíbě jízdu na koni. Jeho letní pobyty u otce jsou posléze spíše ve znamení docela prosté první lásky k manželce místního strážmistra paní Slámové, pro kterou je milostné vzplanutí mladičkého chlapce zřejmě vítaným zpestřením všedního života. Karlova láska je však opravdová, rezedová voňavka vdané paní mu učarovala podobně jako její zralé tělo. V této věci neuvazuje o budoucnosti, nechá se spíše vést svým mladičtým citem.

První tragédie sotva dospělého hulána Karla jsou ovšem spojeny s jeho milenkou, neboť paní Slámová náhle zemře. Od té doby již není Karel tím, kým býval. Smrt od oné doby bytuje v jeho mysli, uhnízdí se tam jako nezvaný host, který zůstal natrvalo v domě. A začnou i jiné potíže. Hrdina dokončí studia a začne sloužit v armádě, která je ovšem armádou působící v míru, se všemi nedostatky „mírové služby“. Karlův pluk, jak se čtenář dozví, leží na Moravě, ale jeho vojáci byli Ukrajinci a Rumuni. Karel začíná jaksi tesknit, v srdci mu ožívají původně neznámé obrazy, neznámé vize. Sní nikoli o koních a šavlích, ustupuje i sen o hrdinských bitvách za pochodu Radeckého, v denním snění se spíše objevuje klidná slovinská vesnice, místo jeho předků, za niž by dal Karel Josef svou vojenskou kariéru. Je baron a hulánský poručík, bydlí v kasárnách



s mužstvem, živí ho erár – a zatím je podivně nespokojen se svým osudem, se svým životním začleněním, se svou kariérou. Je jiný než ostatní vojáci. Nesamozřejmost jeho údělu mu stále více vystupuje před jeho vnitřní zrak.

Osud v podobě blízké smrti ho zastihuje znovu. Jeho jediný blízký přítel, vojenský lékař Max Demant, se – také kvůli Trottové neobratné ušlechtilosti – dostane do sporu s jiným důstojníkem a je zabit v souboji. Tuto smrt, kterou si klade za vinu, již Karel Josef nevydýchá. Lékař Demant mu byl blízký svým pesimismem („Život jako by utíkal rychleji než myšlenky. A dřív, než se k něčemu rozhodneš, jsi starý.“), pocitem výlučnosti i jisté nepatřičnosti, problematickými osobními vztahy. Oba stále více pociťovali nesmyslnost svého vlastního života – a tento pocit se stupňoval. Karel Josef musí navíc opustit svůj původní pluk, přechází do jiné části armády, stěhuje se až k hranicím ruského cara, kde je posádka umístěna poblíž vesnice Burdlaki, rodiště jeho sluhy Onufrije, poblíž poslední východní železnice rakouské říše.

Zde je vše opravdu „na hranici“: podomní židovský obchod či spíše handlířství, oslabená morálka vojska, pití a karban, všudypřítomné fámy o ruských špiónech, pověry. Vše znepřijemňuje ještě močálovitá krajina, místo pouze pro otrlé. Blízkost Ruska se projevovala zejména na slavnostech ruského kozáctva, jichž se občas zúčastnili i rakouští důstojníci. V těchto pasážích románu se mistrný Rothův popis dostává na samotnou hranici toho, co je možné vyjádřit slovy:

„Kozáci jako by se nad plání vznášeli. A když se dali po žluté písčité silnici, zvedl se veliký, světlý, zlatistý jemnozrný sloup prachu, třpytil se v slunci, široce se rozletoval a rozplýval a potom zase v tisícerých drobounkých obláčkách klesal k zemi. Pozvaní hosté seděli na hrubě sbitých dřevěných tribunách. Pohyby jezdců se zdály rychlejší než pohledy diváků. Kozáci v plném trysku zvedali silnými, žlutými koňskými zuby ze země modré a červené kapesníky, těla jako v prudkém pádu spuštěná pod břicha koní, nohy ve vyleštěných botách svírající slabiny zvířat. Jiní zase vrhali daleko před sebe do vzduchu kopí, kopí vířila a zase se poslušně vracela jezdcům do zdvižených pěstí; jako živí lovečtí sokoli se

vracela do rukou svých pánů. A jiní zase, trup vodorovně přimknutý k tělu koně, ústa bratrsky přimknutá ke koňským tlamám, proskakovali neuvěřitelně malými železnými obručemi, které by byly stěží stačily obemknout středně velký sud. Hřívý koní se zvedaly jako křídla, ocasy trčely vodorovně jako vesla, úzké hlavy se podobaly štíhlé přídi letícího člunu...“ (s. 153)

Ani tato, ani jiné podívané nemohly vyhnat z duše mladého novopečeného myslivce smutek, a to nejen proto, že neměl rád koně a jízdu na nich. Posádka na hranicích impéria v něm ještě více přizivila jeho sentiment, pocit prázdna a zmaru, přizívovaný Polákem Chojnickým. Jeho dopisy domů začínají znepokojovat i otce, který pouze vypadá jako necitlivý státní úředník. Jeho srdce ve skutečnosti bije společně se synovým, i když mu již nerozumí. Ostatně přestává rozumět i mnoha dalším věcem – i jeho svět se začíná postupně bortit s tím, jak si uvědomuje a připouští synovy pochybnosti a úzkosti. I on se setká s podivnou smrtí starého sloužícího Jacquese, který sloužil ještě starému hrdinovi od Solferina. Jacquesovou smrtí jako by zemřelo i kousek z monarchie, starého dobrého světa, v němž žil okresní hejtman von Trotta. Tak se sblíží otec se synem, zvláště po otcově návštěvě v zámku Chojnického, i když syn se propadá stále více i do neschopnosti zachovat si alespoň formální zdání vnitřní rozvahy. Naopak – nová posádka znamená jeho vnitřní pád.

Ten se projeví především v jeho nové lásce, stárnoucí paní Taussigové, za kterou prchá – v převlečení za civilistu – stále častěji do Vídně, a častějším pitím tvrdého alkoholu (místní „devadesátiprocentní“) i značnými dluhy. Karel Josef už nevidí jakýkoli smysl svého vojenského života, jeho dětské sny jsou tytam. Události však ještě stupňují jeho trýzeň a vnitřní rozpolcenost – například když má velet svému oddílu v „mírovém“ bojovém nasazení proti demonstřujícím dělníkům, kteří do té doby pokojně pracovali v továrně na štetiny, i když „plivali krev a umírali po špitálech“. Zde se Karlova vojenská kariéra ocitá v podstatě u konce. Představy o civilním, prostém životě se stávají stále výraznější, i když současně nereálnější. K tomu se ještě přidruží neustálé důstojníkově zadlužování,

kteře se vzhledem k jeho výdělkům blíží astronomickým číslům.

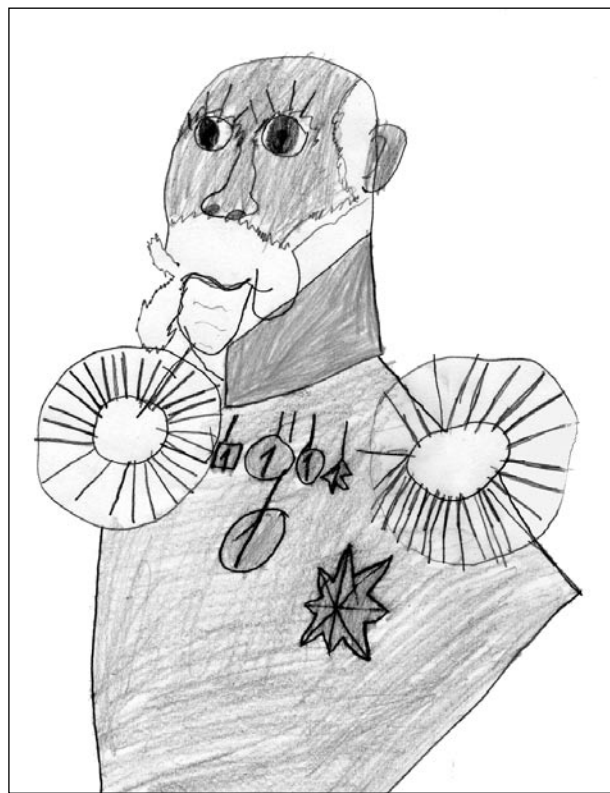
Na scénu v této chvíli románu nechá Roth vstoupit starého císaře, který je kvůli svému věku a mentálnímu stáří sice na samé hranici vnímání reality, přesto ale umožní mladému Trottovi relativně důstojné zakončení vojenské kariéry. K tomu ovšemže přispěje i okresní hejtman, který je ochoten pro svého syna udělat cokoliv – nakonec se kvůli němu vydá do Vídně a díky svým známostem dosáhne osobní audience u Františka Josefa. Císař byl v Rothově perspektivě zosobněním monarchie, dokud dýchá a (zčásti) rozhoduje on, dýchá a žije říše.

„Císař byl starý člověk. Byl to nejstarší císař na světě. Okolo něho chodila smrt, dokola, dokola a kosila, kosila. Celé pole už bylo prázdné a jenom císař jako zapomenuté stříbrné stéblo tu ještě stál a čekal. Jeho jasné a tvrdé oči zíraly už řadu let ztraceně do ztracené dálky. Jeho lebka byla holá jako vyklenutá poušť. Jeho licousy byly bílé jako dvojice sněhových křídél. Vrásky v tváři byly spleťtým houštím, v němž přebývala desetiletí. Tělo bylo hubené, záda trochu shrbená. Doma u sebe chodil drobnými cupitavými krůčky. Jakmile však vykročil na ulici, snažil se stehnum dodat pevnosti, kolenu pružnosti, nohám lehkosti, vzpřímit hřbet.“ (s. 248)

Tento císař podle Rotha ví víc než jeho poddaní. Právě proto, že je starý, že je na hranici života a smrti, že se smrtí je důvěrně obeznámen, ví, že nad jeho vlastním životem a jeho říší zapadá slunce. Lidé mu objasňují věci, které už císař dávno znal. Těšilo ho šálení lidí, svou chytrost skrývá. Mlčí nikoli proto, že neví, ale naopak proto, že ví víc než jeho okolí. Je symbolem monarchie, podobně jako je Trotta otec symbolem jejího úřednictva a Trotta syn symbolem jejího vojska. Císař i Trotta otec ještě drží monarchii v posledním záchrvěvu své naděje a víry. Karel Josef už nemá ani sílu, ani vůli. Už neví, proč má být, řečeno obrazně, kapitánem potápějící se lodi. Chce žít obyčejný život, nic nepředstírat, chce složit svou uniformu, která vytváří již vyprázdňenou postavu, pokryteckou roli.

Poslední kapitoly románu rozvíjejí ještě hlouběji téma vztahu otce a syna. V mnohaúrovňovém romá-

nu, jakým je *Pochod Radeckého*, je to jistě jen jedna z linií, přesto důležitá. Otec a syn se sblíží, navzájem se více poznávají, přičemž otec musí mnoho odpouštět. Evangelijní paralela k „marnotratnému synu“ je nasnadě. Syn je daleko od domova, lehává s vepří a nevěstkami, rozhází otcovské jmění, pije. Karel Josef je na tom podobně, na rozdíl od evangelia však nemůže být zachráněn. Otec mu sice může vymoci císařovu milost, aby nebyl potrestán za své přestupky a dluhy, ale není v jeho moci mu vrátit smysl jeho existence. Naopak, sám ji – jak poznává svého syna – ztrácí. Karel Josef pak už může prožít pouze několik měsíců nevojenského, venkovského způsobu života, po kterém toužil. Postupné nalézání nového životního smyslu prudce utne válka. Pád Domu habsburského znamená pád rodu Trottových. Synu není dopřáno, aby rozvinul a projevil svou novou, nevojenskou tvář, válka jej pozře spolu s celou říší. Evangelijní příběh je tu rozvinut do tragické polohy. Otec vidí umírat syna, nejdříve



Císař František Josef, kreslila Anička Balíková.

duchovně, pak i fyzicky. Smrt vítězí posléze i nad ním, a to ve chvíli, kdy – uprostřed války – umírá i starý císař, symbol monarchie a starého světa. Vítěznou větu svatého Pavla: Kde je smrti, tvé vítězství, kde je smrti, tvá zbraň? je možné dát do oznamovacího stylu: Zde je, smrti, tvé vítězství, zde jsou tvé zbraně, zde je tvá moc. Mrtví jsou nejen všichni hrdinové, mrtvé je nejen mocnářství. Je to mnohem horší. Mrtvý je starý svět, svět hlubinné návaznosti ctností, svět věrnosti, svět víry v hodnoty, které trvaly staletí.

Zdálo by se, že může v takovéto době přežít alespoň prorok. Chojnický ale umírá také, ve vídeňském ústavu pro choromyslné. Jeho prorocký dar se neztrácí (sdělil starému Trottovi, že se blíží císařův konec), ale jeho bujarost a velkorysost už patří minulosti. Tytam jsou velkolepé slavnosti v jeho zámečku, tytam jsou hostiny o dvaceti chodech, v nichž je každé jídlo symbolickou tečkou, po níž přichází ještě lepší tečka. Už nejde o agónii, jde o konec, o panství smrti.

Smrt panovníka na sebe vzala mytický oděv. V kapucínské hrobce musel údajně nejvyšší hofmistr pomínout všechny císařské tituly a prohlásit, že před dveřmi je ubohý hříšník František Josef, aby mohl průvod s rakví vejít dovnitř (Otto Urban). Trottové umírají obyčejněji, jakkoli jsou všichni trochu císaři podobní. Nejobyčejněji, mezi tisíci dalších, umírá Karel Josef.

Abychom však Karlu Josefovi neukřivdili, je zapotřebí dodat, že v některých situacích se vzedmula „stará, loyální krev“ Trottu i v něm, přes veškerou jeho odevzdanost a slabou vůli. To se stalo například v jedné z nejvydařenějších scén románu, líčící slavnost v malé posádce na hranicích říše, kde nejmladší Trotta sloužil. Právě když byla oslava v nejlepším a skoro všichni hosté byli ovíněni, přichází zpráva o zavraždění následníka trůnu. Přítomní opilí maďarští důstojníci začnou nebožtíka tupit a jejich sžíravá kritika dopadá i na císaře a rakouské mocnářství:

„(Karel Josef) zmlkl. Začal rty. Ty rty byla jedna úzká, bledě růžová čára. V jeho malých tmavých očích zaplálo jasné, skoro bílé světlo. Černé, rozčuchané vlasy stínily krátké čelo a zatemňovaly rýhu nad kořenem nosu, to hnízdo vzteku, dědictví Trottu. Hlavu měl sklopenou. Na ochablých pažích visely zaťaté pěsti. Všichni se mu

dívali na ruce. Kdyby přítomní znali portrét hrdiny od Solferina, jistě by měli dojem, že starý Trotta vstal z mrtvých. ‚Můj děd,‘ ozval se znovu poručík a cítil v týle dědův pohled, ‚můj děd zachránil život císaři. Já, jeho vnuk, nestrpím, aby někdo tupil rod našeho nejvyššího vojevůdce. Pánové se chovají hanebně!‘ Zesílil hlas. ‚Je to škandál!‘ zařval.“ (s. 345)

Snad poprvé v románě Karel Josef křičí. A křičí tak silně proto, že se v tu chvíli identifikuje se svým dědem i otcem, oporami režimu. Je schopen v tu chvíli zastřelit každého, kdo by se chtěl dále posmívat staříčkému mocnáři a jeho rozpadající se říši. Paradoxem je, že právě tato chvíle znamená nakonec definitivní rozhodnutí opustit armádu, v níž je možné císaři sloužit. Karel Josef se sice vzepne, je to ale jednorázový výkon. Následuje složení uniformy do kufru, které připomíná vlastní pohřeb. Tak umírá hlavní hrdina vlastně třikrát: jako věřící svému poslání, jako ozbrojená stráž monarchie, jako člověk.

Je zajímavé, že sám Josef Roth se připodobňoval ke Karlu Josefovi, který byl pro něj zřejmě symbolem „rozklížených lidí“ narozených v devadesátých letech. Podle toho, co víme o autorovi, bychom našli autobiografické rysy u více postav. Nemá například i neklidný Chojnický něco z Rotha, toho „nomáda a pijana, jehož příbytky byly hotelové pokoje celé Evropy a jenž s sebou všude nosil nostalgii po vzdálené *Heimat* rodné Volyně“ (Claudio Magris)?

Rothův román a osud jeho hrdinů inspiroval k mnoha interpretacím, a to i v českém prostředí. Vedle vyváženého výkladu Otto Urbana považují za velmi zdařilý doslov k románům *Pochod Radeckého* a *Kapucínská krypta* od brněnského sociologa a muzikologa Jaroslava Stříteckého. Za prvé si v něm všiml pozoruhodného stylu Josefa Rotha, který spočívá se specifické kompozici: „A přece kompozice spočívá v něčem jiném než v propojení jednotlivých částí; nese vlastní sdělení. Věcem propůjčuje nový a hlubší význam – například hodinkám, šavlím, součástí vojenského a civilního oděvu, drahému i lacinému koňaku, polštářům na gauči paní Demantové, obrazům, balíčku dopisů, cukrárně, dominu, kartám, kanárkovi

a hovězí špičce či třešňovým knedlíkům. Ale i lidským vlastnostem, příhodám, míněním, projevům. Zdánlivě nahodilé pocity a nálady bezvýznamných osob vyjadřují neúprosnost dějin a obsah zanikající epochy“ (s. 394–395). To je bezesporu přesný postřeh, který by snad šel jinak vyjádřit i tak, že všechny detaily v Rothově románu nabývají symbolického významu, aniž by ztratily svou svébytnou existenci a relevanci. Zmínka o tomto významném rysu rozšiřuje pochopení Claudia Magrise, který mluvil o tom, že je v Rothovi neobyčejná prostota a svěžest, která mu umožňuje se přiblížit ke všem projevům života a opěvovat prosté věci. A za druhé: Střítecký objasnil i významný rozpor mezi „zestátněným patriarchalismem“ a „patriarchalismem tradičním“, který se například u Karla Josefa projevuje touhou po opuštění armádní role a příklonem k tradičnímu životu jeho venkovských předků: „Rothovi přes příležitostnou sentimentalitu nešlo o tolstojovskou idealizaci rolnického života, ale o vytyčení silného protikladu k přebývání v abstraktnosti služebních forem“ (s. 396). Skutečně, zde je sofistickovanost idejí Josefa Rotha (oproti poněkud zjednodušujícímu pojetí Lva Nikolajeviče) více než patrná a především – pro román určující. I české intelektuální prostředí tedy přispělo významnou měrou k pochopení a neklišovitému hodnocení románů Josefa Rotha, které – stejně jako jeho autor – se brání zjednodušenému zařazení.

Podobně jako Josef Roth jsou jeho velké romány, především *Pochod Radeckého*, kompozičně složitým, nejednoznačným a hlubokým dílem, kombinací realismu a nostalgické epopoje, které nelze převést na pouhou hru sentimentu s ideou starého mocnářství. A totéž lze říci o všech Rothových postavách, Karla Josefa Trottu nevyjímaje. Ale – i kdyby byl *Radetzky-marsch* pouze monarchickou oslavou starého Rakouska a jeho starých ctností (jakože není!), nezasloužilo si staré mocnářství takovýto mýtus? A může se vůbec dočkat jeho nedávno zesnulý nástupnický stát – totiž Československo – takové apoteózy?

### Literatura:

- Coetzee, John M.: Joseph Roth – mistr nostalgie, *Proglas* 2, Brno 2002.
- Magris, Claudio: *Habsburský mýtus v moderní rakouské literatuře*. Barrister and Principal / Triáda, Brno / Praha 2001.
- Roth, Josef: *Pochod Radeckého*. Leda / Rozmluvy, Praha 2012, překlad Jitka Fučíková. Z tohoto vydání citováno.
- Roth, Josef: *Pochod Radeckého. Kapucínská krypta*. Odeon, Praha 1986. V tomto vydání je doslov Jaroslava Stříteckého, z něhož citováno.
- Urban, Otto: *František Josef I.* Argo, Praha 1999. Zde i pěkný rozbor *Pochodu Radeckého*, zvláště v souvislosti s životem a působením okresního hejtmána Františka Trotty.

**Jiří Hanuš**, historik, pracuje na Historickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, věnuje se evropským dějinám 19. a 20. století.

Navštivte internetové stránky CDK

**www.cdk.cz**

Naleznete zde informace o všech vydaných i připravovaných titulech CDK, včetně obálek a anotací.

Knihy jsou účtovány s 15% slevou, pro předplatitele časopisů *Kontexty* a *Církevní dějiny* s 25% slevou.

Poštovné a balné neúčtujeme!

# Za okapem

LUCIE TUČKOVÁ

\* \* \*

...Arles? na podzim, v záplavě listí, budou vám ujíždět nohy, až půjdete podél kanálu k Alyscamps. Cestou za mrholení potkáte tuláky, zmoklé psy a vůni, do níž prosál popel římských kostí. A někde za stromy bude schýlený Vincent, už po odpolední skleničce, ale stále s rozhodnou rukou... a až se rozprší úplně, v kavárně naproti útulné chvíle.

## Svět

V noci absint  
po něm sny  
zelené a rudé  
chalupy,  
pevný dotyk,  
ještě teď  
prsty zahryznuté  
do ženské šíje.  
Na chodbě  
skřípění vozíku.  
Lahev za okap!  
Svět koráb –  
prudce vstal.  
Kování sykne,  
sestra zde.  
Arles...

## Arles na konci listopadu

Vodopád z nosu, v uších jehlice. Mistrál. Vroucí voda, třes. Lavor. Louže na zemi. Pít. Nohy žhnou. Ruce led. Do jícnu had kořaly. Za noci přízraky v kápích barev ostrých přijdou. Nad ránem ochablá sladkost. V náručí děvky probuzení. Kamínka ještě hřejí.

Rozpustit  
v moři  
rozemletý  
smutek  
kostí.



## Auvers sur Oise

Kostel... Hustá šed' okenic. Prošlapané křivé schody.  
Tluma z omítky zírání. Světlo! Muškáty, hlávky zelí,  
pole do daleka. Strmé stoupání podél zdi. Na zemi  
dlaně – sežehnuté listí. Kokrhá kohout. Za mříží  
hřbitova boty. Pohyb v břechtanu: Gabi, už jdu!

\* \* \*

Arles se mihl i Bohuslav Reynek. V bistru u nádraží  
mladíkovi bez ptaní přinesli bujón a výborný  
chleba s máslem. Jako by byl jejich. Teď: projít  
římské lázně, uvidět tumbly i basiliku sv. Trofíma,  
nakouknout do špitálu... (Arénu obloukem obejít!)  
A – ještě rodičům pozdravy. Na poštovním úřadě,  
odkud Vincent psával „Theo, prosimtě, pošli prachy,  
nemám už vůbec barvy...“, zas jak by se octl doma.  
V okýnku seděla kočka.

\* \* \*

Horkost Seiny, hnědý břeh. Pod klenbou chlad,  
zurčení flétny, Bach. Ten den se poprvé setkali. Jako  
hoch na mě hleděl z Murillova plátna. Když zavřeš  
oči, strach. Co když se do Louvru vrátíš?

\* \* \*

Pohládit po vlasech (aktovku hodí pod stůl).  
Namazaný krajíc do ruky a vystrčit ze dveří, ať se  
venku prodere roštím, prosouká kolem trubek i zdí,  
sklouzne z kopečka a pak – ztrmácený, branku  
otevře. Bude večer.



## V koruně platanu

Modré liány, stopy duchů, zelené ohně vysoko po  
kmeni. Staleté ozvěny za dne spí.

\* \* \*

Čtrnáct dní po její smrti sen: teta volá z ozdravného  
pobytu. Telefon zvedám já, oknem oblé sluneční  
paprsky, i sluchátko je od nich přes sklo vyhřáté. Její  
hlas veselý a pevný jako před nemocí. Oznamuje, že  
se jí tam líbí. Pak, trochu provinile: „Pojedu domů  
dřív. Vyříd' to tátovi.“

## Středomoří

Rozkvetlý balkón,  
za bílou zdí  
písku a kostí  
nářek  
ženské  
slasti.

\* \* \*

*Nerostou*, postěžovat si Nikolajovi. Zaváháš: brankou, nebo zeď přelízt? Je nízká, přes takovou jsi utíkal za klukama a někdy se bez klíče protáh domů ze školy...

Cestou pryč před tebou cikán na kole, přes okraj plný košík se kolíbá do stran (dráha kola ten výkyv sleduje). Konečně ho předjíždíš. Kolik ten jich má! Veze kaštany. *A co když jsou jedlý?*

### Za Patera Josefa Toufara

Ryk,  
to zvíře?  
Zprohýbal  
kříž.  
Ticho je!  
Mařenko,  
víš?

### Obr v portálu

Bohu se nerouhej!  
Kopnu tě.  
Uhranu.  
Zpřerážej  
hřbet!

Shrabeme.  
Nasypem.  
Do pytle  
leť!

### Sen o sestře

Její prsty v dlani  
jemně odpovídá  
(dotyk smíchu a ticha)  
Společně brázdíme  
hladinu břicha

### Sklo

Na smetišti leželo komplet přední sklo od auta.  
Povídám, že to jsou boby, hned je vlečem na kopec.  
Sníh není, musíme se vyčurat na trávu, aby klouzala.  
První sjede ten hubenej kluk – Čekal. Teď já. Úplně  
to sviští. Najíždím na hopan, dopad na šutr, boby  
se mění zpět v čelní sklo. Rozbitý. Jdu domů, zadek  
a záda plný střepů. Máma mě div nezabije, opatrně  
tahá úlomky. Nebrečím. Otec je rád, že jsem zůstal  
chlapcem.

### Oslava narození

Z větví  
klatot po dešti.  
Kolem kamene  
průrvou břehu  
vnořit.  
Sen  
křížování na moři,  
kolem kolen  
chaluhy.

**Lucie Tučková**, 1981, romanistka.

# S poezií jsem se setkal dřív než s básníky

JOSEF MLEJNEK

JOSEF MLEJNEK se narodil roku 1946 v Žatci. Vystudoval obor filosofie – čeština na Filosofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně (tehdy UJEP). V následujících letech pracoval jako kulturní referent, knihovník, ošetřovatel skotu, pomocný dělník v chladírnách nebo topič. Redigoval samizdatové časopisy *Střední Evropa* a *Komunikace*. V roce 1985 podepsal Chartu 77. Po listopadu 1989 působil v Institutu pro středoevropskou kulturu a politiku, který vydával revue *Střední Evropa*. V období 1990–1993 se podílel rovněž na vydávání časopisu *Souvislosti*. V letech 1996–1998 byl redaktorem kulturní rubriky deníku *Lidové noviny*, poté pracoval v deníku *Mladá fronta DNES*. V současnosti žije střídavě v Lípě u Havlíčkova Brodu a v Praze. Publikuje průběžně v různých českých časopisech. Je dlouholetým spolupracovníkem *Kontextů* a *Revue Politika*. Bibliografie: *Pastvina* (básně, 1985, 2000), *Naprosté motivy* (básně, 1998), *Závěsná lávka* (básně, výbor 2004), *Zcestymluv* (básně, 2007). Esej o básníku a grafikovi Bohuslavu Reynkovi *Blázen jsem ve své vsi* (1980, 1985), *Křesťanská univerzita Josefa Floriana* (samizdat 1985, knižně 1999), eseje a studie o divadle v knize *Cosí ve vzduchu* (2000). V roce 2005 mu vyšla autobiografická próza *Nelegenda o malých inkvizitorech*. V posledním loňském čísle *Kontextů* jsme publikovali výbor z básní zahrnutých do nové sbírky *Sklepní okénko* (2013).

Co mne zaujalo nejdřív, byly rýmované věci. Naučil jsem se číst a psát dřív, než jsem začal chodit do školy, a děda Josef se se mnou občas předvedl před štamgasty v hospodě, kde jsem předčítal nahlas noviny. A v hospodě jsem si také dokázal přelousknout různá varovná návěští: *Nezdvořáka poznáš rázem, v místnosti on plive na zem!* Nebo v konzumu: *Na dluh nedáváme, hádka z toho vzniká, ztratíme tím nejen zboží, ale i zákazníka!* Zřejmě se mi líbily rýmy a pádnost těchto anonymních poetických útvarů. Pořídil jsem si sešitek, nelinkovaný, ale čtverečkovaný, a tam jsem pak zapisoval své nápady a snažil jsem se, aby se vše rýmovalo. Co jsem si tam psal, to už ale nevím. S první metaforou jsem se setkal také ještě v předškolním nebo v raně školním věku v padesátých letech. Na krabičce od sirek, na nálepce, byl namalovaný hrozivý koláč, kousek byl vyříznutý nebo vykousnutý, a pod ním stála pro mne neprostupná, enigmatická věta: *ABSENCE UJÍDÁ KOLÁČ CELKU*. V nějakém válečném románu jsem se dočetl, že „kulomet chrлил olovo“. Jak může kulomet chrlít olovo, divil jsem se, to by je musel nejdříve někdo roztavit! Mé psaní bylo dílem jaké-

hosi zvláštního puzení, nevnímал jsem je tehdy jako vlastní „tvorbu“.

První poezie, kterou jsem četl, byly básně z Erbenovy *Kytice*. S Hálkovými *Večerními písněmi* ji maminka měla na nočním stolku. Poezii jsem dlouho vnímал jako něco, co se udělalo samo, co je bez autora, co je mimo



Čtení v Rodinném výčepu manželů Rýgrových v Příbyslavi u Nového Města nad Metují. Foto: Bohdan Holomíček.



mne a na čem mohu participovat pouze jako užaslý čtenář. Hálek mi ale zcela splynul s tajným listováním knihou, kterou rodiče ukrývali v prádelníku, Theodora Van de Veldeho *Dokonalé manželství* s rozkládacími obrazy ženské a mužské anatomie. A v *Kytici* mne ze všeho nejvíc zneklidňovaly záhadné věci; kruté Erbenovy strasidelnosti jsem si „užil“ spíš v jeho pohádkách: obrovští černí hafani vyjící za úplňku a pobíhající kol hřbitova, kde za dne možná vyhrabávali mrtvolu. Na prvním místě báseň Vrba, osudovost, zaklínání a záhada jiného světa mimo ten náš. Pozoroval jsem rodiče v obavě, nepostihlo-li je něco podobného, ale neopovázil jsem se zeptat. Také Záhořovo lože, z něhož jsem tehdy nic nechápal a které dodnes neumím číst bez pohnutí.

\* \* \*

Měl jsem štěstí v tom, že jsem si básníky, díla básníků, mohl objevovat sám. Většinou v antikvariátech, na střední škole například výbor z Františka Gellnera s doslovem Milana Kundery. V antikvariátu na České v Brně nebyly počátkem šedesátých let „staroříšské tisky“ takovou vzácností jako nyní, a nebyly tak přemrštěně drahé. V oddělení bibliofilii jsem otevřel jeden ze svazků *Studia* a narazil na verše Jakuba Demla, jehož jméno, když jsem na ně dva roky předtím narazil v Holanově *Bolesti*, mi nic neříkalo:

### Tré básní k úmrtí přítele Josefa Poláka kněze

Dílna má tajemná do noci svítala,  
po horách bezlidných vítr lkal,  
náhle až ke stropu výheň se vznítala:  
ve dveřích někdo zaplakal.

Přiraž ty dvěře, Neznámý, přístup sem blíž:  
za noci této úzkostné, jaký žal přinášíš?

Třetí jdu den a třetí jdu noc,  
ať je nám Pán Bůh na pomoc!

Nač tyto strachy, nač ten děs?  
neštěstí své mi vypověz!

*Tvé*, pane, přišlo v tento čas,  
jít jeho posel, jeho hlas.

Nech tyto řeči neklidné,  
dílo mi v rukou vystydne.

Co ruka tvá chce nyní kout',  
je v této chvíli dým a čoud.

„*Mluv! Mrtev přítel jediný? — — — —*“  
Dvanáctou odbíjely hodiny.

Oheň zhas'. Zarazilo se kyvadlo.  
Dílo mi z rukou vypadlo. —

A ještě první sloka následující básně: „*Rozhorlen pokorou duše Tvé, / jež bratry skryté spasit chtěla, / roztrhl Bůh v prchlivosti své / oponu tvého těla?*“ Několikrát mnou proběhlo mrazivé blesknutí, stejně, jako když jsem v dětství v horkém letním dni vstoupil do kovárny, prošel jejím přítímím, nasáklým pachem kouře, a hleděl do sálavé a jiskřící výhně. Nevnímal jsem lomoz kolem: vytrhl mne až pach spáleného koňského kopyta, jemuž byla nasazena podkova.

\* \* \*

Stendhal říká, že jeho největší inspirací při psaní románů byla četba občanského zákoníku. Podobně podněcující „základní četbu“ pro mne představuje filosofie, kterou také překládám. Četba traktátů a esejů myslitelů, jako jsou Maritain, Gilson nebo Tresmontant, dokáže ve mně navodit určité nastavení, v němž jsem schopen při kontaktu s realitou, s tou uvnitř i s tou vně, jakéhosi zážehového vidění. Moje básnění čerpalo základní impulsy především z těchto zdrojů. Básníkům je lépe se *v tu chvíli* vyhýbat, takový Vladimír Holan je stále natolik uhrančivý, že může zkontaminovat „spodní vody“, a to i na dost dlouho. Nejde jenom o Holana, totéž, v jiné intenzitě a rozsahu, platí také o Halasovi nebo o Reynkovi. Proto se raději utíkám k metafyzikům než k básníkům. K dílu Vladimíra Holana jsem se dostal na střední škole díky příteli

s básnickým jménem, Wolfgangu Hámovi, který mi půjčil *Lemurii*. To nebyla nejlepší holanovská prolegomena, ale záhy jsem si opatřil Holanovy předválečné tenké knížky, *Vanutí, Oblouk, Kameni, přicházíš* – a jeho překlady Rainera Marii Rilka. Jen málo textů umím zarecitovat z paměti; mezi ně patří právě některé Holanovy básně prvního období: „*Samoten, sám a do vah vícek vhozen, / znej vážít pohled bolesti, jenž zchmurněl by ti zítra, / bys rukou procitnutí vložil čirý hrozen / na talíř jitra.*“

### Chorá láska

Na kovadlině vody, tkvěním znaven již,  
kuje si oblak v krok sandály přesvětlé.  
Ó jaro v kladivu! Ale až v červnu zříš  
lekníny, jiskry odlétlé.

A ještě odněkud ten rozmach kladiva  
dopadá v srdce tvé a mé.  
Snad vzejde květ, ježž jiskra rodívá,  
kdy ale, nevíme.

Na kovadlině vody, tkvěním znaven již,  
kuje si oblak v krok sandály přesvětlé.  
Ó jaro v kladivu! Ale už v červnu zříš  
lekníny, jiskry odlétlé.

(*Vanutí*)

\* \* \*

Intenzivní holanovské opojení trvalo u mne zhruba do doby, než jsem v časopise *Tvář* přečetl verše Zbyňka Hejdy (ani jeho jméno mi tehdy nic neříkalo), a především závěr básně *Hrůz kolem*. Nikdy předtím ani potom jsem to neudělal, ale závěr básně jsem si barbaricky podtrhl perem. To bylo zřetelné vystoupení z Holanova stínu a pro mne impuls k probuzení z holanovského „dogmatického spánku“. V Hejdových básních se dala tušit demlovska *zapomenutá světla* i obrysy krajiny, kterou jsem měl stejně jako dílo Jakuba Demla záhy teprve poznat.

### Hrůz kolem

Hrůz kolem jako zapálených  
svic na kvetoucí louce.  
Zvedne se z trávy žena  
a z bílých ňader dým  
a v očích něco zeleného,  
co narostlo,  
nebo jestli to padá  
jako zelená voda.

Z dálky sem doutná  
hudba pohřební.  
Pár koní.  
Až tam za půlnoc,  
když zařehtají koně  
a z hřív jim padá prach  
a z břich  
útroby hrnou...  
A potom  
někdo se sekyrou  
jde blíž  
a pak,  
jak vzrůstá k ráně,  
splyne s oblohou.

(*A tady všude muziky je plno*)

Básník si nic nevymýšlel, básník viděl. Blízký vztah mám k básni Bohuslava Reynka *Starý mlýn*; její síla se pro mne nevyčerpává poezií, již obsahuje: magickými, snovými obrazy („*neznámí tam vozí mletí. / Jedou z dálin nepaměti, / nezastaví před vraty, / vjíždějí i zavřenými, / jako do zdí hvozdů dýmy...*“) v archaizujícím uzemnění („*...večer z ohňů na ladech*“). Jde o konkrétní mlýn nacházející se mezi Lípou a Petrkovem. I když tam už dávno nikdo mletí nevozí, nejde o ruinu, poznal jsem a znám jeho obyvatele. A kdykoliv jsem k tomuto mlýnu přicházel, měl jsem v určitém místě pocit, že náhle vstupuji do světa s jinými časovými souřadnicemi. Předěl to byl ostrý a náhlý, jako když v říjnu mezi stromy, ještě zelenými, celistvě září jeden jediný žlutý javor. Nebo jako když v listopadu

jdete po silnici a náhle je na ní jako na školní tabuli za neviditelnou čarou první sníh, ale před čarou nic, před ní pouze jen přišlo.

### Starý mlýn

V údolině mlýn je starý,  
zasypaný stromů dary,  
vůní vody nasátý.

Pěšiny jej v lokty berou,  
a jen jednou cestou šerou,  
tajemnými zvířaty

neznámí tam vozí mletí.  
Jedou z dálín nepaměti,  
nezastaví před vraty,

vjíždějí i zavřenými,  
jako do zdí hvozdu dýmy  
večer z ohňů na ladech.

Mlýn je dlouhou písni vítá,  
stále touž, jak zrna žita,  
jako téhož chleba dech.

Chválí úkryt ve štěpnici,  
kouzla vody bledolící,  
dary polí, cest a střech.

*(Setba samot)*

\* \* \*

Nemohu zde uvést všechny básníky, kteří mne zásadním způsobem ovlivnili. Vynechávám básníčky (Emily Dickinsonová, Irma Geisslová, Suzanne Renaudová, Sylvie Plattová) a básníky cizí, Baudelaira, Oskara W. Miłosze i jeho synovce Czesława Miłosze, Zbigniewa Herberta, přitom básně dvou posledně jmenovaných překládám. Ale ještě jeden šťastný objev nemohu opomenout. Dávno předtím, než jsem začal sám haiku psát, vyslechl jsem někdy začátkem šedesátých let v rádiu jedno haiku, které mi od té doby tkví v paměti. Jméno japonského básníka (Šigedži Cuboi) jsem přeslechl – zjistil jsem si je až později. V této kratičké básni nejde o vtip, ale ani o prosté stvrzení identity něčeho jsoucího (jako „nebe je nebe“, ale tak, jako když se říká „lidi jsou lidi“, nebo dokonce „válka je válka“): stvrzená identita jsoucna, říká Jacques Maritain, je v tomto případě zároveň jeho *afirmací*.

### Haiku

Celý den  
jsem hleděl na nebe.  
Na nebi  
bylo jen nebe.

# O potřebě pesimismu

ALEXANDER TOMSKÝ

Kniha Rogera Scrutona o potřebě pesimismu (*The Uses of Pesimism and the Danger of False Hopes*, Atlantic Books 2010), v níž anglický filosof jako v celém svém rozsáhlém díle velmi zdařile vysvětluje a objasňuje největší bludy, které rozkládají západní civilizaci, je pro čtenáře, který prožil významnou část svého života v marxleninském táboře (míru a socialismu) podivuhodně familiérním čtením, jakýmsi déjà vu. To přece známe, řekne si, tohle jsme zažili na vlastní kůži. Ano i ne. Totalitní systém nepochybně vycházel ze stejných jakobínských předpokladů jako dnešní tzv. levicový liberalismus, byl však staršího data, od libertariánského světa šedesátých let izolován a v mnohém tkvěl ještě v devatenáctém století. Revoluční moc byla statická, své dobové představy uskutečnila. A tak rozklad rodiny, školy, sexuální morálky i etikety postupoval v zafixované společnosti kupodivu mnohem pomaleji, než je tomu dnes ve společnosti svobodné.

Scruton analyzuje osm smrtelných hříchů naší doby, které přežily sovětskou ideologii, a hledá v nich společného jmenovatele. Zřejmě za nejzávažnější považuje problém, jenž v první kapitole nazval gramaticky „První osobou budoucího času“.

Na světě se sváří dva postoje. První je jakési univerzální fanaticky optimistické „já“, které vidí neomezené možnosti lidského rozvoje; vždyť věda, technika a medicína neustále člověka osvobozují. Co máme společného s pravěkými lovci, jejichž život byl krátký, hladový, brutální a primitivní? Lidská přirozenost se přece vyvíjí, není daná. Nesmíme proto klást žádné omezení experimentální vědě; morálka a tradice jsou jako každá regulace odvozeny z minulosti a brzdí vývoj. Veškerý pokrok znamená rozšíření individuálních možností.

Proti takovému optimismu a víře v neomezený pokrok klade Scruton obezřetný postoj, který vychá-

zí z gramatiky množného čísla „my“, z potřeby života v normativním společenství. Žádný člověk není ostrov. Kolektivní já hledá další já, čili adaptaci, spolupráci a kompromis ve svobodě a náklonnosti i v harmonii se světem. Takový postoj vychází z vědomí omezených možností rozumu, svobody a přírodních zdrojů, které paradoxně určují pozitivně konstantu lidské přirozenosti; je ochoten vyjednávat, protože s pokorou uznává své sebeomezení, a je si i vědom svaté hranice, za níž číhá anarchie rozvrat a pád. Ví, že ve společenském uspořádání je mnohé generacemi prověřené a osvědčené. Svobodě se daří v zodpovědnosti – kybernetický prostor nám připomíná, jak dvousečné jsou nové technologie. Lidé jsou nedokonalí, lidská komunita křehká, a proto musí mít pevné hranice. Revolucionáři jsou schopni zničit sociální i přírodní prostředí.

## Nejlepší možný scénář

Inženýři budoucnosti páchají omyl, který lze nazvat vírou v nejlepší možný scénář, jsou přesvědčeni, že každá radikální nebo originální změna je pozitivní, a zapominají, že to může být pravda jen výjimečně. Neznají pravidlo nepředvídaných důsledků. Předpokládají jediný optimistický výsledek. Nepočítají s nejhorsším možným scénářem a náklady, které odnesou jiní nebo příští generace, je nezajímají. Jsou nevinní jako Dostojevského hráč, protože za špatný osud odpovědnost nenesou. Jako příklad takového pachatele dobra a bezohledného optimismu slouží Scrutonovi americký prezident Carter, který v roce 1977, třicet let před úvěrovou krizí, podepsal hypoteční zákon s futuristickým záměrem, aby „věřitelé zohledňovali potřeby společenství“, aby považovali úvěr za nástroj sociální politiky a půjčovali rodinám s nízkým příjmem a neřídili se jenom omezenou obchodní úvahou.

Co se vlastně skrývá za optimismem takového myšlení? Není to jakási „futuristická narkomanie“, snaha nahradit omezenou a omezující realitu vlastní poddajnou servilní iluzí? Změnou nedokonalého co je, na to, co teprve má nastat. Takhle triumfuje nereálné nad reálným. Spekulanti budoucnosti projektují ten nejlepší ze všech teoreticky možných scénářů. Už na začátku naší historie proti nim stáli proroci hebrejské bible.

## Svoboda od narození

A pak tu je syndrom, jež Scruton nazývá podle Rousseaua svobodou od narození (born free) – neplést se slavnou větou z americké ústavy, kde jde o popření aristokratického principu. Svoboda je chápána jako to, co zůstane, když si odmyslíme omezující instituce, hierarchie a zákony. Jeho následovníci věřili, že taková svoboda vede k bratrství, a nikoli k válce všech proti všem. Proto ono rozporuplné *liberté, égalité, fraternité*, triáda, která zničila stát a vedla k anarchii teroru. Je zajímavé, že navzdory masivním historickým důkazům tato víra dodnes žije v umění, pedagogice, politice i ve „filosofii“ sexuální revoluce. Jak ukázal Hegel, jsou instituce a normy součástí svobody, protože ti druzí chtějí také něco realizovat. Existence samotného „nad-já“ je iluzí nejen solipsismu, ale i každé neodvolatelné ideologické nadvlády.

## Nulový součet

Všichni socialisté už od dob Saint-Simona podnes pevně věří v Marxovu formulaci nadhodnoty. Každý zisk je něčí ztráta. Ve skutečnosti to neplatí ani v ekonomii, jinak by nikdo neuzavíral obchodní smlouvu, a nejlepším důkazem proti ní je rozvoj svobodného trhu a inovací, jenž znásobil globální hospodářství exponenciálně, a přestože je společnost bohatá velmi nerovnoměrně, vymanila z bída za posledních padesát let zhruba dvě miliardy lidí. Navzdory tomu sociálně demokratičtí ekonomové nulovým součtem argumentují, aby odstranili námitku, že vysoké zdanění bohatých ochudí celou společnost, zejména tu s podprůměrnou životní úrovní.

Tragický důsledek má ale tahle rovnice především ve školství. Představa, že spravedlnost vyžaduje intelektuální zrovnoprávnění, že vzdělávací systém nesmí být šitý na míru odlišných schopností, protože jedněm umožňuje dosáhnout vysoké mety, a tím znevýhodňuje ostatní, způsobila už hotovou katastrofu. Školy a univerzity pohřbívají talent (který by společnosti prospěl mnohonásobně), chrlí náctileté poloanalfabety a vysokoškolské humanitní polovzdělance.

## Víra v politický pokrok

Není pochyb, že vedle ohromného vědeckého, technického a materiálního pokroku západní společnosti došlo od 18. století i k výrazné emancipaci politické, k proměně poddaného subjektu v občana. Jenže představa 19. století, že neustále se měnící politické, právní a administrativní zásahy povedou automaticky k větší důstojnosti a respektu, se ukázala naivní. Společnost se dnes hroutí. Dochází ke ztrátě morálních norem, přestože blahobyt a pečovatelský stát odstranil tvrdá omezení daná chudobou. Statistika ukazuje, že nám méně dřiny a více zábavy, lepší strava a lékařská péče, mnohem více životních možností ke spokojenosti nestačí. Indikátor rozvodů, čili téměř masový krach partnerských vztahů, a tím i poškození následných generací, u kterých se objevují stavy nejistoty, úzkosti a deprese, obezita, drogy, násilí a bezdomovectví v tak nevídané míře, jasně ukazuje, že děti let devadesátých budou mít nejen radikálně snížený průměrný věk dožití, ale téměř patologickou neschopnost navázat „normální“ důvěřivé a optimistické vztahy. Nemluvě o schopnosti trvalé lásky. Pokrok se evidentně zastavil.

## Plánovaná budoucnost

Všichni reformátoři mají kromě víry ještě jedno společné: plánují. Pokud jde o ekonomii, tento univerzální omyl vyvrátili analytici trhu Mises, Hayek, Friedman – žádný člověk ani komise nemůže mít k dispozici nadhled o lidských potřebách, přáních a zdrojích. O racionalitě výroby a spotřeby totiž rozhodují myriády každodenních svobodných transakcí a ty určují správnou cenu, výsledek nabídky a poptávky. A přece

navzdory fiasku socialistického plánování se stále znovu snaží nějaké ústředí podřídít trh netržnímu záměru. Téměř celý svět už pochopil tržní racionalitu hospodářství a dnes v údivu sleduje experiment Evropské unie, která chtěla po sebezničující válce jednou provždy odstranit konflikty a místo rivality a konkurence zavést nový řád spolupráce. Jistě pochopitelná poválečná naděje. Jenže architekti utopie požadovali víc než pouhou racionální spolupráci nezávislých demokratických států – chtěli vytvořením nadstátní ústřední autority a vnucenou standardizací života dosáhnout jednoty, oné antinomie svobodné, heterogenní a nedokonalé demokracie. Každé nařízení Unie se odvolává na integraci „stále těsnější jednoty“, jako na nezbytnou součást konečného plánu (eschatonu) nové světské víry v jediný evropský stát a lid, kterému navíc podsouvá liberálněsocialistickou ideologii dávných jakobínů. Novodobí osvícenci tak chtějí osvobodit jedince od tradice (předsudků), náboženské víry i tradiční sexuální morálky a zároveň jej podřídít politickému diktátu nevolených panevropských vládců. Evropské národy se ocitají v expandující síti ničivých sociálních a ekonomických regulací (znásilňovaná matérie se bouří první), jež postupně likvidují invenci i sociální kapitál celé Evropy. Plánování dobra není empirický pokus a omyl, každé rozhodnutí je předem legitimní a neodvolatelné. Podobně jako v komunismu se však plán někdy ztratil a ve jménu standardizace se vytváří jen více pravidel, více regulací, více moci a vlády centra.

## Světská transcendence

Jak je možné, ptá se anglický filosof, že na takové zjevné absurdity žádné důkazy neplatí? Odpověď našli Aurel Kolnai a Eric Voegelin: jde o sekulární, světské spekulace zasažené utopii, čili metafyzickou potřebou lidské mysli věřit.

Jde o přenos transcendence do reálného světa, o požadavek finálního konce (eschatonu) nedokonalého světa, o primární kacířství, představu, že někdo zná tajemství budoucího vývoje světa (gnózi) a také o mesianistickou alternativu vůči křesťanské doktríně spásy. Světskou utopii vyvolal v život paradoxně jako svůj protiklad osvícenský rozum, a přestože po sobě v tota-

litní verzi zanechala hekatombu mrtvých, je racionálně nevyvratitelná. Existuje na rozdíl od židovsko-křesťanské víry navzdory rozumu. Scholastická teologie středověku byla založena na dogmatice víry, ale podporovala partnerství rozumu. Nové světské věrouky, dnes už i univerzitní obory jako feministická, ekologická, mírová a jiná studia jsou proti racionální argumentaci vnitřně imunní, jsou tautologická. V jakémisi zavilém kruhu rozvíjejí svůj agresivní revoluční nonsens.

## Obrana před utopismem

Scruton vidí ve sklonu k utopismu nereálný a nebezpečný budovatelský optimismus ideálu alternativního světa právem. Jestliže si však zoufá nad hermeticky uzavřenou iracionalitou utopických věr, na které argumenty neplatí, protože svobodu pluralitní společnosti, trhu a demokracie odmítají jako kompromis, který nikam nevede, nestačí k obraně reálného světa pouhá skepse, jak se domnívá, skálopevné přesvědčení, že utopie musí nakonec zkrachovat. Nestačí jen trpělivě čekat, až to praskne, jako se utěšovali naši předkové za stalinismu a promarnili svůj život, a proti regulacím glajchšaltovatelů zdůrazňovat pozitivní riziko svobody a trpělivě, nostalgicky vyhlašovat lásku k nedokonalému, ale nádherně tradičně mnohovrstevnatému, rozmanitému, idiosynkratickému (bizarnímu), někdy i opilému a praštěnému světu, který je pravým lidským domovem. Unijní budovatelé nám výměnou za svou vládu v polepšovně nabízejí rovnostářský, regulovaný, zdravý, bezpečný, multikulturní, antináboženský, anti-septický svět s jedinou lákavou svobodou pornografie – svobodou sexuální. Ne nadarmo kdysi jeden francouzský vtipálek zvolal: liberté, égalité, fraternité a cizoložství. Dehumanizující je svoboda sexuální zvěle. Dobytku lze lépe vládnout.

Proto se konzervativci všech stran nostalgicky ohlédají za útulným hierarchickým národním domovem, kde svobodný život nenápadně řídila tradice, autorita starších a rodičů, obce i církve a kde nebylo zapotřebí regulovat (omezovat) každou pitomost. Ten útulný neideální svět byl přesným opakem postmoderní liberální (levicové) vize. Brzdil totiž bezuzdné vášně, odsuzoval deviace, zdůrazňoval ctnosti a povinnosti a chránil

rodinu, jediné společenství, ve kterém se rozvíjí dítě ke společenské loajální pospolitosti. Na rozdíl od dnešního pochlebování průměru kultivoval. Nebyl hygienický, ani státně poručnický, ale byl ve skutečnosti mnohem bezpečnější a srdečnější než dnešní atomizovaná společnost odcizených jedinců, přibývající vulgarity i kriminality.

Proti nehumánní abstrahované vizi dnešních budovatelů musíme samozřejmě poukazovat na jejich zavadějící a společensky rozkladnou koncepci tolerance, na zločinný individualismus práv, který rozkládá rodinu za pomoci pečovatelského státu, na falešnou statickou představu předem dané lidské důstojnosti, na neuskutečnitelná práva individuálních nároků vůči celku a postupnou chudobu, do které nás spolu s ekonomickým plánováním uvrhne. To všechno ovšem na světskou víru budovatelů nové Evropy nestačí, proto se Scruton utíká k anglosaské skepsi (a ironii) v přesvědčení, že každá reforma musí být cestou zpátky, cestou ke kořenům, a jestliže v posledních dvou kapitolách elegicky nabádá k návratu do politické stoické *polis*, kde se mírumilovně, svobodně vyjednává pragmatický kompromis loajálního souručenství a neplánuje budoucnost, musí vědět, že taková racionální obrana a ideál je na světský utopismus chabá. Zdá se, jako by zapomněl, že je moderní mesianismus derivátem křesťanství, a že to byla historická církev, která zatlačila stát do pragmatické neideologické podoby. Ohromný objev Západu, z něhož filosof vychází – rozdělení vlády na moc duchovní a světskou – byl možný jen proto, že církev získala monopol na správu duchovní. Musela za to neustále zápasit s milenaristy a náboženskými sektami. Filosof idealizuje empirický stav dávné fungující anglické demokracie, kde vládne územní láska k vlasti, tradici, starobylým institucím, svobodě pod zákonem a politický kompromis. V sekularizovaném vakuu, ve kterém se nachází *homo religiosus*, je celkem přirozené,

že se spasilské ideologie snaží ovládnout stát. Scruton ale zůstává na půdorysu osvícenství – křesťanských hodnot bez Boha. Je to jako nevěřit v Boha a přece zážrak chtít.

Máme-li zachránit evropskou civilizaci, je třeba proti utopistům nově zažehnout víru v transcendentální, vznešený úděl člověka, jehož konečné naplnění (eschaton) je mimo tento svět, ale který zásadním způsobem přispívá ke kvalitě života zde (Buďte svatí, jako já jsem svatý!), což znamená na prvním místě reformu sama sebe, zlepšování vlastního (kolektivního) já. Naší dynamické a reformní civilizaci se jako jediné na světě zásluhou proroků Izraele podařilo stát a vládu desakralizovat. Proroky mít nemůžeme a láska k vlasti na dnešní pachatele univerzálního dobra nestačí. Můžeme sice proti nim postavit vášnivou lásku ke svobodě, a tudíž i k nedokonalému, riskantnímu a nerovnostářskému světu, našemu dočasnému domovu, právě v jeho nereformovatelné podobě, tak jako odpouštíme sobě i světu bližnímu a milujeme, co není přirozeně milováníhodné. Avšak dnešní nelehký spor se týká především institucionální podoby pravé svobody, vždyť v srdci konzervativce doutná věčná vzpoura, protože ví, jak mají instituce státu fungovat, aby si Císař nebral, co mu nepatří. Skepse ani nostalgie tady nestačí.

Teprve až nalezneme pozitivní ideál nového řádu, který bude v souladu s lidskou *matrix* (matečnou látkou) přirozenosti, tak se nám podaří být legitimními spoluvůrci světa.

**Alexander Tomský** (1947), pracoval jako politolog v ústavu Keston College v Londýně, založil a vedl exilový konzervativní časopis a nakladatelství *Rozmluvy* (1981–1990). Po návratu do Prahy pokračuje jako nakladatel *Rozmluv* a později jako ředitel nakladatelství Academia a nakladatelství Národního divadla.

# Z nových knih

**DILBAR ALIEVA,  
MIROSLAV TÍŽIK (EDS.)  
PRÍSPEVOK ALFREDA SCHÜTZA  
K SOCIOLOGICKEJ TEÓRII**  
SLON, 528 s., 567 Kč



Kniha poprvé u nás ve větším rozsahu představuje dílo významného sociologa 20. století Alfreda Schütze. Studie o A. Schützovi jsou v češtině a slovenštině, překlady jeho textů ve slovenštině.

Vychází v ediční řadě MOST.

**OLGA MATOUŠOVÁ-ŠMÍDOVÁ  
„RUDÉ PRÁVO PSALO,  
ŽE NÁS BYLO MÁLO...“  
Restituce identity a identita  
restituce v diskursu Rudého  
práva v roce nula**  
SLON, 187 s., 390 Kč



Kniha se zabývá revolučním diskursem nápravy majetkových křivd a restituce jako součásti transformace a reformy. Tato témata pojednává autorka prizmatem konceptu

„kolektivní (sociální) paměti“, „politiky paměti“ a „přechodové spravedlnosti. Táže se, jak k utváření privatizač-

ní ideologie během postkomunistické transformace přispěl mediální diskurs a jakou roli v mocenských soubojích o podobu re-privatizace a transformace sehrála levicová masová média. Vychází v ediční řadě STUDIE.

Sociologické nakladatelství (SLON),  
Jilská 1, 110 00 Praha 1  
tel.: 222 220 025, fax: 222 220 045  
www.slon-knihy.cz, slon@slon-knihy.cz

**INGHARD LANGER, FRIEDEMANN  
SCHULZ VON THUN, REINHARD  
TAUSCH  
SROZUMITELNÉ VYJADŘOVÁNÍ**  
Grada, brož., 232 s., 299 Kč



V pracovním i osobním životě jsme každý den nuceni přijímat a zpracovávat spoustou informací v písemné i ústní podobě. Velmi často ovšem některým sdělením

nerozumíme a míváme pocit, že snad nejsme dostatečně chytrí na to, abychom jejich obsah pochopili – příklady z oblasti učebnicových, právnických či novinových textů bychom jistě našli hodně. Příčina nesrozumitelnosti je nejčastěji na straně autora. Autoři této knihy, tři profesori psychologie na univerzitě v Hamburku, vypracovali tzv. hamburský model srozumitelnosti, který definuje čtyři znaky srozumitelného sdělení: jednoduchost, členění/uspořádání,

délka/hutnost, dynamičnost. Na základě tohoto konceptu pak uvádějí ukázky a praktická cvičení, která vám dopomohou k tomu, abyste se naučili psát či přednášet srozumitelně. Kniha je určena manažerům, učitelům, lektorům – všem, kdo veřejně vystupují a prezentují sami sebe, firmu, produkt či myšlenky.

Grada Publishing,  
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7  
tel.: 234 264 401-2, fax: 234 264 400  
www.grada.cz

**MARTIN HEIDEGGER  
„UŽ JEN NĚJAKÝ BŮH NÁS  
MŮŽE ZACHRÁNIT“**  
OIKOYMENH, brož., 53 s., 98 Kč



V roce 1966 napsal M. Heidegger čtenářský dopis časopisu Spiegel, v němž projevil nesouhlas s některými údaji o svém chování za třetí říše kolportovanými

v literatuře. Po dvaceti letech jeho mlčení k tomuto tématu byl tento krok něčím senzačním. Redaktoři R. Augstein a G. Wolff uskutečnili ještě téhož roku s Heideggerem rozhovor, který dalekosáhle přesáhl problematiku jeho postojů za vlády nacismu a zachytil jeho názory na současný stav světa. Na Heideggerovo přání byl rozhovor uveřejněn až po jeho smrti roku 1976, tedy 10 let poté, co k němu došlo. Dodnes nicmé-



ně vůbec neztratil na zajímavosti. Přeložil I. Chvatík.

OIKOYMENH,  
Černá 3, 110 00 Praha 1  
tel./fax: 224 930 310/212  
www.oikoymenh.cz,  
distribuce@oikoymenh.cz

**JAN SYNEK**

### **SVOBODNI V NESVOBODĚ**

Vyšehrad, brož., 256 s., 288 Kč



Po únorovém převratu v roce 1948 se věznice v tehdejší Československu začaly plnit politickými vězni. Nemalou část z nich tvořili duchovní i prostí věřící křesťanských církví. Během věznění si v krajně nepříznivých podmínkách většinou dokázali uchovat nejen svou víru, ale i základní prvky svého náboženského života. Práce Jana Synka, pracovníka Ústavu pro studium totalitních režimů, sleduje průběh perzekuce církví

ví a náboženských společností v pouťorovém Československu, vývoj vězeňství a náboženský život ve věznicích od habsburské monarchie po konec reálněsocialistického režimu. Každodenní život věřících „muklů“ obsahoval čtení náboženské literatury, slavení svátostí a největších svátků, dokonce tajná teologická a další studia – to vše samozřejmě zakázané a přísně trestané.

Vyšehrad, s.r.o., Víta Nejedlého 15,  
130 00 Praha 3  
tel./fax: 224 221 703  
info@ivysehrad.cz, www.ivysehrad.cz

**JIRÍ KOCIAN, JAROSLAV PAŽOUT,  
JAKUB RÁKOSNÍK**

### **BOLŠEVISMUS, KOMUNISMUS A RADIKÁLNÍ SOCIALISMUS V ČESKOSLOVENSKU.**

**Svazek VIII.**

Dokořán, brož., 328 s., 298 Kč

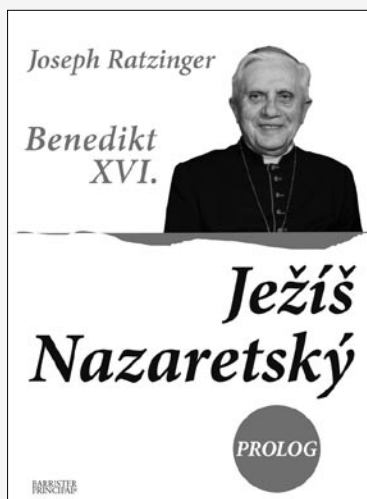
První část publikace se zaměřuje na období před získáním mocenského monopolu komunistickou stranou v únoru 1948 a obsahuje studie věnované jejímu obrazu v lidoveckém tisku druhé



poloviny 30. let na příkladu publicistiky Lidových listů, odrazu propagandy Kominterny v ilegálním tisku ostravských komunistů na počátku II. světové války, osudu německých

komunistů v Československu v prvních dvou poválečných letech. Druhá část zahrnuje články zaměřené na dílčí témata z dějin KSČ v době, kdy byla stranou vládnoucí. Texty se zde zabývají vnitrostranickým vývojem Komunistické strany Slovenska od roku 1948 do začátku 60. let, situací v Jihomoravském krajském výboru KSČ v Brně v letech 1967-1968 a vztahům mezi KSČ a východoněmeckou Jednotnou socialistickou stranou Německa v letech 1969-1989. Vychází ve spolupráci s Ústavem pro soudobé dějiny AV ČR.

Dokořán,  
Holečkova 9, 150 00 Praha 5 - Smíchov  
tel.: 257 320 803, tel./fax: 257 320 805  
dokoran@dokoran.cz,  
www.dokoran.cz



**JOSEPH RATZINGER – BENEDIKT XVI.**

### **Ježíš Nazaretský III. – Prolog: Příběhy Ježíšova dětství**

Nejnovější díl trilogie Josepha Ratzingera – Benedikta XVI. přináší výklad příběhu Ježíšova dětství v Matoušově a Lukášově evangeliu. Autor jej čtenářům předkládá jako prolog k dílům věnovaným Ježíšovu veřejnému působení (I. díl) a jeho utrpení, smrti a zmrtnýchvstání (II. díl). Překvapivě čtivě a srozumitelně sleduje a porovnává způsoby, jimiž oba evangelisté už na událostech Ježíšova dětství ukazují, že v Ježíši se naplňují dějiny spásy. Otázka, co chtěli sdělit autoři evangelií, se v papežově exezezi opět prolíná s otázkou univerzálního i individuálního významu biblických textů, jejich pravdy pro přítomnost a budoucnost. Kniha je na jedné straně určena široké veřejnosti – k meditaci o Ježíšově narození, o místech, postavách a dějích s ním spjatých je zván každý otevřený čtenář. Zároveň zaznamenává celou škálu reakcí v odborných kruzích – zejména argumentací ohledně historické substance Matoušových a Lukášových textů o Ježíšově dětství rozčeřil Benedikt XVI. hladinu debat o exezezi a teologii dnes.

Váz., 128 str., 245 Kč

**Objednávky:** Barrister & Principal, Martinkova 7, 602 00 Brno,  
tel: 545 211 015, [www.barrister.cz](http://www.barrister.cz)

# revuepolitika

## pouze na internetu !

*Politicko-spoločenská revue CDK s dvacetiletou tradicí*

Newsletter, měsíční přehled uveřejněných textů, e-mailem zdarma, RSS kanál  
Více na **www.revuepolitika.cz**



## Církevní dějiny



*Odborný historický časopis, věnovaný církevním dějinám v českých zemích i ve světě*

- Dějiny křesťanství v perspektivě současných historiografických metod
- Kvalitní, zároveň však zajímavé a čtivé články
- Žánrová pestrost (studie, kratší články, eseje, dokumenty, paměti, recenze aj.)
- Texty domácích i zahraničních autorů
- Nezávislost a ekumenický charakter časopisu

**Bonus:** sleva 25 % na všechny knihy CDK

**Ukázkové číslo** vám zašleme **zdarma**.

Vychází dvakrát ročně v rozsahu přibližně 160 stran, cena 149 Kč, roční předplatné 240 Kč (dvě čísla).



Knihy z ediční řady *Quaestiones quodlibetales* lze kromě standardní varianty zakoupení jednotlivých svazků získat v rámci ročního předplatného, které má následující výhody:

- dostanete poštou všechny svazky (minimálně tři) ediční řady, které během roku vyjdou
- získáte slevu 25 % na všechny knihy CDK, kterou můžete uplatnit při nákupu na **www.cdk.cz** anebo při objednávkách v redakci CDK
- roční předplatné činí 300 Kč (cena platí pro rok 2013)

Ediční řada navazuje na úsilí CDK o kultivaci a prohlubování historické, teologické a filosofické reflexe vztahů mezi náboženstvím, kulturou a společností, které nacházelo své vyjádření v časopisech *Teologický sborník*, *Teologie & společnost* a nově v časopisech *Církevní dějiny* a *Kontexty*.

### Objednávky na adrese:

CDK, Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: [cdk@cdk.cz](mailto:cdk@cdk.cz), [www.cdk.cz](http://www.cdk.cz)

EVOL  
VER  
EVUE



AUGUSTIN NAVRÁTIL (1928–2003) – Drda / Měříčka – POVODNĚ  
„BOB“ KRČIL SE VRACÍ / Machovec – „DALMACIA“ Jakuba Demla  
Matoušek, Langer – ZOUFALÁ PLAVBA / ATELIÉRY – Němec  
Štourač – OBRAZY / Krivošíková / Kaufman – JEDNA KU JEDNÉ  
PRÓZA – Límanová / BABÁK PŘEDSTAVUJE / NOVÉ BÁSNĚ  
DESIGN – Haloun – IT'S ONLY ROCK 'N' ROLL BUT...  
SCENÁRISTICKÁ DÍLNA / Kritický COULEUR – reflexe / a další



K dostání v knihkupectvích, s výraznou slevou v redakci RR (Jindřišská 5, Praha 1) nebo poštou. Objednávejte na webu: [www.revolvervue.cz](http://www.revolvervue.cz)  
emailem: [sekretariat@revolvervue.cz](mailto:sekretariat@revolvervue.cz) nebo telefonicky: 222 245 801.

## host

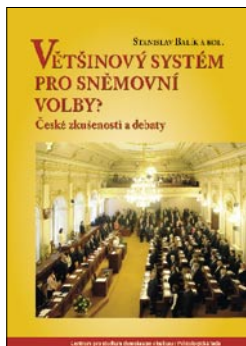
měsíčník pro  
literaturu a čtenáře  
[www.hostbrno.cz](http://www.hostbrno.cz)

česká i překladová beletrie  
recenze knižních novinek  
eseje o kultuře a literatuře  
tematické bloky  
aktuální reflexe  
literární historie  
nezavedená literatura  
rozhovory

využijte klasické  
či elektronické  
předplatné



## NOVÁ PUBLIKACE CDK



STANISLAV BALÍK A KOL.

### Většinový systém pro sněmovní volby? České zkušenosti a debaty

Kniha předních českých politologů reaguje na aktuální debaty o žádoucí podobě volebního systému pro volby Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR. Nejprve sumarizuje české historické zkušenosti s většinovým systémem z doby před první světovou válkou, dále si všímá působení tohoto systému v senátních volbách po roce 1996 a rekapituluje pokus o změnu volebního systému z let 2000–2001. Důkladnou diskusí pak prochází samotná aktuální myšlenka na zavedení většinového systému pro volby dolní komory, která je spojena i s otázkami racionalizace parlamentního režimu a výzvami a hrozbami volebního inženýrství. Na závěr se pozornost soustřeďuje na důsledky případné změny pro vnitřní život politických stran.

Brož., 200 str., 249 Kč

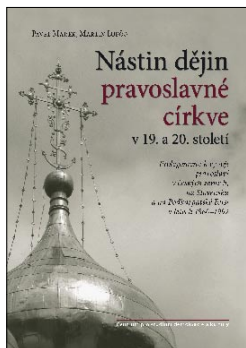
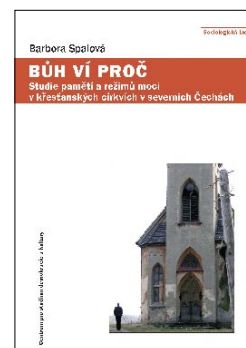
BARBORA SPALOVÁ

### Bůh ví proč

Studie pamětí a režimů moci v křesťanských církvích v severních Čechách

Kniha je založena na dlouhodobém sociálně antropologickém výzkumu v několika křesťanských společenstvích v severních Čechách. První část se opírá o teorii kolektivní paměti a sleduje, jak se dnes pracuje s pamětí Sudet a dosídleného pohraničí ve dvou rozdílných katolických farnostech a v jednom baptistickém sboru. Druhá část porovnává režimy moci v katolické farnosti a ve sboru Jednoty bratrské v jednom městě. Zkoumá, jaké místo je zde vymezeno Bohu a jak tyto režimy formují křesťanské já svých členů. Studii uzavírá hodnocení výzkumu prostřednictvím reflexí z terénu.

Brož., 420 str., 398 Kč



PAVEL MAREK, MARTIN LUPČO

### Nástin dějin pravoslavné církve v 19. a 20. století

Prolegomena k vývoji pravoslaví v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi v letech 1860–1992

Kniha je prvním pokusem o ucelený pohled na pravoslavnou komunitu na území českých zemí, Slovenska a Podkarpatské Rusi v 19. a 20. století. Autoři se zabývají problematikou formování ortodoxní církve a líčí její osudy v letech první republiky, za druhé světové války a po roce 1945. Zvláštní pozornost pak věnují postavení pravoslavné církve v období komunistické totality. Historická fakta doplňují evokací životního díla četných jejích protagonistů. Nedílnou součástí práce je bohatá obrazová příloha. Knížka nabízí zasvěcený pohled do církevních a společenských dějin dvou století.

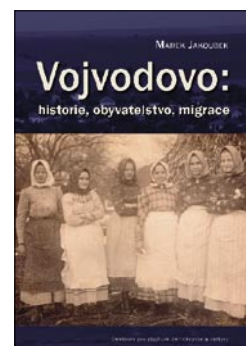
Váz., 624 str., 498 Kč

MAREK JAKOUBEK

### Vojvodovo: historie, obyvatelstvo, migrace

Kniha je již čtvrtou monografií v řadě věnovanou této pozoruhodné obci. Od předchozích publikací se tato kniha liší. V jednotlivých kapitolách jsou prezentovány doposud neznámé informace o řadě událostí (např. rozpad metodistického sboru), osobností či etap (poválečná migrace do ČSR) vojvodovské historie, ke slovu se dostávají skupiny, jejichž hlas doposud nebylo slyšet (vojvodovští Bulhaři, potomci smíšených párů), případně se též některá (domněle) známá témata (např. správa věcí veřejných, resp. vztah náboženství a „politiky“) prezentují v nových perspektivách a souvislostech.

Váz., 228 str., 298 Kč



Objednávky na adrese:

CDK, Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: [objednavky@cdk.cz](mailto:objednavky@cdk.cz), [www.cdk.cz](http://www.cdk.cz)

